

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1969

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
ÁT A STYX FOLYÓN

BERTÓK LÁSZLÓ,
GALAMBOSI LÁSZLÓ
MAKAY IDA,
SIMONYI IMRE,
SIMOR ANDRÁS VERSEI

CZINE MIHÁLY:
AZ AVANTGARD
KASSÁK LAJOS

HALLAMA ERZSÉBET
ELBESZÉLÉSE

POMOGÁTS BÉLA:
JELENKOR ÉS HAGYOMÁNY

VÁRKONYI NÁNDOR:
KALEIDOSZKÓP

KÉPZŐMŰVÉSZETI
KRÓNIKA



SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
 BAJOMI LAZÁR ENDRE
 BERTHA BÜLCSU
 BERTÓK LÁSZLÓ
 BÉNYI LÁSZLÓ
 BODRI FERENC
 CZINE MIHÁLY
 GALAMBOSI LÁSZLÓ
 GÖRÖMBEI ANDRÁS
 HALLAMA ERZSÉBET
 HÉRA ZOLTÁN
 ISTÓK KÁLMÁN
 LÁSZLÓ GYULA
 MAJOROS JÓZSEF
 MAKAY IDA
 PÁLYI ANDRÁS
 POMOGÁTS BÉLA
 SIMONYI IMRE
 SIMOR ANDRÁS
 SZIRMAY ENDRE
 VASVÁRI ISTVÁN
 VÁRKONYI NÁNDOR
 ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

RUDNAY GYULA
 SCHÉNER MIHÁLY
 TIHANYI LAJOS







JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1969. ÁPRILIS

TARTALOM

CZINE MIHÁLY: A magyar avantgard. Kassák Lajos (tanulmány) –	323
SIMONYI IMRE: Kérdések egy halottas ágyhoz s a hulla válaszol (vers) – – – – –	332
BERTHA BULCSU: Át a Styx folyón (kisregény, II. rész) – – –	334
SZIRMAY ENDRE: Arány és mérték (vers) – – – – –	358
SIMOR ANDRÁS: Partizánerdő (vers) – – – – –	358
HALLAMA ERZSÉBET: Egy parti sakk (elbeszélés) – – – –	360
VASVÁRI ISTVÁN: Mi engem is befogad (vers) – – – – –	365
HÉRA ZOLTÁN versei: Dob és dallam, Jajongók – – – – –	365
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika – – – – –	367
BÉNYI LÁSZLÓ: Rudnay-kiállítás Kaposvárott – – – – –	375
LÁSZLÓ GYULA: Schéner Mihály kaposvári kiállítása – – –	377
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Valami, Aranykor – – – – –	380
MAKAY IDA versei: Portré, Szakad a szó, Öregtetető, július – –	381
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Hétköznapi (vers) – – – – –	382
POMOGÁTS BÉLA: Jelenkor és hagyomány – – – – –	384
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Miről beszélnek a nevek? – – – –	387
VÁRKONYI NÁNDOR: Kaleidoszkóp – – – – –	397
ZENTAI MÁRIA: Bodosi György: Kő, kerék, víz – – – – –	403
PÁLYI ANDRÁS: Mezei András: Május örökké – – – – –	404
ARATÓ KÁROLY: Gutai Magda: Zászló a hóban – – – – –	405

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Galgóczi Erzsébet: Fiú a kastélyban	— —	406
ISTÓK KÁLMÁN: Rákosy Gergely: Elmarasztalva: Brigitte Bardot		408
MAJOROS JÓZSEF: Jókai Anna: 4447	— — — — —	410

A Jelenkor krónikája	— — — — —	412
----------------------	-----------	-----

KÉPEK

TIHANYI LAJOS rajzai	— — — — —	331, 374, 386, 396
SCHÉNER MIHÁLY rajzai	— — — — —	379, 411

Műmellékleten

TIHANYI LAJOS: Cigányasszony gyermekkel
Csendélet

RUDNAY GYULA: Női arckép
Faluvége

A borítón TIHANYI LAJOS rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Postafiók 175. Telefon: 13 05.

Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest. V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

69-951 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

A MAGYAR AVANTGARD

A két világháború közötti idő az avantgard előretörésének, sőt uralkodásának a kora volt; több nyugat-, és közép-keleteurópai nép művészetében szinte kizárólagosan jelentette a modernet. Az európai avantgard-áramlatokkal párhuzamosan indultak a magyar irodalomban is avantgard törekvések – az első avantgard folyóirat, *A Tett*, 1915-ben –, de általánosabb irányzattá csak alig egy évtizedre váltak. Akkor sem olyan meghatározóvá, mint a francia vagy akár a cseh, vagy szerb irodalomban. A kor majd minden induló művészt megérintették az izmusok, de az avantgard útján induló legjelesebb tehetségek, eltérően több európai kortársuktól, megálltak félúton, sőt visszakanyarodtak a klasszicizmus irányába. Az igazi tehetségek közül egyedül az indító Kassák Lajos maradt hű mindvégig az avantgardhoz.

A vita máig tart az avantgard körül, sőt éppen mostanában kezdődött a leghevesebb perújítás. Korábban az izmusokat sokáig egy szűkös realista esztétika jegyében ítélték el, mint a burzsoá művészet hanyatló korszakának a termékét – a nagyrealizmus szempontjából a naturalizmus, a formalizmus, az expresszionizmus, a szimultanizmus, a montázs technika, mind az antirealizmus fogalmába tartoztak, vagy ahhoz közel estek –, a szocialista művészek, Aragon, Éluard és József Attila avantgard korszakát pedig ifjúkori ballépésnek, vagy legfeljebb kitérőnek vélték, amelynek *ellenére* teremtettkék meg igazi értékeiket. Ma már oldódott a megítélés merevsége. Az izmusokat többnyire olyan indulásnak tekintik, amelyből a korszerű realizmushoz és a dekadenciába is vezethettek utak.

A magyar avantgard megítélésénél persze ma is éles eltérések vannak. Vannak, akik a magyar irodalom tragédiáját látják az avantgard útjáról való letérésben; az apai örökségről, sőt az ígéret földjéről való lemondást egy túl lencséért – az izmusok legértőbb kutatója, Bori Imre képviseli ezt a nézetet a legkövetkezetesebben –, mások az avantgard kísérletek éveit művészi szempontból elpazarolt időnek vélik, olyanféle hiába való kísérletnek, mintha valaki a pacsirtából és a bivalyból akarna új teremtményt párosítani. Az avantgard értelmét másban látják: a meghódítható új életérzések területére való behatolásban, s a róluk szóló híradásban. Ezt az elgondolást a mai magyar líra egyik legnagyobbja, az avantgard útján indult Illyés Gyula fogalmazza.

Annyi bizonyos: a magyar avantgard különös képződmény és az útja több vonatkozásban „rendhagyó”. Mikor jelentkezik, az országban a feudalizmus és polgárság küzdelme folyik, a polgári átalakulás van napirenden, de már a proletariátus is színre lép – a forradalmi demokrata Ady maga is a proletariátus vezetésével véli kivívhatónak a polgári forradalom győzelmét. A polgári forradalmat pár hónap múlva a proletárforradalom követi, a Tanácsköztársaságot meg ugyancsak pár hónapnyi élet után egy félfeudális restauráció, amely a szocialista forradalmi törekvésekkel összenőtt avantgard képviselőit végleg, vagy legalábbis évekre emigrációba kényszeríti. A magyar avantgard jellegét ez a történelmi mozgás erősen meghatározza. Az avantgard tünetei Nyugaton – a „beszédvers”, a szabad gondolatársítás, a szimultaneitás, sőt a dada értelemellenessége is – már a háború előtt, 1910 körül jelentkeztek, még hozzá a polgári világérzésbe beillesztve; a magyar irodalomban a modernista művészeti törekvések az első világháború éveiben a polgári világérzékeléssel szembefordulva, a proletariátus osztályharcához hozzákapcsolva tűnnek fel – mintegy igazolva azt a nézetet, mely szerint az avantgardista mozgalmakkal kezdődő modern művészet lényegében a proletariátus forradalmi előretörésével van kapcsolatban. Az avantgard jegyében indulók egy része (Komját Aladár, Lengyel József) már 1917-ben a politikai cselekvés porondjára lép, mások, elsősorban az avantgard mozgalmát a pro-

letár harcosság talajáról indító Kassák, a harcosságtól a művészet és politika szétválasztása felé haladnak.

A háború után még inkább kitetszik az eltérés a nyugati és a közép-európai, főként a magyar avantgard között. Nyugat-Európában a dadaisták például jól fűtött kávéházakban eszelték ki a polgárság pukkasztására szánt – de a polgárság elitjét inkább szórakoztató – tréfáikat, – a magyar dadaisták úgy forogtak a maguk területén – Illyés Gyula megírta –, mint Arany János parasztja a jégverte szőlőben, aki keserűségében maga is fejszével verte a megmaradt tőkéket: Lássuk uramisten, mire megyünk ketten. Az avantgard magyar képviselői csendesebbek voltak, mint nyugati, vagy akár orosz társaik; nem festettek Mona Lisának bajuszt és sárgarépat sem dugtak a gomblyukukba. Arcukon, ha kihívó fintor volt is, szívüket a fájdalom ette. Avantgard kortársaik előtt még ott lehetett a szocializmus közeli reménye is; mögöttük már egy levert szocialista forradalom volt. Már elveszítettek egy reménységet. Elvesztettek egy hazát.

Talán ez is magyarázza a magyar avantgard komorabb tónusát. Az avantgard majd minden jelentkezésében, főként az indulásnál, volt valami komolytalanság, valami bukfacező és botrányos ötlet – ami persze a lenézett polgári ízlésnek szólt –, a magyar avantgard, ahogy a magyar költészet egésze is, nemigen ismeri a tréfát és a játékot. Illyés Gyula és József Attila inkább csak kivétel. *A magyarban a realitás-érzék és a társadalmi felelősség ellensúlyozza, sőt mérsékeli az avantgardizmus szélsőségeit.* A keserű, súlyos mondanivaló azokat a műveket is földközelpontba tartja, amelyek az avantgard formaeszközeivel leginkább élnek. Még Kassák versei is gyakran reálisnak hatnak, akárcsak a magyar kubista festők művei, vagy Bartók zenéje.

A magyar avantgardnak az is meghatározó vonása, hogy egyetlen izmus zászlójára esküdött föl. A mozgalom magát aktivistának mondta – folyóiratainak a címeiben (*A Tett, Ma*) is a cselekvő művészet igényét hangsúlyozta, de *mindenből merített, amit a kor modernnek tudott.* Első időben, 1919 előtt, a futurizmusból és expresszionizmusból, s fölszívta Whitman és Verhaeren életimádatát, a francia unanimisták egyetemesség sóvárgását, Apollinaire fájdalommal átszőtt szimultaneizmusát, s ösztönzést vett Ady szemléletéből s a fiatal Szabó Dezső stílusából is. 1919 után az emigrációban a dadaizmus, konstruktivizmus és a szürrealizmus termékenyített. A versekben expresszionista és futurista elemek keveredtek, a prózai művekben szimbolista, naturalista és expresszionista motívumok.

Az emigrációban szerkesztett avantgard folyóiratban szükségképpen szenvedélyek s ellentétek kerültek egymás mellé. A *Ma* egyszerre volt kubista, dadaista, antifuturista és aktivista s mintegy összefogásul szimultaneista; vagyis magában foglalt minden újat. Évi tartalomjegyzékében, mint Illyés Gyula megfigyelte, békésen összefért Reverdy és Majakovszkij, Cocteau és Guillermo de Torre, „ami eszmeileg nem kisebb távolság, mint a Kreml és a Vatikán, s egy csipkeverő műhely s egy titkos bombalaboratórium.” (Illyés) Ezért is vált ki a *Má*-ból az emigrációban, mint már korábban ott-hon is, szinte felévente egy-egy lázadó csoport, s indított új folyóiratot. 1919 előtt vált ki a *Má*-ból a *Kilencszáztizenhét* (1917), az *Internacionálé* (1919), s már az emigrációban az *Akasztott ember* (1922) – Barta Sándor lapja –, az *Egység* (1922), s az *Ék* (1924) Komját Aladár szerkesztésében, kommunista programmal.

A magyar avantgard is új stílust teremtett a színes látványban és egyéni szomorfúságban elmerülő polgári esztéticizmussal szemben, megérteni azonban mégsem a formanyelv felől lehet igazán. Magatartásban és írói hitvallásban jelentett elsősorban forradalmasítóan újat; világnézetben és művészetpolitikai felfogásban. Az élet és művészet közötti hasadás megszüntetésének az igényével lépett fel. A művészettől, szemlélődés helyett, a társadalmi erők harcában való részvételt kívánt. „Az új irodalomnak – írta Kassák – mint szükségszerű társadalmi jelenségnek állandóan kontaktust kell tartania minden progresszív gazdasági és politikai mozgalommal... Az új irodalom nem esküdhet fel egyetlen izmus zászlója alá sem. Az új irodalom barátja a szabad erők mérközésének: a reformációnak, a revolúciónak –, de ellensége minden háborúnak, mert (szemben a futuristák állításával is) minden háború az erők leg-
aljasabb igába törője. Az új irodalom nem lehet faji, vagy nemzeti öncél! Az új

irodalom témája a kozmosz teljessége. Az új irodalom glorifikált ideálja a végtelenbe derülő Ember". Ebben a programban van valami többlet is a német expresszionizmushoz képest: a nyílt szocialista kiállás, s az Élet emberének – s nem pusztán a szenvedő embernek – a dicsérete.

Az avantgard irányzatok közül Magyarországon először a futurizmusra figyeltek föl. A futuristák párizsi kiállításáról (1911) Balázs Béla számolt be a Nyugatban, s Szabó Dezső több futurista költőt ismertetett.

A nemzetközi érvényűvé törekvő futurizmus első kiállítása 1913-ban volt Budapesten. Az induló Komját Aladárra gyakorolta a legnagyobb hatást. Komját kezdetől fogva érdeklődéssel kísérte a mozgalmat, olaszul jól tudott – egy időben Fiumében élt –, néhány futurista verset is lefordított és Marinettitől egy futurista prózát. A *Tett*, az avantgard első magyar lapja közölte ezt is, akárcsak a futurista Carlo Carra egyik képét. (*Egy anarchista temetése.*) A futurizmus csak Kassák néhány novelláján s Komját versein hagyott nyomot, született egy futurista ízü regény is, Hungaricus – Buday Dezső szabad asszociációs műve (*Szenvedő ember*) –, de jelentős futurista hatásról beszélni sem igen lehet. A magyar avantgardisták a futurizmusból csak néhány formai újítást használtak fel, a futurizmus nacionalista ideológiáját és háborús hangorkánját, mint következetes antimilitaristák, elutasították.

Erősebb volt a kapcsolata a magyar avantgardnak a német expresszionizmus baloldali szárnyával; a háború végén az „aktivista írócsoport” elnevezést vették fel. A *Der Sturm* és *Die Aktion* volt erős hatással a magyar avantgardra. A *Ma*, a magyar avantgardizmus lapja kapcsolatot is tartott eme német avantgard fórumokkal, egymás munkatársait kölcsönösen közölték. Már a világháború és forradalmak idején indultak kísérletek a *Ma* körében az expresszionista líra meghonosítására. Polgári művészeknél is mutattak jelek az expresszionizmus felé, így Füst Milánnál, sőt a képzőművészetekben is. *Uitz Béla* „szenvedélyesen nyugtalan” plakátjai; *Pór Bertalan* expresszív naturalizmusa, *Tihanyi Lajos* Kokoschkára emlékeztető, karakterisztikus elemeket kereső és hangsúlyozó foltszerű groteszksége az expresszionizmus körébe tartozott, s az expresszív festészet előzményeként fogható fel *Csontváry* némely művének riadt drámaisága is (*A panaszfal bejáratánál, Jeruzsálemben*).

Az expresszionista tendenciák a 20-as években, a forradalmi idők utórezgéseként egy időre tovább erősödnek, szocialista és polgári szemléletű íróknál egyaránt. A forradalmi szocialista íróknál, a 20-as évek elején (*Lengyel József, Komját Aladár, Illés Béla, Barta Sándor, Lékai János, Mácsa János, Illyés Gyula*), az indulattal telített expresszionizmus talán a legszembevetőbb: a nagybetűs Ember, a Jóság, a Testvériség kultusza. Ez az expresszionizmus a társadalom mozgásának a feltárására kevésbé volt alkalmas, elsősorban a háborút és forradalmat átélő ember új társadalmi és erkölcsi rendet óhajtó, megrendült lelkiállapotát fejezte ki.

A polgári művészeknél is sok tekintetben művészi érzületet: Móricznál a sors börtönét égő szívvel rázó ember lelkületét, *Tamási Aronnál* a sírból való fölkiabálást, *Kosztolányinál* a szegények és szenvedők, a pincérlányok, gépirónők, lapkihordók és özvegyek iránti részvét öltözik expresszív hangba. (*Meztelenül*, 1928.)

A képzőművészetben, a 20-as években, ugyancsak a forradalmi idők utórezgéseként, egyideig még egy monumentális ihletettségi, drámai expresszív irány él, elsősorban a fiatal *Szőnyi István* és *Aba Novák Vilmos* vásznain. Expresszív vonások színezik *Nagy István, Tornyai János* (*Vihar előtt, Bús magyar sors, Gémeskút*) és *Holló László* (*Lázadók*) művészetét is. A belső tusakodás is az expresszionizmushoz közel álló formanyelvben jelentkezett *Egry Józsefnél* és *Derkovits Gyulánál*. Derkovits Dózsa-sorozatában, a parasztforradalmár Dózsát megidéző sorozat lényegét, erőt, dinamizmust, cselekvést, kontrasztot hangsúlyozó, fekete-fehérre építő technikája és kiáltó tartalma talán legbeszédesebben bizonyítja: a magyarországi expresszionizmusban a félféudalizmusban megrekedt társadalom sorsát érzik és kiáltják el a művészek. A nyugati expresszionizmusban a magát társadalmon kívül érző, a társadalom kivettjeivel rokonságot érző művész tiltakozott a polgári társadalom ellen, a magyar expresszionizmusban a polgári és szocialista fejlődéssel találkozott művész kiáltott

a még nem polgárosult, a szocializmushoz még el nem ért, elmaradott és elnyomott társadalmi rétegekért. (Koczogh Ákos)

Expresszionista hangja, „hajkiáltása” majd minden művésznek van a 20-as évekbeli Magyarországon – *Móricz, Nagy Lajos, Szabó Dezső*, a fiatal *Déry* és *Tamási* prózája, *Füst Milán, Szabó Lőrinc, József Attila* és *Illyés Gyula* lírája a bizonyíték –, de ezekből a hangokból nem született egységes kórus. Egységesebben és erőteljesebben az expresszionizmus az emigráció iróinál és a csehszlovákiai magyar lírában (*Forbáth Imre, Földes Sándor, Győry Dezső*) nyilatkozott meg. A magyarázat elég kézenfekvő. A csehszlovákiai magyar irodalom részben polgárosultabb viszonyok között fejlődhetett, az avantgard törekvések jegyében alakuló csehszlovák irodalmi környezetben, Kassán, a *Kassai Munkás* című fórum körül, már 1919-től kezd alakulni egy expresszív előjelű proletár irodalom. *Mácza János, Gyetvai János*, mint a baloldali expresszionizmus képviselői elősegítik a magyar szocialista irodalom formái fejlődését, s Komját Aladárral, Lengyel Józseffel és Barta Sándorral együtt a kommunista avantgard élharcosai lesznek.

Az expresszionizmus a magyar irodalomban is a nagyváros problémáit és a szubjektív szenvedély hangját hozta többek között. A nyelv modernebb, hajlékonyabb kezelését, szimbólumok és asszociációk gazdagabb alkalmazását tette lehetővé.

A magyar avantgard lezárul a 20-as évek végén.

Bármilyen különös is, a történelem nem az avantgardnak biztosított folyamatos életet, hanem a Nyugat polgári irodalmának. Sok ok közrejátszott az avantgard sorsának ilyen alakulásához.

Mikor az avantgard törekvések feltűntek a magyar irodalomban, a modern polgári irodalom még friss győzelmeit ünnepelte. A szimbolizmus és naturalizmus akkor győzedelmeskedett, az európai fejlődéshez képest néhány évtizednyit késve. Gyorsan, egy lendületben ért a csúcra, a Baudelaire, Swinburne jelezte költészet csúcsaira, de a további költői kísérletek már nem nagyon érdekelték, talán az egyetlen Kosztolányi kivéve, aki versantológiájában már a futurizmusra is figyel, s Kassák mozgalmát életképesnek tartotta, érezve, hogy itt valami új készül, túl minden színpompán és muzsikán. A közönség még kevésbé tudott az avantgard törekvésekre rezonálni, a hagyományokhoz erősen kötődő természeténél fogva csak azt tudta elfogadni nagyobb ellenállás nélkül, ami a régi logikus folytatásának tetszett. A hagyományokat pedig a magyar avantgard a nyugati avantgardoknál is erősebben elutasította, s mindjárt a kezdet kezdetén olyan nyelvből próbálta kifejleszteni a maga nyelvét: a *Szabó Dezső* nyelvéből, amely keleti posztiszmbolista, sőt romantikus eredetű volt; Szabó Dezső a maga mondataalkotásait Victor Hugónak – akinek még Chateaubriand volt a példaképe –, a nyelvéből fejlesztette ki. A „hadba gyűlt magyar avantgard első nekiírásmódásakor nagy kúrtjei teljes megengetésével – mint Illyés Gyula írja – voltaképpen egy ósdi nyelvkátyúba rohant bele, egy idegen eredetű mondatújítási zsákutcába...” A futurizmus nyelvi ösztönzései is ezt a hangosságot, zagyvaságot erősítették, s ebből kilábolni majd csak évek múlva, az emigrációban sikerült. A kilábolást az is nehezítette, hogy a magyar avantgard se nyelvében, se rejtett zenéjében, sem észjárásában nem kapcsolódott a magyar költészet folyamatosságához. A francia avantgard minden múlttagadó manifesztuma ellenére kötődött a saját nemzeti hagyományaihoz, ez is magyarázza, hogy például Éluard versei magyar fordításban is franciák maradnak, a magyar avantgard versei francia fordításban azonban többnyire francia verseknek tűnnek. A magyar avantgard eme arcáról Vas István írt már régen.

De a nyelvi zsákutcánál még erősebben akadályozta a magyar avantgard kibontakozását a nem művészi ok: a levert forradalom. Az avantgard a munkásmozgalomhoz kapcsolódva indult Magyarországon, képviselői az 1919-es proletárforradalom letörésével szinte valamennyien külföldre kényszerültek, emigrációba. Kibontakozásuk külföldön, anyanyelvüket illetően akusztikátlan környezetben történt. Ez szenvedettette leginkább őket. Ahogy akusztika nélkül énekes, hangvisszaverő közönség nélkül lírikus sem énekelhet folyamatosan; idegen nyelvű környezetben könnyen szájpadláshoz tapadhat a nyelv. Műveik Magyarországra még írásban sem nagyon juthattak el. A magyar avantgard egyik legkiválóbb költőjének, Barta Sándornak a versét, a *Primitív*

Szentháromságot például Jules Romains felolvasásában hallhatták először Magyarországon, Illyés Gyula francia fordításában. A Pen egyik világkongresszusát tartották ugyanis akkor Pesten (1932), s azt nyitotta meg Jules Romains. Egy francia nyelvű antológiában – a Gara László által kiadottban – akadt a magyar költő eme versére, s citálta, mint „jellegzetesen új lelkiületű s kifejezésű nagy költeményt”. „Dadaista” mozzanata ez a magyar irodalom történetének; s ilyen több is van a két világháború közötti időben.

Az ellenforradalmi légkör az avantgard tendenciák kibomlását Magyarországon a képzőművészetben is megnehezítette. Az 1919 előtti évtizedben a nagybányai iskola naturalizmusa, impreszionizmusa mellett már egyre inkább az avantgard jellegű írások szabták meg a fejlődés ütemét. Csontváry, Nemes Lampérth és Uitz Béla művészete magas szinten és sokatigérően indította és teremtette meg a modern magyar festészetet. A konstruktivitás és monumentalitás, az expresszivitás és drámai realizmus, a modern térszerkezeti problémák boncolgatása, a tradícióvállalás és a bátor úttörés, a kor leglényegesebb esztétikai kérdései vetődtek fel és kaptak megoldást a legjobb művekben. (Németh Lajos) Ezt a pompás indulást, akárcsak az irodalomban, derékba törte a forradalmak bukása. Többen ki is szakadtak a magyar kultúra vérkeringéséből, Moholy Nagy László, a tételes konstruktivizmus világhírű képviselője csakúgy, mint Csáky József és Beöthy István, a két jeles avantgard szobrász. A több országban szétszóródott magyar avantgardnak tartósan központi fórumot se sikerült teremteni. Kassák lapja, a *Ma* volt a leghosszabb életű (1915–1925) – teljes tíz esztendőn keresztül jelent meg, öt esztendőn keresztül Bécsben – kapcsolatot tartva a különféle avantgard folyóiratokkal, így a jugoszláviai Zenittel is, – következő folyóiratai a *Dokumentum*, a *Munka* (1928) már rövidebb életűek, illetve kevésbé jelentősek voltak. Jugoszláviában a Csuka Zoltán szerkesztésében megjelenő *Út* (1922–24) volt avantgardista jellegű. Az avantgard kísérletek összefogására Romániában a *Periszkóp* vállalkozott (1925). Rövid életű volt; néhány szám után megszűnt.

KASSÁK LAJOS

A modernségnek a magyar irodalomban Kassák Lajos az apostola. Hatvan kötetnyi életműve a modern izmusok legteljesebb példatára és megvalósulása. Külső megjelenésében mintha maga is egy kubista rajz lett volna: arca szigorú volt, hidegen szabályos mértani vonalakkal, sima, hátrafésült haja alatt magasan dudorodott a homloka. Fekete orosz ingben járt és csúcsos kalapban. 1915-től a húszas évek végéig ő volt a nemzetközi stíluskísérletek legérzékenyebb földrengésjelzője, olykor elindítója, folyóiratai (*A Tett*, *Ma*, *Dokumentum*, *Munka*; *Alkotás*, *Kortárs*) jelentették a magyar avantgard legfőbb műhelyeit. Nevét már régen beírta az irodalomtörténetbe: folyóirataiban már az első világháború idején, a polgári irodalom fénykorában helyet készített a korszerűen új irodalmi irányoknak, a világháború után induló nemzedékek – legalább három nemzedék – legjobbjai pedig szinte valamennyien jártak hosszabb-rövidebb ideig az iskolájába. A legnagyobbak is, Illyés és József Attila is. A kovász szerepét töltötte be. Hatása, ösztönzése alig mérhető fel pontosan. Amit csinált, szétáradt a magyar lírában, benne él az új versmondásban, a szerkesztésben és a képalkotásban. Viták kísérték végig az életét: különcknek, az avantgard jelszavait komolyan vevő balsikerű szekták papjának, új korszakot teremtő művésznak egyaránt tudták; megítélésében politikai szempontok is gyakran érvényesültek. Életművének teljes felmérésére most történnék az első kísérletek, Béládi Miklós, s a jugoszláviai Bori Imre tanulmányaiban.

Kassák Lajos munkássága során minden jelentős irányzattal, izmussal érintkezésbe került, a futurizmussal, expresszionizmussal, dadaizmussal, konstruktivizmussal, szürrealizmussal, az izmusok leáldozása után mintha a freudi és prousti áramok is megtermékenyítették volna. Iskolás értelemben azonban egyetlen irányzathoz sem csatlakozott soha. Az új költőség után nyomozva úgy tartott komoly kapcsolatot a

külföld művészeti irányzataival, hogy egyiknek sem állt iskolai növendékei közé. Nem „adalék” volt az ő mozgalmáikhoz, hanem maga is valaki, aki megértette a modern idők követeléseit és hangot akart adni olyan motívumoknak, amelyek korábban még nem kerültek feltárára. Végigment az izmusok fejlődésén, de az egyes irányzatok határvonalain átlépve, költészetében az iskolák céljait eszközzé és módszerekké alakította át, egy magasrendű egyetemes művészi kifejezés érdekében. Mindig volt ereje, hogy hátat fordítson a sablonoknak, a bevált fogásoknak és kezdje előlről az egészet, minél jobban megközelítve célját, a tökéletest. Az volt a törekvése, hogy a vére iramát, szavai hangsúlyát egybekapcsolja a modern emberi élet forró, lüktető ritmusával.

Kassák Lajos a szegénységből indult. Anyja mosónő volt, apja laboráns, tizenkét esztendősen korábban maga is lakatosinasnak szegődött, s győri s pesti gyárakban dolgozott, szervezett munkásként. Szervezett sztrájkot és tüntetéseket is. A lázadó nyugtalanságú vasmunkás legény 1909-ben európai körútra indul; természetesen gyalog. Jó ösztöne viszi Párizsba, a Dôme kávéházba, ahol a kor neves avantgard művészeit pillanthatta meg. Brüsszelbe is a legjobb időben érkezik: Meunier és Rodin kiállításait láthatja. Haza azzal a gondolattal tér: valamit csinálni kell.

Első verse 1910-ben jelenik meg, 23 éves korában. Ettől kezdve járta következetesen a maga művészi útját, szinte egyetlen lázrohamban élve, minden irányban szabadon tájékozódva. A visszatekintő nem is nagyon érti, hogy győzte vállalt feladatait. Fiatalon, szegényen, szinte a semmiből hívja életre, a polgári irodalom fénykorában a magyar avantgard első folyóiratát (*A Tett* 1915). Betiltják? Más néven újra indítja (*Ma*, 1915–1925). Egyetlen nyelvet sem ismer anyanyelvén kívül, de arra vállalkozik, hogy a nagyvilág avantgard izgalmaival átvezesse a magyar irodalomba. Meg akarja teremteni a magyar és külföldi művészetek együtt-lélegző kapcsolatát, kortársként résztvenni az időszerű szellemi küzdelmekben s nem nemzedékekkel elmaradva. S ezért közli már az első folyóirat-számokban Apollinaire, René Arcos, Jules Romains, Duhamel, Walt Withman, Marinetti verseit, fog össze a német expresszionista mozgalom fórumaival s tart kapcsolatot, cserepéldányokon keresztül az orosz és japán avantgard folyóiratokkal. S mivel a művészetek testvériségét vallja, maga is rajzol és fest, népszerűsíti a külföldi és magyar képzőművészet legfrissebb alkotásait: Picassót, Klee-t, Braque-t, Chagallt, Kandinskyt és Uitz Bélát, Nemes Lampérth-et, meg Kernstok Károlyt és Tihanyi Lajost; s szentel különszámot a muzsikus Bartók Bélának.

Hihetetlen akaratral dolgozik, akárcsak osztálya, a munkásság, amelynek küldötteként az irodalomba lépett. 1919 őszén a fehérterror Kassákot is börtönbe zárja. A börtönből szabadulva Bécsbe menekül, egyetlen fillér, egyetlen idegen nyelv tudása nélkül, – s folyóiratát, a *Műt*, 1920 elején már újra megjelenteti Bécsben. Mintanyomással, jó papíron. S folyóiratát fenntartja bécsi emigrációja idején, végig, 1925-ig. „Teljes vitorlabontással” hajókézelt az izmusok vizein, az autodidakták bizalmával és biztosságával, ahogy Illyés Gyula írja, „fölötte gyermekkorának anyy-lai és bajuszos hajókovácsai, ő maga – mint proletár is – Mária kőtenyében.” Egész életét, mind a nyolcvan esztendejét ezzel a bizalommal és bátorsággal élte. Haláláig a maga útját járta.

Az induló Kassákban osztálya mind erősebben megnyilatkozó ereje kapott versbeli megfogalmazást. A polgári költészet isten, halál, bor, nő, betegség témái nem érdekelték. Az „anyag gyermeke” volt, az anyaggal való bensőségebb viszonya még nem hullott ki a tudatából. „Úgy érzem a szavakat – vallotta egyszer – mintha téglák, kockára vágott kövek lennének, egymás mellé és egymás fölé rakom őket, mintha házat építenék.” Szociálisabb irodalmat akart, új humanizmust és új erkölcsiséget körvonalazott. Új, erő sugárzó, az élet minden dolgát érzékeltetni tudó stílus teremtését vallotta szükségesnek. Arra törekedett, hogy az anyagszerűen súlyos, tömör képet, a tárgyiasan térszerű megfogalmazást egyesítse a „bizarr” villanásokkal és a súlytalanul fölszálló stílussal.

A megfelelő formát a szabadversben találta meg. Vagyis: igazában Kassák nem formabontónak indult, hanem tehetsége, költői élménye a szabadversben találta meg

egyetlen lehetséges formáját. Költészete – Bori Imre szavával – a „formában-születés” példája. Az ő „formája”: a kötetlenség, a nyíltság; a világkép szabadságának az illúziójából gomolygott elő. Nyílnak minősített világképe „a hagyománytalan” érkező autodidakta munkásé. Egyik önjellemzésében írja: „A polgári művész, mintegy homlokán a halál előjelével kezd meg pályafutását, tárgyaltalan félelmek, megoldhatatlannak tűnő ellentmondások élnek benne, az ő egyénisége kibontakozása a családi tűz elhamvadását és a végzet beköszöntét jelenti – az autodidakta első művészi megnyilatkozása hajnalhasadás a sötétségben, kapunyitás a tévelygők előtt, a család, sőt az egész osztály egy fokkal való felemelkedését jelenti, s mindennekfölött jelenti a nyers, magába nyomorított egyéniség előretörését, a végtelen meghódítására irányított akarat megszületését, egyszóval az én eszmélését a káoszban. Nem befejezése valaminek ez a pillanat, hanem kezdete valami soha be nem fejeződő folyamatnak, azonosulás a dolgokkal és mégis fölibe kerülés azoknak a szellem szárnyain. Az ő művészi fellépésük nem pont egy diadalmas mondat végén, hanem felkiáltójel egy új, még ismeretlen mondat elején, úgy, ahogy ezt az írásjelet a spanyolok használják.”

Ez az érzület magyarázza a korai Kassák-versek biztonságtudatát, elégedettség érzését és ódaszerű emelkedettségét (*Mesteremberek*); ezért lehetett egy új vitalizmus eszményének a szószólója. Érezte, hogy nagy történelmi változás elé harangoz. Ódai ritmusát a világtestvériség érzése diktálta.

A szabadversben talált megfelelő teret nyílt világképe költői kifejezésére, feltáró, „láttató” módszerének, tanító szenvedélyének és racionalizmusának az érvényesítésére. A „hamisítatlan” észlelést vallotta ő is, mint az avantgard általában, de nála ez nem jelentette a logika mellőzését. A költői témát nem szünteti meg, a vers nála nem testetlen. Szimultanista látásra törekszik, a versszerkezetet szabadon alakítja, a távolságot megnöveli a kép és a jelentés között, s újjáértelmezi a költői képet, azáltal, hogy a megszokott hasonlat, metafora helyett mindeddig össze nem tartozó dolgokat kapcsol egymás mellé, s az egyidejűleg érzékeltetett dolgok, érzelmi állapotok, érzéstöredékek együtteséből sző egybe váratlan hatású, összenőtt, füzérszerű képeket.

A forradalmak bukása utáni időben módosul a költészete, nyíltsága szűkebb körökbe kényszerül. Politikai-költői elképzelése már korábban módosulni kezdett.

Kassáknál a politikumhoz való kapcsolódás, ami a legtöbb avantgardnál a vég volt, a kezdetet jelentette. A szürrealisták és expresszionisták egy része a tisztán művészi forradalomtól indult s a harmincas években csatlakoznak a politikai mozgalmakhoz, s a politikával szorosabb kapcsolatba lépve – talán az egy Brecht kivételével, aki makacsul ragaszkodott az expresszionizmushoz – lemondtak művészi forrongásaikról. Kassák útja más irányú. Indulásakor lép be a szociáldemokrata pártba, az első világháború idején háborúellenes tiltakozása elviszi a proletariátus forradalmi osztályharcának a prófétikus hirdetéséig, folyóiratát hozzákapcsolja az érlelődő forradalom osztályharcaihoz; de elvei szembe is fordítják a pártvezetéssel. 1919-ben már éles vitája van a vezető kommunista politikusokkal, s már a pártok és osztályok fölé emelkedő autonóm művészet alapelveit fogalmazza. Szerinte a pártok, a kommunista párt is, csak részleges politikai, gazdasági célokért küzdenek. Más feladatuk nem is lehet. Az aktivista művészet viszont a teljes ember szabad önkifejezése, s ezáltal a „világnélküli”, vagyis az igazi forradalom megszólaltatója. Ebben az elképzelésben a párt és irodalom együttműködése elvileg megvalósíthatatlan, másrészt az író életformáló hatása határtalan. Az új írótipus az új társadalom szellemi, magatartásbeli és erkölcsi előhírnöke; az aktivista író az igazi forradalmat végrehajtó, „kollektív individuum”. Kassák ezzel a gondolatssal egy szocialista színezetű messianisztikus utópiáig jutott. A forradalmak bukása után ezt az elképzelést a csalódottság hangulatában színezi majd tovább.

A két világháború közötti időben nyomatékosan hangsúlyozza különállását, a művészi és politikai harc antagonizmusát. A politikai mozgalom – szerinte – másodrendű, vagy káros a művészi munka szempontjából. A szociáldemokratákat megalkuvásaik miatt bírálja, a kommunistákat forradalmi kérlelhetetlenségük miatt. (*Nap-*

jaink átértékelése, 1934.) A forradalom bukásából a munkásmozgalom vereségét olvasta ki, a fasizmus németországi uralomra jutásából arra következtetett fájdalommal, hogy a „reakciós hullám tovább vonul és elborítja Európa testét”. Az osztályharc helyett ebben az időben már többre becsüli az önnevelést, a proletkult irányzatosságánál a politikától magát mentesíteni tudó irodalmat. Proletárművészet helyett egyetemes emberi irodalmat követel, és az osztályok fölé emelkedő „szociális” ember ideálját keresi.

Ez a gondolat sor bizony Kassák forradalom előtti harcos elveinek a feladását is jelenti; a munkásmozgalommal való szembekerülést jelentős kérdésekben. A gyengeségből azonban művészi vonatkozásban több ponton előny lesz: a politikum és esztétika szféráinak elkülönítését, az egyetemesség új igényét hozza eredményként.

Az új és a régibb korszak mezsgyéjén a *Máglyák énekelnek* (1920) című kötet áll. A vesztett forradalmi csatából menekülő költő visszapillantása ez a mű: lírai-gondolati felmérése a forradalom jellegének, a bukás okainak s a forradalmi tett problémájának, az „epikai szemlélet” nevében. Csalódottságában úgy véli, hogy a hatalom elnyerése mellett az emberek megjavítása, a testvéri érzés felébresztése éppoly életkérdés a forradalom számára, mint a fegyverekkel bántitudás. A bukás eltemette benne a világ gyors megváltozásában bízó hitet, úgy vélte, hogy újabb forradalomra nincs remény. A „reménytelenség bazalt oszlopait” látta mindenütt virágozni. $0 \times 0 = 0$ – vélte. Dadaista kísérleteinek és képverseinek ez a csalódottság és reménytelenség a táplálója.

„Én Kassák Lajos vagyok,
s fejük felett elröpül a nikkel szamovár” –

írta 1924-ben a híres sorokat. A maga életébe kapaszkodó individualizmusát előtérbe helyező mozdulat itt a jellemző: az örült, logikátlan világ közepén áll a költő. A nagy világomlás, a nagy csalódottság után csak a dadaista lázadás kínálta magát; úgy vélte, az értelmetlen világból csak az illogikus képek tudnak megidézni valamit. A dadaista fitorok a vereséget, a képtelenül lehetetlent idézték. A dadaizmus után a képvers, a szürrealizmus és a konstruktivizmus útjain próbálkozik.

A húszas évek izmus-tobzódásában egy új Kassák készülődött, akit elsősorban az „ember világhelyzete” érdekelt. (Bori Imre) A 20-as évek derekán már a költői én betölti költészetében az egész teret, a süket térben az elveszethez érzésével küszködő magányos ember. Elhullott napjaival számol s felelni próbál azokra a kérdésekre, amelyek az „emlékezés üvegházában” virrasztanak. A politikai mozgalmakból kiszakadt, magányossá vált ember emlékezése érzelmesebb, szürrealisztikusabb tónusokkal futtatta be a verseket. Az önmagára figyelő ember érzelmessége meglágyítja a különben kemény dallamokat, a láztól a vers az emlékezéshez hajlik; a látó költő a „merengő” költői szituáció felé; több verse „daloló képpé” válik. A Kassák-vers a konstruktivizmusban elvére lelve most kristályosodik véglegesre, másfél évtizednyi forrongás után. A szürrealizmus kötetlen ömlését a konstruktivizmus „architektúrája” egyensúlyozza és mérsékeli, a kép architektúra viszont a szürrealizmussal melegebb árnyalatokat kapott, szerkesztettségének és logikus voltának elvesztése nélkül. Bori Imre találó fogalmazása szerint: Kassák költészetében „a szürrealizmus illogikus természete adott találgatást a konstruktivizmus teremő és vállaló tiszta logikával s statikával, – mindezek emberi-költői vonatkozásoként pedig a rend és logika bűvölete szól a költő ajkán az összekuszáltságban vesztett világban. Egyensúlyi eszmény ez, amely itt költői célja felé tör... A költészet síkján létrejövő harmónia ígérte magát Kassák ekkori törekvésében, amelyben a konstruktivizmus rendező elve, geometriája jelentette a szilárdságot, az összetartó erőt, azt az illúziót táplálta, hogy legalább a költői világot rendezni lehet...”

A konstruktivizmusban Kassák az izmusok eredőjét látta. Nemcsak festőként, íróként is becsülte ezt az irányzatot, mert a világ dolgainak racionális elrendezésére nyújtott példát s tárgyyszerűsége nevelte a szemléletet. S mert a tiszta elvonatkoztatás szabályossága, összhangot teremő lezártága a megnyugtató rend benyomását

kelthette, a mértani formák az öselemek egyszerűségével és megfellebbezhetetlenségével látszottak szembeszegülni a világ zűrzavarával.

A Kassák-vers ezzel az 1920-as évek végén nyugvóponthoz ért, s ha szabad Kassákkal kapcsolatosan a szót leírni: klasszicizálódott. Persze, Kassák később sem mondott le a csöndesebb kísérletezésről. Hetedik és nyolcadik évtizedében járva kísérletezte ki a reflexiómentes, rövid lélegzetű tárgyias versek újszerű hangnemt (Tölgyfa levelei, 1964.), amelyben lírai magyarázat nélkül villant össze személyeset és nem személyeset, emberit és természetit, megfoghatót és megfoghatatlant, a jelen érzékelhető valóságát és a csak versben kimondhatót. (Béládi Miklós) De ez már nem alapvető változás, inkább csak megerősíti a Kassák-versről kialakított képet, s Kassák költői önjellemzését: Minden költeménye külön, önmagában lezárt világ, egy orchester százhangú zengéséhez hasonló. Mintha az olvasó egy kert közepébe lépne be, egyszerre tapossa a földet, látja a magas egeket, vibrálnak előtte a virágok színei, érzi a fanyar és édes illatokat. Mint mikor a zárt szobából a szabad természetbe kerül az ember: szinte együtt lélegzik a széllel, fénnel, elemekkel; szabadon és tettekészen él a végtelen Universumban.

Kassák, a költő, a művészetek testvériségét vallotta. Maga is rajzolt, festett s novellák és regények sorát alkotta. Konstruktivista képeivel kapcsolatosan Jean Cassou a gáncstalanság és kristálytisztaság képzeire hivatkozott. A prózáíró Kassák más úton járt művészileg, mint a lírikus. Epikájában a külváros világát rajzolta leginkább, kisiklott, megrekedt, társadalmon kívülre került sorsokat vonultatott fel, gyakran naturalisztikus színezésben, és váltakozó művészi szinten. (Angyaltöld, 1929, Munkanélküliek, 1932.) Önéletrajza azonban, az Egy ember élete (1928–1939), egyedülálló mű a magyar prózában. Gorkij életregényére emlékeztető őszinteséggel és tisztasággal ír gyermekkoráról és vasmunkás éveiről, európai csavargásairól, irodalmi próbálkozásairól és a forradalmakról. Egy „megérett élet” krónikája ez; a frissen újjáteremtett múlt a nagyregények hangulatát és gazdagságát adja.

Részletek egy szerb–horvát nyelven megjelenő magyar irodalomtörténetből.



TIHANYI LAJOS rajza

Kérdések egy halottas ágyhoz s a hulla válaszol

Mondd, elkezdnéd újra, előlről, ha lehetne?

– *Nem!*

– *Hallod! – előlről! – ha lehetne!*

– *Nem!*

– *Hát nem érted? – a mai eszeddel!*

– *Ma sincs több eszem.*

– *De nem a fejedd*

rohanván a talnak, mint régen!

– *Akkor az volt az egyetlen esélyem.*

– *De ma! ma már az a tengernyi tapasztalat!*

– *Még arra se elég, hogy fejfel nekirohanván
áttörjem azt a falat.*

– *Hát még mindig, még most is ez a rögeszme?*

Nincs más mód?

– *Nincs!*

– *Hát nem volt elég még?*

– *Elég volt.*

De más mód akkor sincsen.

– *Hát nem érted!? – ha az egészet kezdhetnéd előlről
és mindent másként; sokkalta okosabban!*

– *Nem okosodtam.*

– *Talán mégis: a saját károdon!*

– *Legfeljebb károsodtam.*

– *És mégis, ha egy tisztességes ajánlat...*

mintegy pótvizsgára... egy alku... valami...

– *Tisztességes még soha nem volt ajánlat,*

sem alku. S a pótvizsga lehetetlen,

mivel a vizsgáztató bizottság megbukott.

– *A bizottság megbukott?*

– *Megebukott.*

– *Hogyan?*

– *Megebuktattam.*

Amikor nem tudott felelni – abban a pillanatban.

– *Felelni? mire?*

– *A kérdésre!*

A kérdésre? S mi volt a kérdés?

– *A kérdés? Hát hogy hány kiskurva tesz ki egy nagykurvát*

hány kishazugság tesz ki egy nagyhazugságot

s hogy hány áruló szükségeltetik ahhoz

hogy a telítettség törvénye szerint

a földkerekség minősüljön árulónak!?

- Megörültél!?
- Meg.
- És tréfálsz?
- És tréfálok.
- Még itt és most is van kedved?
- Nincs kedvem.
- Ezek szerint, ha újra kezdhethéd, előlről,
megint csak...?
- Mondtam már.
- Hát újra csak a falat látnád, amelynek
fejfel kell rohannod?
- Azt. A falat.
- De a mai eszeddel
legalább teljebb kezdenéd egy emelettel?
- Nem. Ugyanazon a szinten.
- De hisz akkor... Boldog Isten!
Úgy, hogy a szeretőd megint idegen ágyban?!
- Úgy.
- S szertefutván; volt hogy nem akadt
egyetlen hely számodra e hazában.
- Úgy.
- Hogy meghúzd magad – emlékezz! – hogy jó szó
s hogy egyetlen ölelés se védett!
- Hát nem védett.
- De hát az a hiányzó ölelés volt a fal.
Azon törted össze magad. Nem érted?!
- A saját falam volt, s a saját csontom.
- Értsd már meg, nem tűzhatod a régi nótát:
nem vagy már fiatal.
- Jól tudom. Mit magyarázod. Egy hulla sohasem fiatal.
Előbb a fogam hullt ki, aztán a hajam,
aztán az ábrándok, s legvégül minden. De ne feledd,
hogy a maradék – érted! – a maradék, az is én vagyok.
- Ez azt jelenti...?
- Ez azt jelenti
hogy hagyj aludni, mert fáradt vagyok és únlak.
- De az Istened! ne komédiázz! arra felelj
ha mégis, még egyszer, mindent, előlről!
Új törvényt... elégtételt ha kapnál...
szabad elvonulást legalább...
- Minek fejében?
- A nyugalmad fejében,
az életed fejében, a tisztas halálad fejében!
- Úgy érted, hogy egy ajánlat... egy alku...
a bizottság...?
- Úgy értem, hogy kapu ha tárulna visszafelé
s bejárni mindent még egyszer előlről, ha nyílna út!
Mit tennél?
- Hogy mit tennék? Ugyanazt. És ugyanúgy.

Át a Styx folyón

3.

Nyirkos érintésekre eszmélt. Füstszagú nehéz párák ereszkedtek az arcára. Fuladozott. Tátott szájjal szívta a levegőt... Hiába nyitotta ki a szemét, összetört, fáradt teste tovább szunnyadozott.

A párafelhők között magányos pontokként ragyogtak a csillagok. Vízcsobogást hallott. – „Talán egy patak... Hol vagyok?” – Hiába erőlködött. Gondolatai elúsztak, belemosódtak a párafelhőkbe. Teste borzadva moccant. A fájdalom hirtelen megbénította. A derengő, fehérülő éjszakába bámult. Vizionált. Nehéz szárnyú halál-madarak eveztek felette. Nedves tollak súrolták a homlokát. Később fák árnyait, ágakat vélt tovatűnni... Az éj egébe merültek mind. Lassan körbefordultak és belevesztek a fehérülő, kéklő semmibe.

Óvatosan mozdított a jobb karján, majd a balon. A bal vállába késéles fájdalom feszült. Úgy érezte, felszakad a teste, robbanva kettéválik... Kivánta a szakadást, hogy enyhüljön fájdalma... Lábát is mozdította. Csak a vállá fájt, de az szerte-sugározta bénító kinjait egész testébe. Lihegve hevert és várta az enyhét, ájulást, a befejeződést. Bizonyos idő elteltével újra megmozdult. Kinyújtotta a jobb kezét, és óvatosan megtapogatta fekhelyét. Nyirkos, csuszamlós deszkának ütközött a keze.

– A ladik... – suttogta, aztán tovább motozott a deszkákon. Dermedt fémcöveken, bőrökön akadtak el az ujjai. Valami megkoccant. Körültapogatta, felfemelte. Kulacs volt. Az ordonánc kulacsa. Két ujjal kiügyeskedte belőle a dugót, aztán a szájához emelte. A folyadék az arcára ömlött, s néhány korty a torkába. Rum volt a kulacsban. A kilötyönt szesz frissítette a bőrét. Jobban lett. Csakhamar a gyomrában érezte már az égető folyadék szétáramlását. Agya is erőre kapott. Tűnődött: – „Megsebesültem... A csata elveszett... Most ért véget a harc... A román örök a parton állnak és figyelik sodródó ladikomat... Ha felülök, újra belém lönek... A Tisza a románoké... Kajsza... Hol van az ordonánc? Hol vannak a többiek? Mindenki elesett? Kie a Tisza?... Az egész Tisza a románoké?... Mind-szent, Szegvár, Szentés elesett. Éjszaka van. A Tisza messzire sodort. Itt már nincsenek románok. Ha vannak is, más románok ezek. Jó románok. Nem lövöldöznek. Ezek errefelé nem lövöldöznek. Hová visz a Tisza? Bele a Dunába, aztán Orsova, Cernavoda... No, no... Elvesztettük a csatát... Minden elveszett?... A csatával minden... Meddig futhat a magyar sereg? Pestig, aztán tovább Dunántúlra... Velük kellene futnom, tiszt vagyok. A királyok is külön futnak és a sereg is külön. Jól meg lehet lódulni... Negyedik Béla... No, hová is futott negyedik Béla?... A tatárok pedig mentek utána. Átkeltek a Dunán, Dráván. Megostromolták Klissát, vagy Klussát? Végig Bosznián, Ragusa mellett át az albánokhoz... Negyedik Béla visszajött és építtetett harminc várat. Tátika, Szigliget, Csáktornya, és... Csakhogy én nem vagyok negyedik Béla, első Elek vagyok. Vörös tiszt... Lendva, Kőszeg, Hollókő, Losonc... Mit építtetett még?... És minek?... Nem tudjuk megvédeni a hazát. Se várakkal, se várak nélkül. Engem felakasztanak... Csesznek, Ugod, Ecseg... Volt itt vár... Mind meghalunk. Jön Gömbös, Horthy, és kiirtják a proletárokat. Akit kiirtanak, az nem tud visszajönni, mint negyedik Béla. Így aztán mindenkit kiirtanak. Első Elek, első Kajsza, első Fóti, kötél... Gömbös hogyan akarja innen kikönyörögni a románokat? És a szerbeket?... A cseheket?... Nem mennek ki. Majd bolondok. Harcoltak, elestek sokan. Kéremszépen, mondja Gömbös... Mi is meghaltunk persze. Csakhogy visszavonultunk... A visszavonulás ha-

lál. Két halál, három halál... Országos halál... Minden elveszett vajon? Szegény Móríc Zsigmond, kigyelmed most megkapja a magáét... Egy csata még semmi... De, ha ez volt a döntő csata?! Nem, ez nem a döntő csata volt. Ez az utolsó csata. Vége a proletárállamnak... Hiába lelkesedtünk, haltunk érte... Hiába sebesültünk... A testünk maradt csak, ismét a testünk. Sok sebbel, jelekkel bőrön és bőr alatt. Jelekkel a szívben, ereken... A test és sebei. Jog nélkül... Hej Dózsa György, hej Cserni Jován... Fekete emberek messzi századokban... Ismét elbukott egy országnyi jobbágyság. Mi ez... Neszek? Merre visz a csónak? Nyomomban vannak a hadak? Jönnek a román rohamcsapatok? Meddig még? Hol van már Szent-tes? Örök kiáltanak? Szárcsák? Az erdőben ijedeznek a madarak... Hova visz ez a csónak?... Nem maradhatok örökké a csónakban. Tisza, Duna, Izmail. Bele a Fekete tengerbe. Fekete embereket a fekete tengerbe... Fogságba ejtenek... Partra kellene szállnom... Nincs erőm... Talán, ha felülnék... Volt itt egy evező... Csupa vér minden... Legjobb lenne elaludni. És vigyen a Tisza, ahová akar... Akasszanak meg ágak, farönkök, homokpadok... Örvények... Ringass folyó, ha már erőnk nem maradt..." -

Lehunyta szemét. Jótékony álmra várt. Feloldódásra. Elvegyülésre. Az altató enyhesség késett.

Nehéz füstszagot érzett. Öntőcsarnokok bűzét ködbe oldva. Kokillák maró leheletét, melyet az apja harminc éven át hazahordott. Bőrében, arcában. Csupa anyag volt, formálódó vastestek apja. Az évtizednyi messzeségekből érkező füst az arcába mart. Nem hagyta megnyugodni, szenderítő álmokat várni. Tépte a rideg huzat, mely beáramlott az ósdi csarnokba, s a nyögések. Az öreg öntőmester nyögései. - „Fel kell ülnöm” - gondolta. - „Fel kell ülnöm, és körültekinteni... Az is lehet, hogy motorosgályák követnek és fegyverek merednek a hátamba... Fel kell ülnöm és tenni valamit... Nem adom meg magamat. Itt ez a puska, talán töltény is van. Ha kell, lövök rájuk. Nem adom meg magamat. Újra kezdek mindent. Újra kezdem az életet... Felépiülök, szembe szállok. Tanítok, vagy harcolok. Nem adom meg magamat, sem a testemet, sem a lelkemet. Vannak még lelkeim?... Fáj az állat... Az állati testem, hogy fáj. Vért vesztettem... Sok vért... Vagy csak fáradt vagyok a harctól, éhségtől? Orvost kell kerítenem. A sebem így elüszkösödik... Talán a golyó is bent van... Fel kell ülnöm...” -

Jobb kézzel körültagogatta sebesült vállát. A zubbonyát átitatta a megalvadt vér.

- Megszikkadt már - nyögte maga elé.

Óvatosan a jobb oldalára fordult. A fájdalom megbénította. Összeszorította a fogát. Várt egy keveset, aztán újra mozdult. Könyékre támaszkodott, pihent, lihegett. Amint enyhült a fájdalma, ismét megfeszítette ép karját és felült.

- Úgy hát Elek Géza... Ül a fiad - mondta.

Körülpillantott. A ladik a folyó közepén sodródott az áramlással. Éjszaka volt, de elég világos, derengő éjszaka. Az éjszakai párák néhol beburkolták a partokat, füzeseket, de azért ki lehetett venni a nagyobb omlások, erdők és öblök kontúrjait. A csónak mögött nem mutatkoztak ellenséges árnyak. Gallyat, uszadékfát sodort az áradó Tisza, de a román motorosgályáknak nyoma sem volt.

- „Partra kell szállnom” - mondta magában némán. - „A Tisza kivisz a világba. Orvost kell keresnem, aztán áthúzódni Dunántúlra, vagy fel Pestre. Talán még nem veszett el minden. De ha elveszett, akkor is jobb lesz Pesten... Ez a tiszai rész most a legrosszabb. Itt sem menekülni, sem erőt gyűjteni nem lehet. Románok, fehérek, franciák... Partra szállok... De hol? Nem vághatnak neki a mezőnek... Jön egy járőr és kész... Partra kell szállni. Keresek valahol egy öreg orvost, bábát vagy borbélyt és beköttem a sebemet.” -

Evezők után tapogatott a ladikban. Az evezők azonban már mind a Tiszába veszték fél nappal, vagy éjszakával korábban. Óvatos, lassú araszolgatással a ladik végébe húzódtott, aztán kiemelte a szélső fenékeszkát. Megtámasztotta a ladik tük-rén és a vízbe lógatta. Az erőtlen kormányosnak késlekedve engedelmeskedett a ne-

héz ladik, de azért fokozatosan a part felé igazodott. Elek István ettől kezdve me-reven figyelte a nyugati partot. – „Ha fényt látok, vagy házat, kikötők... Körül-járom. Ha ígéretes, bekopogok... Csak aztán ne kerüljek a fehérek kezére... Éj-szaka van... A fehérek alszanak... Óvatosan közeledek... Ha gyanús embert lá-tok, megyek tovább... Éjszaka megyek, nappal rejtőzöm...” – így tűnődött Elek István, s a figyelme gyakran meglazult. Sebesült válla kinozta. Szédült, ereje ismét fogyott.

Szálerdők maradoztak el közben, omladékos, kérészes partok. Percekbe telt, míg újra erőre kapott, és megfeszíthette alkalmi kormánylapátját. Ájulások, és újuló remény között hajózott órákon át. Az ártéri erdők jól takarták a házakat, a pára el-nyelte a lámpák fényét. Erejéből már nem futotta sokra, amikor felsejlett előtte az öböl. Házat nem látott a parton, de a bemélyedés természetes kikötőhelynek lát-szott. Közelebb hajózott, s csakhamar fatörzsek és ágak szövevényébe ütközött. Át-vergődött a vízbe zuhant berekfák között, és partra csúsztotta ladikjának az orrát. Felállt, tántorogva átlépdelt a puskák, szíjak és töltényes ládák között. Előre gör-nyedt, és kimászott a fővenyre. A ladik azonnal elszabadult, s mire felállt, megfor-dult, a Tisza már elragadta.

– Így hát bevégeztetett... – mondta halkán, sóhajtva és nézte az ónfényű áradó Tiszát.

Megfordult, fellépdelt a magasodó parton. A fűzfák és rekettyések között a mező felé indult. Nyolcvan, száz lépés után a fák között megpillantott egy házikót. Fe-hérre meszelt, nádfedeles építmény volt, de magasabb, mint a parasztházak. Tűz-falán keskeny padlásablakok nyíltak a Tisza felé.

Óvatosan közeledett a házhoz. Megállt a fűzfák takarásában, és sokáig figyelte a környéket, az ajtót és az ablakot. Néhány gyümölcsfa állt az ablak közelében. Az ajtó mellett nyírfaseprű hevert. Elek főhadnagy úgy vélekedett, hogy a házikó-ban laknak, s minden bizonnyal szegény emberek. Se kerítés, se kutya... Hacsak... A kutya bizony még előkerülhetett... Közelebb lépdelt, megállt az ajtó előtt. Hall-gatózott. Bent horkolt egy férfi. Rekedten, akadozva birkózott a levegővel. – „Fiatál, vagy öreg?... Magyar, vagy szerb tán?... Hol járok én?” – aggodalmaskodott a főhadnagy.

Felemelte az öklét, és zörögni készült. Tétovázott.

– Vlagyimir Iljics, foháskodjunk – mondta halkán, aztán öklével megdöngette az ajtót.

A horkolás abbamaradt. Csend ült a házra. Elek István hiába várakozott... – „Félnek” – gondolta – „Tőlem, vagy mástól. Az éjszakai vendégek iránt megfogyat-kozott a bizalmuk... Igazuk van... Vajon én ajtót nyitnék...?” –

Újra kopogott az ajtón, és halk rekedt hangon megszólalt:

– Emberek... Nyissanak ajtót, ha tehetik...

A házban mocorgás támadt. Gyertyát gyújtottak, csikordult a retesz. Szakállas öregember állt az ajtó nyílásában. Kezében tartotta a gyertyát és Elek Istvánra me-redt. Nézte, nézte, aztán lassan visszahúzódott. Fehér vászoninget, és csizmára bugy-gyanó gatyát viselt. Elek tanácstalanul állt a nyitva hagyott ajtó előtt. Nem tudta, mit tegyen... Belépjen, vagy várjon még kint?

– Miért döngette az ajtót? – hallatszott az öregember nikotinmarta, nyers hangja. Elek István megnyugodott. Magyar földön állt, egy magyarul beszélő öreg-ember ajtaja előtt.

– Be akartam menni – mondta.

– Akkor gyűjjön be.

Elek belépett a szobába. Földes padlójú nyirkos helyiség volt. Konyha, szoba, előszoba, minden egyben. Az ágy feje mögött nyílt még valahová egy légypiszkos, barnára sötétedett ajtó. A földes szobában az ágyon kívül csak egy kemence volt, asztal, néhány szék, pad, vizesvödrök, három-négy horgászbót, meritő és más ha-lászszerszám. A fagerendákról néhány tábla szalonna lógott alá.

– Elek István vagyok. Katona. Fogytán volt már az erőm – mondta és vára-kozva állt az asztal előtt.

Az öregember meghordozta előtte a gyertyát, aztán a földre pillantott. Elek követte a pillantását. Néhány csepp vér színesedett a sötétlő földön.

- Megsebesült?
- A vállamba lőttek...
- Tegnap?
- Igen...
- Idehallatszott.
- Szentesnél omlott össze a front...
- Micsoda maga, tiszt?
- Főhadnagy.
- Veres?
- Igen. Veres tiszt.
- Én vagyok itt a gátór. Üljön le.

Elek István leült az asztal mellé, s a fejét fáradtan lehajtotta. A gátór az asztalra állította a gyertyát, s közben morgolódott:

- Huszadikán dél tájban ért ide az első halott... Mindjárt el is akadt nekem a bedőlt rönkökbe... Bedőlt két éve itt az egész erdősor. A Tisza aláette a partot. Megtaszítottam csáklyával, elvitte a folyó... De aztán csak egyre gyűttek a hullák, román, magyar vegyest... Mást sem teszek huszadika óta, mint pucózkodok itt...

- Sokan elesetek...
- Aztán hogyan végezték...? A csata merre dült?
- Elveszett... Ez itt Szentesnél teljesen elveszett.
- Olyan erős volt a román?
- A román is erős volt... De úgy látszott, árulók férkőztek közénk...
- Gyün vissza a régi világ...?
- Nem tudom.

- Gondoltam én, hogy nem hagyják annyiban... Nem szokták az urak annyiban hagyni... Rosszul van?

- Rosszul. Nem segítene kimosni a sebemet?

A gátór felemelte a gyertyát és Elek István válla fölé tartotta. Megszemlélte a véres zubbonyujjat, aztán krákogott egyet.

- Nincsenek a nyomában magának?

- Nincsenek... Úgy gondolom, hogy nincsenek... A vizen senki sem követt. De ha bekötné a sebet, és adna egy falás ételt, tovább mennék virradat előtt. Nem akarom bajba keverni.

- A Tiszán gyűtt?
- A Tiszán.
- Egyedül?

- Egyedül... Az ordonánccommal ugrottunk ladikba. Utoljára hagytuk el a keleti partot. Az ordonánccomat mindjárt agyonlőtték. Engem is találat ért. Elájultam. Most eszméltem fel, talán két órája. Hozott a víz... Már azt hittem, Szerbiában vagyok...

- A ladik hová lett?
- Elvitte a Tisza.
- Nekieresztette?

- Elsodorta a víz, amikor kimásztam a fövényre. Nagyon kimerültem addigra...

- Ha eldugta volna, mondja meg inkább... A ladikot el köll eresztetni... Ide csalja őket...

- Elvitte a Tisza.

- Ha elvitte, akkor jó... Szeged torkában vagyunk... Azok ott nem kukoricáznak... Érti?!

- Értem...

A gátór megfordult és a légypiszkos, avétt ajtóhoz lépett. Megzörgette, aztán bekialtott:

- Miléna!

Kinyílt az ajtó. Fiatal lány lépett a földes konyhába. Hosszú fekete haja volt, kreolos bőre, szép, de erőteljes arcvonásai. Soványnak hatott, s az átlagosnál valamivel alacsonyabbnak.

- Jóestét – mondta és félénken körülnézett. A gátőr Elek Istvánra mutatott:
- Ez egy veres tiszt. Megsebesült. Mosd ki a sebet, és kötözd be.

Elek István felállt és bemutatkozott. A lány kezét nyújtott neki:

- Zselic Miléna – mondta, aztán a véres zubbonyra meredt. Csóválta a fejét.

Elek leült az asztal mellé. A lány tépést csinált, vizet készített a mosdótálba, majd megszólalt:

- A golyó bent maradt?

- Nem tudom.

- Az ilyen seb elüszkösödhet... A golyót ki kell venni – mondta a lány, aztán néhány pillanatra eltűnt a kamrájában. Horgoló és kötőtűkkel tért vissza.

- Most levetjük a kabátot – mondta, és nyomban munkához látott. Kibújtatta a főhadnagy jobb karját, aztán a balról igyekezett lehúzni a zubbonyt. Elek István felszisszent, és elájult. Mire magához tért, a lány már kimosta a sebet, s éppen a horgoló tűt tüzesítette a gyertya felett.

- Kiszedem a golyót... Szorítsa össze a fogát, mert újra elájul. Ne mozogjon...

- Igen – mondta Elek István, de a hangjában nem lehetett sok meggyőződés. A lány intett a gátőrnek:

- Apóka, fogja le nekem a katonát.

A gátőr csuklóban megragadta a kezét. Elek István érezte a szorítását, majd az acéltű útját a húspan. Többet aztán nem. Ismét elájult. Fél óra múltán bekötözve tért magához az asztal mellett. Frissen mosott, avétt gyolcsing feszült a testén. Az asztalon égett a gyertya, a gyertya mellett átlátszó fehér üveg, és egy tányér sült hal állt. Zselic Miléna az asztal túldalán ült és a tiszt arcát nézte. Zselic apó a kemencepadkán kuporgott és pipázott. Meggyfaszárú, madzagos cseréppipája volt.

- Én is pipálok – mondta Elek István, és halványan elmosolyodott.

- Jobban van? – kérdezte Zselic Miléna.

- Jobban... Köszönöm kislány...

- Megijesztett bennünket... Nem akart felébredni...

- Nehezen halok meg – mondta Elek főhadnagy, s ráncai finoman elrendeződtek.

- Meggyógyul most már... Kivettem a golyót. Útifű friss levelével betakar-tam a sebet... Egyen... Kecsege... Fél kézzel is szedegetheti, ebben nincsen szálla – mondta a lány, de nem mosolygott. Komoly maradt, zárkózott.

A gátőr felállt, és megtöltött egy poharat az üvegből:

- Pálinka... Igyon... Ettől erőre kap... Igyon, aztán egyen. Szívesen adjuk. Láthatja, mifélék vagyunk...

- Köszönöm – bólintott Elek István, aztán megivott néhány korty pálinkát, és evéshez látott.

Az ősz, szögletes szakállú öregember és a lány komolyan, szótlanul üldögéltek. Nézték, hogyan eszik. Számontartották minden mozdulatát, rezdülését.

- Jó ez a hal – mondta Elek és a lányra pillantott. Fekete haját pontosan kö-zépen választotta szét. Szabadon a vállára omlott. Se csat, se szalag nem korlátozta. Fehér blúzt viselt, és sárga szoknyát. Aprócska, duzzadó mellei átvilágítottak a blú-zán. Szája vastagabb volt, mint a magyar nők szája, s arcvonásaiban is volt bizonyos dalmát jellegzetesség.

- Sok itt a kérészes part... Kecseget minden nap foghatunk – mondta a lány.

Elek István a tányérba pillantott, és megkezdett egy újabb halat. Bekapott né-hány falatot, aztán az öreghez fordult:

- Nem ettem tegnap reggel óta... A Kurca patak kanyarulatában voltak az állásaink... Mindjárt reggel támadott a román... Délután négyig kitarítottunk. Akkor aztán kivették bennünket az árkainkból. Sokan meghaltak ott. Utóvédnek maradtam harminc katonával... Enni nem lehetett. Étélünk sem volt már...

– Harc közben nem lehet enni – bólintott Zselic apó és a pipája mellől a földre köpött.

– Nem... Harc közben csak harcolni lehet. Különben fübe harap az ember – mondta Elek István és újabb falásnyi halhúst lökött a szájába.

Mindent megevett, aztán az üveg pohárból kiitta a maradék pálinkát.

– Igyon még – szólalt meg a lány.

– Köszönöm. Jobb, ha nem iszom többet.

– Enyhíti a fájdalmat.

– Köszönöm... El kell indulnom – mondta Elek István és felállt.

A gátör is felállt. Nadrágja mellé lógatta a pipáját és megcsóválta a fejét. Hosszú szakállá az inget kotorta a mellén, mint egy ciroksöprű.

– Hová menne ilyenkor?

– Átmennék Dunántúlra, vagy föl, Budapestre...

– Jobb, ha marad. Megalhatik a héban.

Elek István a lányra pillantott, aztán az öregemberre:

– Nem szeretném bajba keverni magukat.

A gátör összevonta a szemöldökét. Gyanakvóra váltott az arca.

– Követték magát? – kérdezte.

– Nem követtek. A Tiszán jöttem. Csónakot, gályát nem láttam...

– Azt a ladikot biztos, hogy nekieresztette?

– Eleresztettem... Vitte az ár...

– Itten az erdőomlás alatt limányos ám a víz. Visszafelé áramlik...

– Jobb, ha elmegyek...

A lány is felállt.

– Véres a zubbonya. Így nem lehet vándorolni. Reggel kimosnám, megszáradna hamar... Addigra a fájdalma is csillapulna – mondta.

Elek főhadnagy a földön heverő zubbonyra pillantott. Nézte a vérfoltokat, a szakadást.

– Aludjon a héban... Annak a ladiknak hajnalban én majd utána nézek. Gyűjön velem – mondta Zselic apó, és a kemencére tette a pipáját.

Kint a körtefa alatt hosszú létra állt. Zselic apó a padlás fekete szájához támasztotta, és halkán odaszólt vendégének:

– Fent jobbra térjen. A Tiszára nyíló ablakok alatt száraz sarjú van... A kecskének tettem el télire... Azon megalhat...

Elek István felmászott a padlásra. A száraz sarjú rugalmasan besüppedt alatta. Hanyatt dőlt, és igyekezett a jobb vállára nehezedni. Sebe lázasan lüktetett. A széna fűszeres illata bágyasztóan körülengte. Álmában a Tiszán menekült. A megáradt folyó dühödten ragadta magával ladikját, s hiába feszegette a kormánylapátot a habok között, a part elérhetetlen maradt. Házak, erdők maradoztak el jobbról-balról, majd az ismerős omladékos öböl, Szeged, a határ, szerb, majd román falvak, úszó kikötők, nyárfasorok... Evezőjét már rég elvesztette, s a ladik oldalában fogózva kuporgott. Körülötte rönkök és tuskók úsztak, az örvénylő részeken döngve a ladikot verték. Rémülten nézte a szakadt testű, nyársvégű rönköket, s érezte, összeropantják. Felmorzsolják a ladikját, és saját magát is. A partok már szürkén elmerültek a messzeségben, mindenütt víz vette körül, s az úszó rönkök. Később ladikjára szállt egy fregattmadár. Ekkor rádöbbsent, hogy rég mögötte maradtak a folyók. A nagy szürke víztömeg már a tenger. A messzeségbe vesző partok csak alacsonyan úszó felhők voltak. Víz mindenütt, s néhány bánatos, messzire vetődött madár. Szorongva bámulta a víztömeget és a Napot kereste. Önszínű fény derengett a tenger alól. Várta a napkeltét, de mindhiába.

Hajnalban felriadt. A Tiszára néző szellőző nyíláson át nyirkos levegő gomolygott be a padlásra. Felült, körülnézett. A padlás másik sarkában apró állatkák morogtak. Rágtak valamit, majd a körmük csattogott a gerendákon. Felállt és a keskeny ablaknyíláson át a Tisza felé kémlelt. Derékba tört fákat látott a víz szélében. Fehérre csupaszult ágbogát sok óriásnak. Az öbölben egy tömzsi, lassú mozgású

árny hajlongott. A gátör kutatott a ladik után. Minden bokor alá benézett, minden csonk mögé. Csákllyával mozdított az úszó fatörzseken.

Elek István visszaereszkedett a sarjúra. Sebe tompán, egyforma erővel fájt. Lehuntya szemét, de hosszú ideig kerülte az álmom. Gondolatai sietve elősorjázta, ki-nozták, biztatták, táplálták kétségeit. – „A gátör gyanakszik... Fél, hogy nyakára hozom a fehéreket. Vagy mástól fél? Ki ez a gátör? Azt mondta, igyak csak. Igyak és maradjak... Nem, ez képtelenség. Jót akartak. A kis fekete lány jót akart... Félnék... Jobb, ha itt hagyom őket... Miféle név ez? Miléna? Ilyen nevet még nem is hallottam. Ezek szlávok talán, vagy más határmenti népség... Jó emberek. Igénytelen szegény emberek... Félnék... Az is lehetséges, hogy Szolnoknál, s arra feljebb jóra fordult a Vörös Hadsereg dolga... S ha ott is elbukott, az még nem jelent semmit. Most jöhetne a teljes nemzeti összefogás. Ha mindenki összefogna, munkások, parasztok, földesurak, tisztek, bérlők és tanárok, akkor segíthetnénk az országon. Most, hogy összeomlott a Monarchia, okosan kellene gondolkodnunk... Ezekben az években történelem készül. Ahogy most kialakul az országok határvidéke, úgy is marad. Talán mindörökre. Ahol többségében románok laknak, becsülettel oda kell adni a románnak. A szlovák és a szerb is kapja meg, ami illeti, de ne a mi rovásunkra. Okos rendezés kellene most. Ahol többségében magyar lakik, azt se csalogassa Vyx alezredes, se északra, se délre... A Monarchia összeomlása négy-öt nép sorsfordulója. Most kellenének az okos, nyugodt tettek. Tanult úr és lelkes munkás összefogása mindent megmenthetne még. De az urak félnék a néptől. Talán beszélni kellene a fehér tisztekkel. Megmagyarázni nekik a történelmi pillanat jelentőségét... Nem értik... Csak kapkodnak. Pánikba estek. Mint Wodl... A gyárakért, földekért az urak kaphatnának valamilyen örökváltságot... Részletekben... Majd a rendezés után... Amelyiknek szakértelme is van, a birtok élén maradhatna... De itt senki nem beszél senkivel, itt mindenki más érdekeket hajtogat. A Monarchia összeomlása után kivirulhatna az ország. Okos proletárok, parasztok ülnének iskolapadokba. Sok új erő, tehetségek a mélyből... A közös jó, a demokratikus rend érdekében... Zselic apó ladik után csákllyázik, mivel közel van Szeged... Zselic apó tudja, mit csinál... Lehet itt még tárgyalni, megbeszélni?... Vagy már csak ölni lehet és meghalni?... Vagy bűjni? Padlásokon és vermekben, nádasok mélyén... A testet védjük... A test védelme is elkövetkezett... De ki ellen?... Azok ott nem magyarok?... Nem tekintjük egymást hazánkfiaának? Zselic apó a testre gondol... A testünk pusztá védelme van már csak hátra?...” – Tűnődött, bámulta a nádfedél homályba vesző gerendáit, aztán legyőzte a láz, a test savas kimerültsége. Elsenderült.

Dél előtt tíz óra tájban ébredt fel újra. A szellőzőkön besütött a Nap, és szögletes fénypáncsák estek a száraz sarjúágyra. Zselic Miléna a kötőgerendán ült és az arcát figyelte.

- Jóreggelt, jobban van? – kérdezte, amikor Elek István kinyitotta a szemét.
- Nem tudom... Maga itt ül?
- Itt...
- Zselic apó?
- Lent jár a Tiszán.
- Idegenek... Nem mutatkoztak a környéken?
- Senkit sem láttunk... Fáj a válla?
- Fáj.
- Na üljön fel. Átkötözöm – mondta a lány. Lehajolt. Apró kosárcát vett magához.

Elek főhadnagy felült, a lány melléje térdelt. Most is sárga szoknyát és fehér blúzt viselt. Blúzán átvilágított a Nap. Haja fénylőn, selymes feketén omlott a vállára.

Zselic Miléna lehúzta a tisztről az inget, majd óvatosan a kötést is megbontotta a seben. Percekig nézte, aztán fényezett agyagcsuprot vett elő a kosarából. Teát loccsantott a tépésre és mosogatta a sebet.

- Mi ez, tea? – kérdezte Elek és összeszorította a fogát.

– Farkasalmát forráztam... Tisztítja a sebet. Vigyáznunk kell, hogy szelíd maradjon... Ha gonoszra fordul, megöli a karját...

Elek István sziszegve türte a seb ecsetelését, átkötését, aztán a sarjúágy szé-
lére húzódott és ülve maradt.

– Miléna, maga igazi fűvész... Meggyógyított engem...

– Édesanyámtól tanultam – mondta a lány és kosárcájával visszahúzódott a gerendára.

– Édesanyja...?

– Meghalt... Régen meghalt. Akkor én még csak nyolc éves voltam... Ott a sírja a parton. Nem látta?

– Sötét volt.

– Régen meghalt.

– Miléna... Miléna... Szép nevet kapott...

– Édesanyám adta... Sok szép nevet tudott... A Dinári hegyekből jött apó után.

Elek István csodálkozva meredt a lányra:

– A Dinári Alpokból?

– Nem tudom... Csak mondta, hogy a Dinári hegyekből jött... Énekeket is tudott... Mind ismerte a füveket, mártásokat. Fekete haja volt, mint nekem. Aztán meghalt. Apó eltemette. Énekeltünk.

– Hány éves maga, Miléna?

– Tizen... Tizenhat lehetek...

– Apó nagyon félti?

– Nem félt.

– Nehezen nyitott ajtót az éjjel.

– Nem szeret felkelni az ágyból... És...

– Háború van.

– Apó a háborúval nem törődik. Úgy gondolkodik, hogy minden hiába, mert a dolgok aztán maradnak a régiben.

– Tapasztalt ember az apó.

– Hajós volt, aztán béres. Most őr. A Tiszát vigyázza.

– Zselic apó nem szereti az idegeneket...

– Apó jó ember... De nem szeret ajtót nyitani éjjel... Egyszer a Tiszán átjött egy ember. Azt mondta, elvisz engem, mert az övé vagyok. De Zselic apó nem adott. Hazugnak nevezte az embert. Akkor meg azt mondta az a túlról jött, hogy álljanak össze dereglyésnek, és éljenek együtt. De apó nem akart... Azt mondta, hogy jól megvagyunk mi itt, és sehová sem megyünk.

– Mit szólt ehhez a tizántúli ember?

– Semmit sem szólt. Csak ült az asztalnál estélig. Evett velünk, aztán elment. Előtte évben halt meg az édesanyám.

– Szomorú itt az élet...

– Nem szomorú... Apó járja a partot, figyeli a töltéseket és a vesszőfonatot. Látta milyen?... Mint a kosár... Rőzséből fonják és alámerítik... Ez aztán megvédi a partot... Ahol nem kötik meg, ott alámossa az erdőt és beomlik... Jó itt... Apó sok halat fog, télire megfűstöljük... A Tisza is jó... Idáig nemigen ér el... Tavasszal szőke, ősszel barna... A zöldár kifut a földekre, aztán visszahúzódik... Én is tudok halat fogni... Kertem is van itt, feljebb... Eszünk jókat, az apó a túlparti gazdákkal bort cserél... Halért mindig adnak...

– Még nem láttam magát mosolyogni...

– Mi az a mosolygás? Erőlködés, nem? Meg kell feszíteni az arcot...

– Nem így értettem...

– Éhes?

– Éhes vagyok és szomorú. El kell mennem.

– Kimostam a zubbonyát. Kint szárad az ágakon. Zubbony nélkül nem mehet.

– Nem szeretnék bajt hozni magukra...

– Hová igyekszik ennyire?... Haza...?

– Senkim sincs... Csak egy bátyám... Kazánkovács. Látott már tüzes vasat?
 – Láttam. A mi piszkavasunk is áttüzesedik...
 – Zselic apó nyugtalan miattam. Zselic apó ismeri az életet.
 – Mindig nyugtalan. Maga attól csak maradjon. Megszárad majd a zubbonya...
 Na, itt van ni a pipája és a borotvája is. Kiszedtem a zsebjéből. A dohánya elázott. Kiterítettem a napra. Szárad.

Elek István feltápáskodott, s a lány nyomában leereszkedett a fák alá. Kis szél lengedezett, hajlongtak a vékonyabb ágak.

– Üljön le – mondta a lány a konyhában, aztán szalonnát, zöldpaprikát és bort tett az asztalra.

– Maga reggelizett már, Miléna?

– Igen, még reggel...

Elek főhadnagy evett. A lány az asztal másik oldalára telepedett és nézte betegét.

– Hajnalban motoszkált valami a padláson... – mondta Elek és a lányra pillantott.

– Aha... A menyétek...

– Menyétek? – Elek abbahagyta az evést.

– Fél tőlük?

– Nem... De azért hálótársnak szokatlan egy kicsit.

– Irtják az egereket... Télen szép fehérek... Én szeretem a menyéteket... Titokzatosak... – mondta Miléna és az asztalra könyökölt, fejét tenyerébe támasztotta.

A nyitott konyhaajtón belépett a gátör.

– Jó napot – mondta.

– Jó napot, Zselic apó... Minden rendben? – kérdezte Elek István.

– Olyanforma... – mondta, aztán a lányhoz fordult. – Miléna... Annak a zubbonynak rossz helye van a bokron. Lobogtatja a szél, messzire látszik... Terítsd inkább ide, az ajtó elé...

A lány szótlanul felállt, és kiment. A zubbony néhány perc múlva már az ajtó előtt száradt, az alacsonyabb ágakon.

Elek megborotválkozott, sétált a fák alatt, majd a pelyvásra száradt dohányból megtönte a pipáját.

A fekete hajú lány minden reggel ott üldögélt a padláson. Amikor Elek István kinyitotta a szemét, megszólalt:

– Jobban van...?

Elek rámosolygott. A lány soha nem mosolygott. Nézte a sebesült katonát, és várta, hogy az felüljön. A seb engedelmesen gyógyult. A füvek megszüntették a gyulladást, vérzést. Lassan hegedt.

Harmadnap reggel Zselic Miléna ott felejtette a kezét Elek István vállán, nyakán. Megsimogatta.

– Szívlelem magát – mondta.

– Én is magát, kedves Miléna – mosolygott Elek és lassan magához húzta a lányt. Megcsókolta, végigsimított szép karján, kemény mellecskéin. A lány megre-megett, de nem pirult el, nem húzódott a férfitől messzebbre. Csak térdelt mellette és nézte annak arcát.

– Szívleljük egymást.

– Kár, hogy el kell mennem – mondta Elek István.

– Nem kell – rázta a fejét Miléna és a sarkára ült.

– Bajt hoznék magukra itt... Könnyen lehet, hogy a Tanácsköztársaság már elbukott. Akkor aztán jönnek a régi urak és számonkérnek engem...

– Mit csinált?

– Harcoltam...

– Ki ellen?

– A román ellen. Bejöttek a földünkre. Itt álltak a Tisza másik partján... Talán már át is keltek...

- Át... Apó hallotta...
- Járt itt valaki? - kérdezte Elek megkövülten és felült.
- Nem... Itt senki sem járt... Lent hallotta a Tiszán... Bárkások mondták... Fönről jöttek, szállítottak valamit Szegedébe.
- Vége hát...?
- Nem tudom... Apónak azt mondták a bárkások, hogy a veresek ügye elveszett... Maga ugye veres?
- Bizony kislányom, veres... Egy öreg veres. Negyven vagyok. Megcsókollak és elmegyek.
- Nem - mondta a lány.
- Apó is örülne már, ha túl lennék a Dunán...
- Nem, apó nem örülne.
- Nehéz helyzetbe hozol, kislány...
- Megmondtam apónak.
- Mit mondtál meg?
- Megmondtam, hogy szívlelem magát, és nem akarom, hogy elmenjen... Apó jó ember.
- Szívesen itt maradnék... De egy napon megjelenhetnek a katonák. Megkö-
töznek és a Tiszába dobznak.
- Átúszik majd túlra... És visszajön, ha elmentek. Kitűzők majd egy kendőt,
az mutatja.
- Követ kötnek a nyakamba.
- A víz alatt kirántja a kését és elmetéli a köteleket.
- Nem ilyen egyszerű ez, Miléna... Élni is kell valamiből... Dolgozni a ma-
gunk és népünk javára...
- Dolgozik majd. Elrejtőzik most, aztán majd dolgozik... Van itt munka. Ha-
lászhat... Tud halászni...?
- Nem tudok.
- Megtanítom... Dereglyésnek is elmehetne... Van itt három olyan falu,
ahol nincs dereglyés. Dereglyés lesz a népünk javára...
- Népünk javára?... - Elek István megcsóválta a fejét és nevetett.
- Azt mondta, hogy a népünk javára.
- Igen. Ezt mondtam, aranyos Miléna - mondta Elek és megölelte a lányt.
- Marad?
- Maradnék... De mennék is...
- Hová?
- Budapestre.
- Mi van ott?
- Házak, sok ember, barátok. Menedék...
- Ház itt is van... Ha véget ér a harc, barátkozhat is... Majd barátkozik a
révészekkel, vagy az apóval... Menedéknek meg itt a padlás. Nagyon szívlelem ma-
gát - mondta és kicsordultak a könnyei. Elek István arcához hajolt és összemasa-
tolta.
- Másnap reggel, amikor felébredt, újra csak ott ült a lány a szelemen gerenda
alatt. Kérdéssel kezdte a napot:
- Marad?
- Nagyon szeretnék itt maradni, Miléna.
- Akkor maradjon - mondta a lány és melléje térdelt. Türelmesen lehámozta
a férfiről az inget, megoldotta a seb kötéseit. Elek halkán beszélt:
- A Tiszán már átkeltek a románok. Mennek Pest felé. Szegeden különítmé-
nyes tisztek gyülekeznek... A földet visszaveszik az urak, a munkást megnyomorít-
ják a gyárosok... Nyugtalan vagyok... Mi lesz a hazámmal? Mintha mennem kel-
lene... Hívnának messzi városok... A föld... Valamit talán még lehetne csele-
kedni... A hazáért mindent meg kell tenni...
- Meglátszik, hogy maga tiszt... Szegény embernek ott van a hazája, ahol
éppen van... Ez nem jó haza magának?... Itt a Tisza... Nekem a Tisza a hazám,

vagy egy másik folyó. Nem tudnék a városban lakni. Itt szabadon élünk. Én is, apó is, és maga is, katona. Mit akarna kapni? Kiáruljuk majd halból...

- Nem lehet azt kiárulni, Miléna...
- Földre vágyik?
- Nem, földre én nem vágyom. Jogra, szabadságra, egyenlőségre... Jogot nem adnak halért...
- Ladikot akarna?
- Mondom, jogot... Messzeséget, a folyókat...
- Azt nem lehet megkapni. De nem is kell. Ha van ladikja, járhat rajta... Ha velünk marad, halászhajó is a folyót... Apónak haljoga van... Ha ladikkal megy Szegedébe, messzeséget is láthat. Ez itt máskülönben mind messzeség, amit lát. Olyant akarjon, amit megkaphat. Apó engem mindig erre tanított.
- Ezért akarsz most engem megkapni. Örökbe...
- Sok dereglyés örült volna erre, ha a Zselic Miléna szólítja... De apó mondta, hogy olyan vagyok, mint édesanyám. Édesanyám is a messziről jött, fáradt embereket szívelte. Azért jött szegény ennyit apó után.
- Míg aztán meghalt... Nem félsz?
- Mitől kellene itt félni? Maga nem szível engem?
- Meggyógyítottál. Szép vagy. Komoly, okos leány... Fiatal. Olyan fiatal, hogy én már öreg vagyok hozzád...
- Nem szível.
- Szeretlek Miléna, de a kishúgom is lehetnél...
- Azt nem...
- Most elmennék, aztán ha elmúlik a veszély, visszajönnék. Egy éjszaka dörömbölnék az ajtón. Ősz lenne. A földeken már pörgőre száradtak volna a kukoricások, s a folyón veremelő gardák úsznának délnek, északnak. Dörömbölnék, apó ajtót nyitana. Megcsókolnának. Nagy tüzet raknánk a kemencében, halat sütnénk. Innánk valamit. Bort, vagy pálinkát. Apó pipálna, mi ülnénk a padkán, és hallgatnánk a szél zúgását. A messzeségben farkasok tutulnának. Szürke nádi farkasok. Jó nagy szelek lehetnek erre... Honnan fúj a főszele?
- A főszele északról... Kicsinyt északról, kicsinyt nyugatról.
- Északnyugatról.
- Úgy... Beugrik a kürtőbe.
- Na látod... Akkor döngetném meg az ajtót. Adnál a katonádnak sült halat?
- Adnék... Sütnék kecsagét...
- Sült halat ennénk, innánk rá jó pálinkát. Az ajándékokat kiraknám az ágyra. Apónak hoznék kucsmát, új csizmát, neked kendőt, ruhát, pizsomát...
- Mi az a pizsoma?
- A városi kisasszonyok abban alszanak.
- Honnan tudja?
- Ezt mindenki tudja a városban. Így szokás...
- Nem kell pizsoma. Csak aludjanak bent amazok.
- Új szoknyát hoznék... Kis csizmát neked is... És függőt...
- Maga nem is veres.
- Nem? Mindszentnél harcoltam. Főhadnagy vagyok...
- A veresek szegények. Azoknak nem telik ennyi mindenre.
- Összegyűjteném a pénzt, aztán megvenném. Jó lesz így, Miléna?
- Nem lesz jó. Ha maga elmegy, soha többet nem jön vissza - mondta a lány, aztán kosárájába rakta a maradék tépést, a füveket, és odább tolta.
- Visszajönnék, szeretlek... Szép vagy, jót tettél velem. Ápolsz, gondozol...
- Vakon vetette ide a sors... Másodszor nem teszi meg... Én meg, mint a kóró, elszáradnék...
- Talán azért nem...
- A sors nem ismétlődik. Egy sors van.
- Én lennék a sorsod?
- Igen... Maradjon most már, ha ide vetődött.

Elek István nézte a lány fekete szemét, üde bőrét, haját, ruháját, melyet nap mint nap viselt. Egyszerű volt, és mégis érthetetlen, megfoghatatlan... Kinyújtotta a kezét és magához húzta.

– Marad? – kérdezte a lány.

– Igen... Veled maradok... Jobb lenne, ha elmennék, de most már veled maradok.

Miléna hozzá simult. Orrcimpái finoman mozogtak. Olyan volt, mint egy kedves, fiatal állat. Elek megsimogatta az arcát, karját, mellét, aztán a derekához nyúlt és kioldotta a sárga szoknya kötőjét.

Dél elmúlt, s még mindig a száraz, illatos sarjún feküdtek. Elek István a lány finom tapintású bőrét simogatta. Lent a házban Zselic apó matatott. Egyszer a fák alá is kiállt és kiáltott egyet:

– Miléna!

Miléna moccanatlanul feküdt Elek mellett. Hozzásimult, és barázdált, tűnődő arcát nézte.

– Szólított az apó – mondta Elek.

– Nem baj.

– Nem jön fel a padlásra?

– Eeee... Semmi dolga itt.

Elek szorosabban ölelte a lányt, és megcsókolta. Zselic Miléna boldog volt. Simogatta emberét. Szorította a karját, csókolgatta.

– Leánykánk születik majd – mondta.

– Leánykánk.

– Sok leánykánk, és sok fiunk, mert mindig együtt hálunk... A lányoknak fekete haja lesz, mint nekem, a fiúknak meg erős izmai, mint az én emberemnek. Gályások lesznek. Motort veszünk a gályákra és eljárunk sóért.

– Eljárunk...

– Halakat fogunk...

– Halakat.

– Kecsegét, márnát... A gályákkal behordjuk Szegedébe és eladjuk. Maga majd kiszámolja, melyikért mennyi jár, és engem is megtanít mérlegelni.

– És a leánykákat.

– A kertet már holnap megnagyobbítom... Ások hozzá... Vetek őszi borsót, céklát, karalábét, fekete retket, krumplicskát... A többihez már késő az idő... Fogunk küszét és gardát... Lerakjuk ecetes hagymával... Füstölhetünk is... Ha kell, nagy halakat fogunk a jég alatt. Apó tudja a helyeket.

– Nem halunk étlen.

– Nem... Itt nem lehet étlen halni...

– Miléna?

– Tessék...

– Szeretlek... Kis átkozott fűvész! Nem szégyelled magadat? Szinte gyerek vagy még... Korai neked a szerelem...

– Elment volna – mondta a lány és sirva fakadt.

– Most?

– Marad... Megkötöttem... Megbabonáztam...

– Megbabonáztál... A szépségeddel, fiatalságoddal...

– Bánja...?

– Nem... Boldog vagyok.

– Én is boldog vagyok. Mindig erre vártam. Lejártam a Tiszára és álmodtam. A hajósok integettek, de mind szutykosak voltak, mint az apó... Maga szakállas volt, és pont olyan szutykos, mint azok... Mégis másféle. Olyan vörhenyes, gyönyörű... Halk és erős... Mosolygós és kegyetlen... Ilyen embert akarom magamnak...

– Én nem vagyok kegyetlen. Szelíd vagyok.

– Dehogya. Maga kegyetlen.

– Nem.

– Kegyetlen. Megtört engem. Ezért még jobban szívlelem. Eleresztettem volna, ha csak kínozná. Az olyan semmilyen emberek mire valók...?

– Eleresztettél volna?

– El... A gyöngék úgyis elvesznek... Akár állat, akár ember. De maga kegyetlen. Megragadja, amit akar. Megszerzi, és tartja.

– Félreismersz, Miléna... Szelíd vagyok, jót akarok az embereknek. Neked is, apónak is...

– Nem igaz. Megragadott. Láttam, milyen fiatal vagyok, mégis megtört.

– Te is akartad...

– Mit számít az az életben?... Ha nem tör meg, engedem menni... De megtört... Most még jobban szívlelem. Sírok még, de örülök is.

– Nem látszik rajtad.

– Belül örülök... Belül nevetek, és kívül sírok... Majd kiismerjük egymást. Sokat hálunk együtt, eszünk, halászunk... Fekszünk a parton... Télen madarat hurkolunk, és gyalogában megyünk a Tisza hátán.

– Az... Gyalogában...

– Szívlel még?

– Mondtam, hogy szívlelek. A városban úgy mondják, hogy szeretlek... Így szebb is, nem?

– Nem. Parázna beszéd. Amazok beszélnek így. Amazok, akik nem tudnak sem várni, sem választani...

– Mások a szokások falun és városon...

– A ruhák is mások. Az asszonyok is. Éreztem én, ha elmegy, örökre elhagy. Meg akartam tartani. Ilyen egy vörhenyes embere nem lesz másnak a Tiszán.

– Szeretlek Miléna, mondj, amit akarsz...

– Megkötöttem...

– Meg.

– Nem kívánczik a messzeségbe?

– Te vagy nekem a messzeség... Neked pedig én vagyok...

– Dolgozunk egymásért...

– Dolgozunk... Tudod Miléna, eredetileg én tanár vagyok. Latin, történelem szakos tanár... Tudós, városi férfiú...

– Ne hazudjon.

– Igazat mondok. Latin, történelem szakos tanár... De csak eredetileg... Az újabbnak történelem közbeszólt.

– Maga feleltette a gyerekeket?

– Feleltettem...

– Katedrán ült?

– Katedrán.

– Az áldóját magának! Mifélek voltak ezek a veresek? Apó azt mondta, szegény népség, szegényebbek, mint mink vagyunk. Maga meg tanár volt?

– Mondom... Tanár...

– Mit akartak akkor ezek a veresek?

– Nem sokat... Azt akarták, hogy a nép közösen birtokolja a földeket, gyárakat, iskolákat... Mindenki dolgozzon képességei szerint, és a megtermelt javakból részesüljön igényei szerint.

– Ilyen nincs.

– Na látod. Ezt akarták a veresek.

– A románok meg nem akarták...

– A románok nem tudják még, mit akarnak.

– Akkor minek gyűttek ide?

– Mert az urak felbízatták őket...

– A vereseket nem lehet megérteni... Mi jó van abban, ha mindent szétszatanak?

– Az igazság bent a jó... Munkánk után mindig több járt volna, mint amennyit kaptunk. Az urak visszatartották, és felélték...

- A tanárok részét is?
- Azt is. Az én édesapám öntőmester volt. Visszatartották a részét. Én tanár lettem. A rám eső részt is visszatartották. Mi tanítottuk a sok kis buksi fejű gyerkőcöt írásra, olvasásra, történelemre... Arra, hogy melyik királyunk milyen volt?... Ki országolt emberül, ki kutyaül... A csatákra, amit az őseink megnyertek, vagy elvesztettek. Mi tanítottuk meg a gyerekeket számolni... Kiszorozni, mennyi jár a halért, hullott almaért, napszámért... Mi tanítottuk meg a gyerekeket a növények, halak, állatok nevére...
- Imádkozni is?
- Arra a tisztelendő urak... Milyen vallású vagy?
- Nem vagyok bejegyezve...
- Apó?
- Apó már olyan öreg...
- Öreg... öreg... De valamilyen vallása azért lehetett...
- Lehetett neki... Matróz is volt, meg béres...
- Nem imádkozik?
- De imádkozik.
- Melyik istenhez?
- Nem tudom... Apó istene jóságos. Fohászkodik hozzá egy keveset, az isten pedig megsegíti. Apó aztán csak pipál...
- Jól igazodott az apó, amikor a nagy elrendeződésre sor került. Külön istent kapott, külön papokat, külön Tiszát...
- Apó már csak ilyen...
- Mondom... Mindenre mi tanítottuk a gyerekeket, így a nemzetet is, mégis visszatartották a részünket.
- Mi az a latin?
- Nyelv... Holt nyelv. A nép, mely beszélt, már kipusztult, beolvadt más népekbe.
- Mondjon valamit latinul.
- Homo non sibi solus natus est, sed patriae, sed suis.
- Ez mit jelent?
- Az ember nemcsak a maga, hanem a hazája és az övéi számára születik.
- Szép mondás. Ilyeneket tanított?
- Ilyeneket.
- Igaza van. Disznóság, hogy nem adták ki a részit. Ezért mondja az apó, hogy a hal a legjobb. A márnát mindig el lehet cserélni borra, cipőre, lisztre. Pénzt is adnak érte. Ha aztán nem adnak, megfűstöljük és kész.
- Igaza van apónak. Egyetértek...
- Megijesztett maga...
- Bocsáss meg.
- Ki gondolná, hogy egy ilyen derék, vörhenyes ember tanár. Veres is, tanár is? Szívvel azért?
- Szeretlek Miléna... Nyugodt lehetsz...
- Velem marad?
- Igen, maradok... Már a leánykák és a fiúk végett is, akik majd fekete hajúak lesznek, erősek, és söt szállítanak bárkával...
- Ha nem tudná azt a latin mondást, megesküdnék, hogy soha nem volt tanár... Észrevettem aztán... Maga szépen kegyetlen... Ez a legrosszabb. Nem lehet védekezni. Ha nem lenne veres, úrnak nézném most már. De úrnak azért ugye nem úr?
- Nem. Úr nem vagyok.
- Katona inkább.
- Az. A Vörös Hadsereg tisztje.
- Szép arca van...
- Nem tehetek róla.
- Szép és durva. Nagyon szívlelem magát...

- Megint sírsz. Ne sírj most már...
- Az örömtől sírok... Úgy megtört, olyan kegyetlenül...

Késő délután Elek főhadnagy átlépdelt a kötögerendákon és kinézett a mezőre nyíló szellőző ablakon. Az volt az érzése, hogy az akácfa bokrok mögött emberek állnak. Lovakat is sejtett a szántásokon túl, de aztán belátta, hogy képzelődik.

Zselic apó bort és pálinkát rakott az asztalra a vacsorához. Sült halat ettek, vízben főtt zöld babbal. Hárman megettek tizenhét halat. A zöldbab is elfogyott. Pálinkával kezdték, aztán evés közben áttértek a borra. Miléna is ivott. Zselic apó arca, mozgása megváltozott. Minden rándulása elárulta, hogy a sebesült katonát a történetek után családtagnak tekinti. Viselkedése nemcsak Elek Istvánnal, de Milénával szemben is megváltozott. Óvatosan szólította, eléje igazította a tálakat... Kegyetlen szertartásnak mutatkozott az egész. Zselic apó kimondatlanul is alázatot fogadott Milénának, a nagy erős Milénának, aki házhoz kötötte a kemény, okos férfit.

Vacsora után pipákra gyűjtottak. Zselic apó odakínálta saját dohányját a főhadnagynak. Közös zacskóból osztottak a dohányon, aztán a füstjük is keveredett. Már jól elpipáltak egy tömest, amikor Zselic apó megszólalt. Olyan volt, mint egy király, aki átadja birodalmát.

- A ház, a haljog és a pénz a szolgálatért jár... Lent van hat varsám... Helye válogatja... Egyikbe ponty akad inkább, másikba márna... Olyan is van, ami dévéren kívül más halat nem látott... Van egy ladikom. Fótos... Szegedébe azért behordjuk vele a halat... Van kint hatvan hurkom. Ez tilos... A vadőrök fölszedegetik, de jut is, marad is... Télre halat füstölünk, kácsákat fogunk. Régóta szeretnék disznót vágni, mint a parasztok, de nem sikerült. A fődeket itt az ártéren használhatom... Nincs kimondva, hogy mennyit... Mit használtunk mi idáig?... Ezek a fődek itt az ártéren nekünk teremnének... A házban két szoba van... Ez, meg Miléna kamrája... Amabban nincs kémény, így aztán telente inkább csak ide húzódunk... Van ezen túl a só... Bárkások hozzák Romániából. Hol ezért, hol azért cseréljük... A parasztok veszik a sót... Miléna kislány korában megfigyelte már a kereskedelmet... Három-négy éve hallok tőle, hogy vegyünk bárkát, és menjünk föl az ásványért a forrásig. Azt reméli, hogy a só megvált minket... Én voltam már tengerész, béres, idegen országokat jártam... Nincs megváltás... De azért úgy gondolom, próbálkozni köll... Aki nem mozdit... Nem állít új ladikot a régi helyett, kódis utódokat nemz...

Másnap reggel Elek István fogta a halászszerszámokat és elindult a Tiszára. Sütött a nap, kellemes nyári verőfényben magasodtak a fák. Túljutott a csenevész gyümölcsösön. Akác és fűzbokrokat kerülgetett. Közel a parthoz berekfák, kanadai nyárfák vaskos csapataira bukkant. Éppen csak rájuk pillantott, és folytatta útját a Tiszára, mivel halakra fenekedett, ehető prédára.

Az öböl, melyben néhány nappal korábban partot ért, roncsolt faóriásoktól fehérlett. A sekély vizekből égre meredtek a csontszerű törzsek. Megállt a víznél és belenézett. Örvénylett a Tisza.

Tovább ment. Bevette magát a parti fűzesbe, aztán északabbra ismét kiváltott a folyóhoz. Itt is szakadékos volt a part, de csak kisebb fák és bokrok döltek a vízbe. Letelepedett. Hálóit alábocsátotta. Pipára gyűjtött. A gátór dohányából bodor füstököt eregetett a fűzfák közé... Bámulta a vizet. A Tisza örvénylett, ágakat sodort... A túlsó part magasságában sirályok csapongtak. Feleveztek a kéklő magasba, aztán lebegve úsztak a folyó felett... Ha megpillantottak egy-egy boldogtalan küszt, vagy más apróbb halat, lecsaptak. Szárnyukat behúzták, s mint valami lövedék vagy bomba zuhantak a mélybe. Szépek voltak és kegyetlenek... Figyelte a sirályokat, aztán azon kezdett tűnődni, hogy a vízi madaraknak hány ellensége van?... A sirályok elég szerencsésnek látszottak... A halak közül némelyek szerencsésnek, mások teljesen szerencsétlennek. Amikor arra gondolt, hogy a keszegeket irtják a süllők, önök, csukák, sügerek, sirályok, vízi pockok, vidrák, emberek, rókák és angolnák, elszomorodott. A csukának, süllőnek alig volt ellensége. A legnagyobb persze csukának is, süllőnek is a saját fajtája, mivel a ragadozóknál a kannibalizmus kellemes családi szokás.

Amikor pipája kialudt, nekifeszült a rúdnak és kiemelte a hálóját. Két ponty és néhány közepes keszeg táncolt bent. A halakat megmarkolta a kopolyájuknál és a szákba eregette. Amikor végzett, ismét a mélybe nyomta a hálót és várakozott. Láta, hogy a fák, nádasok oda sem hederitenek az emberek háborújára. Gyökeret eresztenek, és erőszakosan törnek a fény felé. Nődögélnek, de megférnek egymással. Ahol silányabb a talaj, satnyábbak a fák, de ugyanannyian állnak egymás mellett, mint a gazdagabb televényeken. A nyár még sokat ígért a fáknak, s túl a kukoricát érlelő mezőknek is.

4.

Fekete trikója átizzadt a hóna alatt és a hátán. Lassú, ráérős léptekkel közeledett a házhoz. Szerszámain s a szákot a jobb vállán vitte. A halak vergődtek a nedves hálóban. A tiszai szél álmosan lengedezett, elült, majd a füzeseket borzolta tovább motozott a tájon. Vadméhek dongtak mindenütt, súlyuk alatt meginogtak a selyem-mályva sárga virágai. A ház fehér tűzfala elő-elővillant a fák közül. Harminc-negyven méterről már az ablakot s az ajtónyílást is látta. A zöldre mázolt ajtó tárva volt. A szákra pillantott, melyben első zsákmányát vitte asszonyának. Mosolygott. Megcsóválta a fejét, aztán a dúsz aljnövényzetet bámulta, mely elborította a fák környezetét. Valahonnan, három falnyi messzeségből harangszót hozott a szél. A kondulások fáradtan érkeztek és elhaltak a puha, zöld füzesekben.

A ház előtt megtorpant. Hornlokát elborította a verejték. Azt hitte, meghülyült. Döbbenet, értetlenül bámult maga elé.

Zselic Miléna és az apó a körtefa vastag ágán lógtak. Felakasztották őket. Már nem éltek. Bizonytalanul lengtek a szélben... Miléna elcsuklott fejéről hosszan oldalra lógott fekete haja. A szellő borzolta, fésülte.

– Uram Jézus... – nyögte maga elé Elek István, és kicsordultak a könnyei. Ekkor katonák rontottak elő a bokrok közül. Szürkészöld zsávolyt viseltek, és tolas bocskai sapkát. Rangjelzésük nem volt. Vezetőjük lovaglókorbáccsal vágott Elek arcába. Elek István leejtette a szákot és szerszámain. A különítmény parancsnoka tovább ütötte. Arcát, nyakát elborította a vér.

– Gyerünk, disznó! – ordította.

Elek István nem mozdult. Milénára pillantott, majd a különítményre. Rekedt, kemény hangon szólalt meg:

– Kicsodák maguk?!

A különítmény parancsnoka újra az arcába vágott.

– Értem – mondta Elek István. – Parancsuk van?! Mutassák fel a parancsukat, mert pórul járhatnak.

Odaugrott egy másik zsávolyrúhás és belerúgott.

– Félreértés is lehet... Azt sem tudják, ki vagyok... És ezek a szegények mit vétettek?!

– Nincs félreértés! Mindenki megkapja, amit érdemel! Gyerünk – mondta a különítmény vezetője és arcul ütötte.

Szuronyos puskákat nyomtak az oldalába, és előre lökték.

– Mit komédiáznak?!... Lőjjenek agyon engem is. Akasszanak fel...

– Szeretnél túlesni rajta, ugye disznó...? Nálunk drága a halál... Mit tudnál megajánlani a gyors halálért? – kérdezte a parancsnok és legényeire hunyorított. A zsávolyrúhások tovább löködték a bokrok között.

Fél óras gyaloglás után szérűskertek alá érkeztek. Balra a szilvafákon öt-hat akasztott ember lógott. Parasztok, köztük egy reverendás pap. A fákon már hamvas-kék volt a szilva... A kert alját elöntötte a talajvíz, vagy a tiszai árhullám... Az utolsó fák már vízben álltak. Könnyű szél fodrozta a pocsolyákat...

A katonák megálltak. Elek István a fákra akasztott embereket nézte. Biztosra vette, hogy néhány perc múlva már közöttük lengeti a szél. Nem félt a haláltól. Dühöt érzett a szívében és keserűséget.

Kocsit hajtottak melléje. Megkötözték kezét, lábát, aztán feldobták a deszkákra. Érezte, hogy felszakadt a vállsebe, s a vér a hóna alá szivárog. A katonák szalmát hintettek a testére, aztán megcsapkodták a lovakat. Mellette meneteltek, beszélgettek. Nem értette, mit mondanak egymásnak, de állandóan hallotta dödögésüket. A fogat ismeretlen cél felé vitte. Hosszú ideig lágy mezőket sejtett a kerekek alatt, majd kövezett, gödrös bekötőutat. A fogat megállt valahol. A déli napfény áttüzesítette a szalmát. Izzadt, szenvedett. Fájt a válla, arca, zsibbadtra kötözött karjai. Talán fél óráig hagyták a kocsin heverni... Ez idő alatt senki sem mutatkozott a közelében. Már-már abban reménykedett, hogy megfeledkeztek róla... Valaki aztán elordította magát:

– Hol az a disznó?!

Leszedték róla a szalmát, majd a lábánál és a karjánál megragadták. Arccal a föld felé látva becipelték az épületbe. Eleknek úgy tűnt, hogy a szekér körül épületek magasodnak. Nagyobb, cementes helyiségbe vitték és ledobták. Arcát összeverte a földön. Kötelékeit feloldották és otthagyták. Hallotta az ajtó és a zár csukódását. Hosszú percekig feküdt mozdulatlanul. Végtagjait megbénította a zsibbadtság. A kötelek elszorították a vérkeringését, lába, karja hullafoltosra kékült. Öt-hat perc múlva az oldalára fordult és felült.

A helyiség raktárnak látszott. Keskeny, vasrácsos ablakon kapta a fényt, közvetlenül a tető alól. Az ajtó barna volt, a fal és a mennyezet fehér. A hosszabbik falon az istrángok, gyeplők tartókampóin emberek lógtak. Öt ember lógott a fehérre meszelt fal előtt. Öt férfi. Az akasztottak alatt a cementen véres, mozdulatlan tetem feküdt. A jelek szerint agyonverték.

Elek István az ablak alá húzódott és falnak vetette a hátát. Nézte a halottakat. Az akasztottak közül kettő parasztnak látszott, egy tisztviselőnek, kettő zsidónak. Parasztnak, tisztviselőnek, kereskedőnek... Az agyonvert férfi már semminek sem látszott. Ruhája cafatokban lógott rajta, s a kínzás a testét is felszaggatta.

– „Megtörtetett a teste, és kiontatott a vére” – Elek István némán idézte az Írás szavait. Tűnődött: – „Úgy halunk meg, mint Krisztus... Mártírhálál jut mindnyájunknak... Eszméért halunk... Ki kereszten, ki börtön padlóján. Halálragyö-törnek minden prófétát, jóst, prédikátort... Ilyen a föld... Erre születik az ember... Testet kapunk, hogy legyen mit meggyötörni... Ha csak szellemünk lenne, mit kezdene a sok hóhérré?... A test a végzetünk. A testet táplálnunk kell, pihentet-nünk, óvnunk. Ha jogról beszélünk, fele részben mindig a test jogára gondolunk. A fűtött szobák jogára, ételekre, szerelemre, pihenésre, a test gyógyulására... Szabadságot is kérünk, követelünk... Gyülekezési szabadságot... A tereken többnyire a testek gyülekeznek, s nem a sok kiművelt szellem... Szólásszabadságot... A szó fele részben a testért beszél, fele részben a szellemért... A test a végzetünk... Árulónk... A test szükségletei, fájdalmai kiszolgáltatnak bennünket... Megtörtetünk most mindannyian... Jobb állatnak lenni... Az állat nem vérengző... Annyit öl, vagy alig többet, mint amennyit megeszik... Mi a háborúban okos műszerekkel halomra öljük egymást, s hulláinkon a hollók osztoznak... Csak az ember öl raffi-náltan, hosszan, kéjesen... Tudományosan... Sok módszeres halál jár a nyomunk-ban... Azt mondjuk, igazság kell a népnek, és megöljük egymást igazságkereső buzgalmunkban... Nem értem nememet, fajtámat... Nem is kell... Öt perc múlva már közöttük lógozok én is... Behoznak majd egy új rabot, leejtik a köre. Amikor magához tér, az is megszámlolja a kampókon lógó magyarokat... Hat... Mondja majd... Egyikük katonának látszik... Ennyi az egész... Miért is élnek tovább? Szegény Milénát elveszejtettem... Rájuk hoztam a halált... Szegény kis Zselic Milénát megölték általam... Meggyógyított, etetett, szeretett... Nekem adta a lel-két, testét... Már messze jár... Nem lesznek fekete hajú leánykáink, akik szép neveket tudnak, és ismerik a gyógyító növényeket... Erős fiaink sem lesznek, akik motoros bárkával járhattak volna só után... Épp csak megfogant Miléna álma, s máris végeztek vele a hóhérok... Megölték szép szerelmemet, és engem is meg-ölnék most... Zselic apó... Zselic apó... Kár volt elhúzni azt a reteszt!... Hor-kolt volna kend tovább a szutykos takarója alatt. Beengedett, s azzal az egyetlen

rövid mozdulattal magára szabadította a halált... Akkor már nyomomba szegődött a fekete úr... Elragadta ordonáncomat, s dühös fogát a vállamba véste... De emberére akadt... Nem adtam meg magamat... A fekete úr pedig utánam osont, mint a hiéna... Predára várt a fák tetején... Elragadta a szerelmesemet, jötevő barátomat... Most rám csattog ismét... Egyszerűbb lett volna mindjárt Mindszentnél meghalni, mint az evezősöm. Vagy a Kurca patak árkaiban... S ha ott sem, akkor a Tiszán. Gyenge a fekete úr. Nőket ragad el körülöttem és öregembereket... Szegény Milénám merre járhat?... Fent kocog talán már a Dinári hegyekben... Az anyját keresi, a szép fekete hajú asszonyt, aki otthagya bosnyák rokonait és Zselic apó nyomába szegődött... Hol járhat a titokzatos asszony?... De messze vannak azok a Dinári hegyek... De messze jársz már, szegény Milénám... Nyugodj meg, utánad megyek... A fekete úr most bezáratott a kutyáival... Rámesnek, szétmarcangolnak. A test próbája következik. A test utolsó próbája... Szenvedünk még egyet, aztán meghalunk... Ha elbukott a tanácsrendszer, nem sok értelme maradt az életünknek... Új szép kezdekért érdemes élni. Új szabad országért, mely nem függ sem Habsburgtól, sem tatártól, sem romántól. Meddig voltunk mi függetlenek? Összeomlott a Monarchia, s utána még két percig talán. Nem értünk ehhez a műfajhoz... A függetlenséghez tehetség kell... Tehetség kell a szabad hazához, és emberség. Nem egymásra acsarkodó magyarok csordái... Nem a magát maró magyar kell ahhoz... Nagyság és tehetség... Történelmi ismeretek. Tudós férfiak kinevelése, akik kellő pillanatban megmondják, mit ajánlatos tenni... És fegyelmezett nemzet, mely szakaszokban, kapkodás nélkül hajtja végre a tetteket... Egyik sincs nálunk... Álmatag parasztjaink vannak, dühös munkásaink, harácsoló uraink és buta tisztcskéink... Ölni azonban tudnak, meg kell hagyni... A csatákat persze elvesztik... De a védtelen legyilkolásában mesterek... Ezek itt a fehérre meszelt fal előtt mind magyarok, és azok is magyarok voltak, akik felaggatták őket. Én is magyar vagyok és a korbácsoló tiszt is... Mit csináljak?... Szökjek meg? Nem lehet. És minek szöknék? Meg kell hálnom. Ha élve maradnék, tovább kuncsorogna mögöttem a halál. Elragadná barátaimat, ismerőseimet. Miléna fent vár valahol a Dinári hegyekben, és holtan is fekete hajú leánykákról álmodik, és erős fiakról... Még egy óra és én is átkelek a Styx folyón... Miléna a közelben vár és együtt megyünk a túlvilág füzeseiben valahová, valahová... Gályát építünk, s mi is lelkeket hordunk innen oda... Sok aranypénzünk lesz... Csörgetjük és szomorkodunk... Fiak és fekete hajú leánykák nélkül mit ér a sok arany, amit a halottak nyelvéből összeszedegtünk?... A test utolsó mutatványa közeledik... Iszonyú lesz... Ezek a barom különítményesek azt hiszik, megijedek a halottaiktól... A halottak már senkit sem bántanak... Az élőkől retteg a testem, nem a halottaktól... Igaz, kínjuk még az arcukon ül... Végso torzulás itt minden tetem... De ez nem riaszt... Katona vagyok... Meg lehet szokni a halottakat... A halottak nekem már barátaim, előttem járok... A halál elkerülhetetlen... Mindenképpen meg kell hálnunk. Mindannyiunknak... Csak idő kérdése... Időben adódnak eltérések... Azért a pár évért, évtizedért nem érdemes túl nagy hűhót csapni... A történelem végtelenjében úgy eltörpülnek az évek, évtizedek... Kit érdekel ma már, hogy Dózsa György korábban halt meg a szokásosnál... Nem azért vicsgorogtunk érte... A tüzes trón ellen hadakozunk... És minden hiába... Dózsa jobbágysai ma ugyanazért hálnak... Még mindig a jogot áhítja a nép... Négy száz év kevésnek bizonyult kivívására... Meghalni könnyű... Szórakozás... A japánok könnyen hálnak. Nem becsülik a testüket. A törökök sem becsülték... Volt hozzá megfelelő ideológiájuk... És nekem... Nekem mi marad?... Mit tudok magamnak mondani?... Jobbágyságot idézhetek, vagy fák, virágok nevét... Zselic Miléna... Zselic Miléna... Miért késlekednek?... Mire várnak még kinzóim... Sietnem kellene... Miléna vár..."

Megnyílt a raktár ajtaja. Belépett két zsávolyrúhás. Megnézték Elek Istvánt. Egymás között váltottak néhány szót:

– Ez az...?

– Másformának képzeltem...

A magasabbik ráförmedt Elekre:

– Állj fell

Felállt.

A magas intett a fejével:

– Na gyerünk a laboratóriumba.

Átkisérték a folyosón, aztán belökték egy terem nagyságú szobába. A szoba közepén asztal állt, az asztal két oldalán székek. A mennyezetről villanyégők és légyfogók csüngtek alá. A legyek mindegyiken haldokoltak már. Panaszos dűnnyögésük, sírásuk betöltötte a szobát. Az asztalon is legyek mászkáltak. Elek István néhány percre ismét egyedül maradt. Állt a teremben, és szemügyre vette a falat, az elsötétített vasrácsos ablakot, az asztalt, majd a székeket is. Véresek voltak.

Középtermetű kövérkés fiatalember lépett a terembe. Szemüveget viselt, mosolygott.

– Bocsánat – mondta –, elkéstem...?

Elek István rábámult. Nem szólt semmit.

– Üljön le – mondta a kövérkés fiatalember.

Elek István leült az asztal mellé. A másik oldalon a kövérkés katona foglalt helyet.

– Hogy érzi magát nálunk...?

– Rosszul – mondta Elek. – Térjen a tárgyra.

– Tárgy, határozó, jelző... – mondta a kövérkés katona és hangosan, gurgulázva nevetett, mint egy cukrászkisasszony. Elek István némán nézte.

– Na, kezdjük akkor... – legyintett a fiatalember. – Ott maga mellett mi volt a neve a politikai biztosnak?

Elek hallgatott.

– Nem emlékszik...? Az a kedves, bohó fiú ott, akit soha nem lehetett kiküldeni a konyhából... Szép laposra fésült frizurája volt, és forradalmi gondolatai...? Na, segítsen már, mi is volt a neve? Nem jut most hirtelenjében az eszembe.

– Nekem sem.

– Magának sem... No ezen éppen segíthetnénk... De nekem francia nevelőnőm volt. Nem bírom az atrocitásokat. Különösen, ha művelt férfiak között kerül sor az ilyesmire... Itt néhány ellenforradalmi tiszt azzal a gondolattal kacérkodik, hogy magát is felakasztják, mint azokat ott bent. Mondtam nekik, hogy örülség lenne... Maga igazi katona. Jól harcolt az ellenséggel... Miegymás... Második hadosztály, ugye...?

– Igen.

– Ki is volt ott a vezérkari főnök?

– Nem emlékszem.

A kövér fiatalember felugrott és egy bikacsökkel arcul vágta Elek Istvánt. Ordított:

– Marha! Piszkos kommunista állat! A Bélyd miatt vereti magát! Vele már az ütközés előtt összeköttetésben álltunk! Beszéljen!

Elek István nem törölte le a vért az arcáról. Csak ült és nézte a kövérkés fiatal embert.

– Mondja be gyorsan a politikai biztos nevét, és máris mehet... Üriember vagyok... Garantálom a szabadságát... Természetesen, mint tartalékost, lefokozzuk... Talán rendőri felügyelet alá is helyezzük... De ez bagatell... Igaz?

– Igaz...

– Na, mi volt a neve annak a verébnek ott?

– Verébnek?... Wodl itt van önök között?

– Wodl Ferenc?... Ki is az...?

– Mindketten tudjuk.

– Az ám, pajtikám... Tudósok vagyunk mi ketten... Szegény Wodl... Hogy nem lehet itt! Bizonyára örülne a viszontlátásnak.

– Szóljon neki.

– Ne zavarjuk... Ki tudja, merre jár... Azt a fiút ott minek is hívták?...

Már a nyelvemen volt a neve...? Ó a mindenségét... Segítsen már Elek, magának jó a memóriája...?

– Nem emlékszem a nevére... A politikai biztosokat állandóan váltogatták... A hadműveletekbe egyébként sem szólhattak bele. Amikor megérkeztek, bemutatkoztak futólag valahol, udvaron, mezőn... Ki emlékszik ilyen nevekre...?

– Akit vernek...

– Meg akar félemlíteni? Ne fáradjon...

– Azt hiszem, felakasztatom magát.

– Jó... Kezdhetjük...

– Legyen esze... Mondja már be annak a taknyos stricinek a nevét, és élve maradhat... Az élet megér egy nevet.

– Nem akarok élve maradni...

– Óó... Ez kinos... Pedig itt többen is számítottak magára... Úgy tudták, hogy értelmes ember, aki a hazájáért áldozatokra is képes. Van itt néhány tiszt, aki szerette volna megbeszélni önnel a jövő terveit... Önnek van ehhez érzéke... Rendet kellene csinálnunk egyszer... Nagy nemzeti összefogás, vagy hasonló... Utóvégre magyarok vagyunk, nem...?

– Ha komolyan beszélne, azt hiszem, kísérletet tennék a helyzet megvilágítására... Bár a történetek után, azt hiszem, ez lehetetlen...

– Az... Én is disznó dolognak tartom, hogy néhány apróbb félreértés adódik, és máris felakasztják az ember szeretőjét... De erről majd később... Azt a nevet legyen szíves közölni... Egy név, és kezét fogunk...

– Mondtam már. Nem emlékszem a politikai biztos nevére.

– Biztos ebben?

– Igen.

– Álmában sem jutna eszébe?

– Ha egyszer nem jegyeztem meg a nevét, minden hiába... A háború éppen elég gondot jelentett nekem... Meg kellett védeni a hazát az intervenció hadaktól... Jobb lett volna, ha önök is ott segítkeznek, testvérgyilkosságok helyett... Ott kiélhették volna hősi természetüket... A haza most önök miatt veszik el. Vége lesz a szabadságnak, rendnek... Minden véget ér...

– A haza... A rend...? És mi... Igaz, igaz... Szégyen. Mi annak a fiúnak a neve? – kérdezte a kövérkés katona, és felállt. Elsétált Elek István háta mögé.

– Nem tudom a nevét.

A kövérkés katona hátulról pofonvágta Eleket. Elek felugrott, és jobb kézzel lendületből visszaadta a pofont. A kövérkés fiatalember megbotlott és elvágódott a padlón. Berontottak az örök. Nekiestek Eleknek és agyba-főbe verték.

– Elég... Elég, hagyják beszélni a kolléga urat – kiáltotta a kövérkés fiatalember és mosolyogva Elekhez fordult:

– Pardon... Az embereim hivatlanul jöttek, láthatta. Sajnálom, ami történt... Mondja csak azt a nevet?

– Ha agyonütnek sem tudok olyan nevet elővarázsolni, amit soha életemben nem ismertem – válaszolta Elek István.

– Sajnálom... Ön olyan szimpatikus nekem... Az ilyen délceg katonák hatnak rám... Se hár, se puhaság, mint ugye nálam... De se baj... Megkérném egy apróságra...

Elek gyűlölködve nézte a kövérkés fiatalembert.

– Lenne szíves felülni az asztalra... Most kipreparáljuk magát... Muszáj... A parancsnokom kényes a munkánkra...

Elek nem mozdult. Az örök megragadták és feltették az asztalra. Erőszakkal összehajtották. Térdét az álláig feszítették. Lábát bokában, kezét csuklóban összekötötték. Amikor ezzel elkészültek, a térd- és könyökhajlásán átdugtak egy sóprűnyelet. A sóprű feje oldalt díszelgett, mint egy ocsmány jelvény.

– Így... Kitűnő... Szinte szobor... Na fiúk, most elmehetnek... Én a főhadnagy úrral magántársalgást folytatok... Hallottam, hogy a főhadnagy úr olyan meggyőzően beszél, mint egy prédikátor... Nem nélkülözhetem a szellemét... És a „haza” sem nélkülözheti... Á pardon... Fiúk még egy percre... Az ajtót hagyják nyitva azért... Hadd hallja az őrnagy úr, hogy dolgozunk... Mindig azt mondja, hogy nem megy itt rendesen a munka. Most már elegendő van a dorgálásokból... Úgy... Köszönöm... – mondta a kövérkés katona, és fehér zsebkendőjével törölte az okuláróját.

Elek István összeszorított fogakkal nyögött az asztal tetején. Vállsebe egészen felszakadt, s vére a mellén végigcsorogva a nadrágjába szivárgott. A fájdalom kábulttá tette, félig állattá. A kövérkés fiatalember előtte billegett:

– Csúnya főhadnagy... Még a szemüvegemet is leverte, a nagy hazaszeretében... De nem haragszom. Első a haza... – mondta, aztán feltette a szemüvegét, az asztal lábáról pedig leakasztott egy korbácsot. Fonott, kemény kötésű szíjkorbács volt. Megsuhogtatta, aztán Elek arcába vágott.

– Kérném szépen a politikai biztos nevét közölni... Nevét, lakhelyét...

– Értetlen marha... Mondtam, hogy nem tudom – nyögte Elek István.

A kövérkés katona mosolygott:

– Eszünkbe jut majd... Megizzadunk egy kicsit és eszünkbe jut.

A korbács suhogott, csattogott. Elek arcát elöntötte a vér. Kinyújtotta a nyelvét és lenyalta. A kövér észrevette, és a nyelvére célzott. Csak a száját találta el.

– Pardon – mondta. – Nyögje már ki annak a politikai biztosnak a nevét... Tudja mit? Mondjon el mindent. Amit csak tud. Az összes politikai biztosok nevét a hadosztálytól, és még neveket... Volt ott vörös elég...

Elek látta, hogy a kövér fiatalember a nyelvére pályázik... Lesben áll, ütésre készen.

– Már semmire sem emlékszem – mondta és hirtelen körülnyalta a száját. A korbács lesújtott. A nyelvét is érte. Sebzetten csúszott vissza a szájába. Megdagadt.

– Milyen íze van? Szereti?... Igaz... A maga vére. Azt csinál vele, amit akar. Megihatja az egészet. Nincs igazam? Maguk szabadságról álmodtak úgyis. Szabad... Ha akarja megissza, ha akarja töltenek belőle prэшurkát. De egészen megfelejtkezünk valamiről: Hogyan is hívták azt a lelkes kisfiút az ön egységénél?

– Nem tudom.

– Kár – mondta a kövérkés fiatalember mosolyogva, és a zsebébe nyúlt. Cukortartót vett elő. Megigazitotta a szóróját, aztán Elekhez lépett és behintette az arcát.

– Így... Így... Olyan vagyok magához, mint egy jó anya... Hol kaptak maguknál a foglyok cukrot? Na mondja!

Elek István arcát néhány perc múlva ellepték a legyek. Marták a sebeit, orrán, szemén, száján mászkáltak. Iszonyúan szenvedett. A fájdalom csak a testét gyötötte, de a legyek az idegeit örölték. A gúzs szorítását sem bírta már. Úgy érezte, megőrül.

– Rossz? – kérdezte a kövérkés fiatalember.

– Cseréljünk helyet! Majd megtudja... – hörögte Elek István, s közben a fejét kapkodta a legyek elől. Fűjt, mocorgott, de a legyek csak pillanatokra reppentek fel. Kínja nem enyhült.

– Restellem – mondta a kövérkés fiatalember. – Két ilyen kiváló úr kellemesebb körülmények között is társaloghatna. Könnyen előfordulhat, hogy a maga tanácsait mi jól hasznosíthatnánk... Utóvégre magyar ember maga... Jó nevű tanár... Többet lát a magyar történelemből, mint mi, ténylegesek... Nincs igazam...?

Elek István a legyekkel küzdött.

– Most, hogy a Monarchia összeomlott, nekünk nem egymást kellene marnunk, igaz?

– Nem! – ordította Elek.

– Bajban van az ország... Én személy szerint aggódom... Mit lehet itt még tenni...? Mert azért abban biztos vagyok, hogy a nemzeti összefogás segítene... Vagy nem?

– Az még igen. De ezek a rémtettek olyan aljasak, hogy önökkel nem lehet tárgyalni.

– Fejtse ki... Úgy érzem, mégiscsak tárgyalnunk kellene. Fene egye meg azt a taknyos politikai biztost. Ha nem emlékszik a nevére, nem emlékszik... Ha létrejönne valamilyen összefogás, többpárt rendszer, úgyis ott ülnek majd a kommunista képviselők is a parlamentben, hát nem igaz? – kérdezte a kövér fiatalember és sétálgatni kezdett a teremben.

– A kommunisták jót akarnak az országnak...

– Tényleg, úgy beszél mint egy prédikátor... Mint egy vörös prédikátor... Újabbkori reformáció, igaz?... Csodálom a lelkierejét...

– A kommunisták jogot akartak a népnek... A nép egyenlő, arányos részesülését a hatalomból, a termelő eszközök birtoklásából, a javakból...

– Ez egészen tisztességesnek látszik...

– Az alapelv klasszikus: Mindenkinek dolgozni kell... Mindenki képességei szerint dolgozna, és igényei szerint részesülne a megtermelt javakból...

– És a gyakorlatban?... Most...? Holnap...? – kérdezte a fiatalember és Elek István háta mögött lépdelt jobbra-balra, közel az ajtóhoz.

– A termelőeszközök népi tulajdonba vétele elkerülhetetlen... Ezt mindenkinek be kellene látni... És minél iskolázottabb valaki, annál könnyebben megértheti ezt...

– Ezzel egyetértek – mondta a kövérkés fiatalember, aztán cigarettára gyújtott és lábujjhegyen kiment a teremből. Elek István nem vette észre. Kis szünetet tartott, és megrázta a fejét, hogy elűzze a legyeket. Szája széléről lenyalta a vért és a cukrot. A padlóra köpött, aztán megszólalt:

– Nem szabad félni a néptől... A nép jóságos és megértő... Okos tárgyalásokkal rendezni lehetne mindazt, ami a birtokos osztálynak fáj. A közös tulajdonba vett földekért a népi állam térítést fizetne esetleg... Természetesen részletekben... Majd, a háború után... Mindenki munkába állna... A gazdag osztály nem zárulna ki a hatalomból, csak arányosan osztozna az egész néppel. A munkásokkal, parasztokkal, szegény pedagógusokkal... Tárgyalni kell, nem embereket gyilkolni... Igazat ad?

Kérdésére nem kapott választ. Szája széléről lenyalta a cukorral keveredett vért, és újra a padlóra köpte. Nyögött. Sőhajtva szólalt meg újra:

– Látom, erre már nem helyesel... De ne felejtse el, hogy a nép kizárása a jogból, javakból, tanulásból, közéletből, nemzeti öngyilkosság... A környező európai országokban már mind kialakult valamilyen fokú demokrácia. Csak nálunk nem... Itt állunk majd a felkészült, harcra kész népek között kultúra, ipar és fejlett mezőgazdaság nélkül. Az ipar fejlődése a tehetséges munkások, parasztok taníttatása nélkül lehetetlen. Egyre bonyolultabbak lesznek a gépek, a termelési folyamatok... Ezer és ezer szakmunkás kell... Jó iparosok... Technikusok... Tudósok... És a kereskedelembe is új erők kellene... Be kell kapcsolódnunk végre Európa vérkeringésébe. Kapjon a munkás jogot, lehetőséget, teret az élethez... A néptől nem szabad megijedni... A történelem int minket... Dózsa példája... A sok elbukott népmozgalom... A szabadságharc... Ahányszor lefegyvereztük a népet, mindig török, vagy német dúlás következett... Itt a nagykorúság történelmi lehetősége... És ezt egy magyar tanár megkínózva, gúzsba kötve kénytelen elmondani, egy másik magyarnak...

Elhallgatott. Szája széléről lenyalta az összegyűlt vért. A teremben csend volt. Léptek nem hangzottak. Várakozott néhány pillanatig, aztán megszólalt:

– A néptől ne féljenek...

Szavaira most sem érkezett válasz. Várakozott egy darabig, aztán az asztal lapján megfeszítette a sarkát, és lassan araszolgatva megfordult. Rajta kívül senki sem volt a teremben. A kövérkés fiatalember eltűnt. Döbbenet látta, hogy a falaknak beszélt. A szégyen és düh újabb vért hajtott az arcába. A legyek lepték, kínozták – „Igaza volt Főti Jenőnek” – gondolta – „Osztálybéke nem létezik... Tárgyalások sem léteznek... Az uralkodó osztály saját jószántából soha nem adja át a termelő-eszközöket... Az uralkodóosztály csak a fegyverek nyelvén ért... A proletárdiktatúra nyelvén... Mászt nem ismernek... Tanáron, tudósan röhögnek... Későn értettem meg az életet... Magyarinak lenni semmi... A szónak bizonyos felsőbb körökben nincs jelentése... Ez a szó legfeljebb arra alkalmas, hogy szegény tanárokat megtéveessen... Csak erre... Szegény tanárok hitegetik csak magukat ilyen téveszmékkel... Nemzeti együvé tartozás, közös föld, haza, nyelv... A gazdagok, ha tehetik németül beszélnek, vagy franciául... Nem köti a gazdag embert a nyelv... A föld sem köti... Mi köti...? Csak az osztálya köti... Ott kezdődik a világ, az ember... Aki nem úr itt, azt nem is tekintik magyarnak... Miért akarok én így minden áron magyarnak látszani...? Szegény vagyok... Szegény tanár... Igaza volt Milénának... Szegény embernek ott a hazája, ahol éppen lakik... És Zselic apónak is igaza volt: A háborúk után minden marad a régiben... Mocskok! Mit tettem én? Védelmeztem nekik a hazát. A földet, mely engem nem tudott tisztességesen eltartani. Most meggyötörnek. Egy katonát, egy hazafit. A mocskok! Forradalom kell ide, de nem ilyen szelíd... Gyilkos nagy forradalom kell ide!... Irigialmatlan forradalom!... Kegyetlen nép kell ide, mely számon kér!... Nem lesz többet irgalom... Csak innen tudnék megszabadulni!... Nem halni kell itt, hanem feltámadni! Átalakulni és egy éjszaka legyilkolni mind az urakat. Haljanak az urak!... Milénám! Várj még a Styx folyónál. Ne keseredj el, ha késve érkezem... Nem kések sokat, csak elküldök magam előtt néhány embert, hogy szolgáljanak miniket a túlvilágon... Két évtizedet talán... Mi az az örökkévalósághoz képest... Ül le a Styx folyó partjára, és gondolj fekete hajú leánykáinkra... Értük maradok, ha lehet... A bosszú tart itt, semmi más... Osztályom bosszúja...” –

A folyosón léptek surrantak. Visszaérkezett a terembe a kövérkés fiatalember. Rágcsált valamit. Mosolyogva Elek Istvánra nézett és megszólalt:

– Rétes... Szereti?

Elek István hallgatott.

– Én szeretem a rétest... Mindig küldetek magamnak hazulról – mondta a katona és lenyelte a szájában lévő falatokat. Amikor végzett, előhúzta újra a korbácsot, és arcul vágta Eleket.

– Pardon! – mondta. – Megszaladt a kezem... Mi is a neve annak a rohadt csibésznek? Még mindig nem jutott eszébe?

Elek hallgatott. Közömbös arcot igyekezett vágni, amennyire ez egy tönkrevert arc esetében még lehetséges volt.

– Emberelje meg magát... Még az őrnagy úr is kérdez valamit, aztán kész... De előbb kérem ezt a nevet!

Elek István hallgatott. A kövérkés fiatalember megsuhogtatta a korbácsot, majd lesújtott vele.

– Nem fáj? No, mi a neve annak a stricinek?

– Nem tudom – nyögte Elek.

– Nézze... Nekem jelenenem kell egy nevet... Több esze is lehetne... Név nélkül nem kísértethetem át az őrnagy úr elé... Akkor azt kérdi, hogy mit csináltunk itt? Nem mondhatom meg neki az igazat... Ha megtudja, hogy csak beszélgettünk, megőrül.

– Nem tudom annak a fiúnak a nevét.
– Nem is érdekel az már. Mondjon egy másik nevet, amit én beadhatok... Regatta ünnepség lesz ma, nem érek rá magával vesződni... Bármilyen név jó... Nem érti...? Kovács, Horváth, Kajsza...? Csak egy név kell, amit papírra vehetek. Mire annak utána járnak, maga már árkon-bokron túl lesz. Adunk magának hamis igazolványt, mehet ahová akar.

A kövérkés fiatalember cigarettára gyújtott, szipáskolt, majd szórakozottan végigvágott Elek arcán a korbáccsal.

Elek hallgatott.

– Fiúk... – kiáltott a fiatalember az ajtó felé. Berohantak az örök.

– Öntsétek le.

Az egyik zsávolyrúhás kiment a folyosóra és beemelt egy vödör vizet. Nyakonöntötte Eleket. A kövérkés fiatalember mosolyogva állt az asztal előtt.

– Frissít ugye...? Hiába, nyár van... – mondta, majd az örökhöz fordult: – Oldozzatok fel. Motozás.

A katonák talpra állították Elek Istvánt, de Elek összeesett. A kötelek és a söprűnyél kikészítették a lábát.

– Vízet még... Úgy látszik szeret úszni – vezényelt a fiatalember.

Újra leborították.

Elek lassan éledezett. Lábában megindult a vérkeringés, izmaiban oldódott a görcs. Az örök felállították. Megfogózott az asztal szélében. A katonák megmotozták. Néhány elázott igazolványt találtak nála mindössze. A kövérkés fiatalember belelapozott a könyvecskékbe, aztán összetépte mind, és a vödörbe dobta.

– Na, akkor mehetünk... Ne raboljuk az őrnagy úr drága idejét...

Kivezették az udvarra. Sötét volt.

– Menni tud? – kérdezte az egyik katona.

– Tudok...

– Ne strapálja magát – mondta a kövérkés fiatalember. – Üljön fel nyugodtan a kocsira... A többiek is kocsin utaznak.

Elek Istvánt megragadták az örök, és az oldalakon át a kocsira taszították.

– Húzódjon a szalmába – biztatták.

Lehúzódott. Érezte, hogy a szalma alatt testek fekszenek.

A kocsi elindult vele. A fogat mellett és mögött katonák lépdeltek. Lehetek vagy hatan...

Elek István szétkotorta a szalmát, és kitapintotta az alatta fekvő testeket... Halottak voltak mind... Búzlótt a testük... Az akasztottak nyakán a kötelet is rajt hagyták... Megborzongott... Hirtelen megértette, hogy miféle őrnagy elé viszik... Felkeveredett a gyomra, remegett. Életösztöne feltámadt. Nem akart meghalni... Lázasan gondolkodott, és egy kétségbeesett tervet színezgetett magában.

A kocsi dőcögve haladt. A messzeségből kerti ünnepély zaját hozta a szél... Valahol cigányzene szólt, nők nevetgéltek.

Óvatosan megemelte a fejét és körülkémlt. Már a helységen túl, a mezők között vonultak. Eszébe jutott a regatta ünnepség, amit a kövérkés tiszt emlegetett. Úgy látszott, hogy a csónakházak táján már megkezdődött a mulatság.

Később a lovak felhorkantak. Elek István remegve megemelte a fejét és kilesett a szalmából. Füzesek között dőcögtek, majd derékszögben a Tisza partjára kanyarodtak. – „Most!” – gondolta.

Hirtelen átvetette magát a kocsi oldalán és futásnak eredt. Hármát-négyet lépett, aztán ugrott, hogy minél előbb a folyóba merüljön. Mögötte dörögtek az örök puskái. Útést érzett a hátán. Csobbant a víz. Elmerült. Tempózott a víz alatt. – „Nem adom meg magamat... Átúszom a túloldalra... Egy lövés nekem semmi... Ezt a golyót még elviszem...” – Makacsul biztatta magát, és erőltette a testét... A golyó azonban a tüdejét érte. Ereje elhagyta, arca az iszapba nyomódott. Agyában felizzott az utolsó gondolat: – „Ez már nem a Tisza, hanem a Styx...”

Arány és mérték

*Az elmúlást halállal mérni
szokásból sem lehet,
nem az süket, aki nem hallott
még soha éneket;
nem azért dől össze a torony,
mert rokkant a lába,
csak az retteg, aki tudja már,
hogy minden hiába.*

*Kürtökkel terelni a csöndet
játékból sem lehet,
attól senki sem halhatatlan,
hogy mást eltemet;
örvényben is némán vívódnak
a tátogó halak,
naponta szétszórak a fényben,
hogy megtarthassalak.*

*Az életet idővel mérni
szépitgető remény,
nem az a nincstelen, akire
azt mondjuk, hogy szegény;
akinek bő patak a könnye,
elmossa a bánat,
soha nem kell félned az úton,
ha jönnek utánad.*

*Arányt, mértéket csak az ismer,
aki nem vak, gyáva,
csak a szabadság szülte műnek
győz az igazsága;
a megtaposottak szerelme
is dalol a porban,
s az értelem tűzbontó vágya
zeng, zeng egyre jobban.*

SIMOR ANDRÁS

Partizánerdő

I.

*Azt az erdőt, a kiirthatatlant, naponta újraülteti az idő a harag völgyeiben,
bombákkal földjét hiába vetik be, hitetlenség vegyszereit fái közé hiába permetezik,
látni csapásait, hol elleneikre csapást csapásra mértek nemrég az elesettek,
látni kegyetlen útvesztőit, kiégett tábortüzeit,
hol újra lobban a láng, s partizánok cigarettája újra parázslík,
vállukon ócska karabély a fegyver, s szívükben-agyukban új győzelem a térkép,
pihenésük tábortüzénél hiába lepik meg őket, fáradhatatlan lábuk útját hiába
[árulják el,*

*újra jönnek, – s puskájuk újra villan, szavuk újra parázslík
gyulékony csöndben a harag új tüzei mellett,
partizánerdő, nyilak, bambuszkarók, karabélyok erdeje – erdőm!,*

járható út a kor dzsungelében, puszkagolyók útja – utam!,
 napról napra látva lássam elárult völgyeidet halottjaiddal – halottjaimmal!,
 tekszenek földeden, földedben – az a föld a szabadság földje – földem!,
 negyvennyolc, tizenkilenc elárult erdeje, – nem szelíd rét, nem nyugodt ösvény
 békességet bólogató gyönyörű fákkal, –
 Szamuely erdeje, riadó szél rianása a fák közt, törhetetlenek erdeje, – jönnek
 a holtak, az élők-
 gircses-görcsös fák roppant éneke – zendülő ének! – énekem dallamát zúgd!,
 növekedj bennem, partizánerdő, – erdőm!

II.

Unokáink unokái megkeresik azt az országhatárt egyszer,
 hol hajdan
 lesbe álltak, összeesküdtek, hiveket toboroztak ükapáik
 népbiztost ölni a néptelen úton,
 azt a helyet, hol a földre zuhant, megjelölik majd,
 s végig az utat, ahol vére csurgott,
 föllelik és megjelölik majd,
 hogy attól a naptól kezdve
 feledni többé ne lehessen,
 miképp rőppent ki golyó a puszkacsőből, rágalom a szájból,
 golyó, rágalom ellene,
 golyó, rágalom minden jövődő társa ellen,
 unokáink unokái újra élik akkor azt a percet,
 mikor ő,
 mikor ők
 eszméletlenül heverték valahol, valami senki-földjén,
 unokáink unokái nem feledik majd,
 hogy hajdan
 puszkacsőből kiröppenő golyó röptével egyidőben
 rőppent ki a szó a hamisak szájából,
 hirdetvén,
 úgysis hiábavaló elesni azon a helyen,
 heverni halálig azon a senki-földjén,
 unokáink unokái föllelik és megjelölik majd
 azt az országhatárt, azt a völgyet,
 hogy attól a naptól kezdve
 feledni többé ne lehessen,
 miért zuhantak ők a földre, honnan és kik lőttek rájuk,
 unokáink unokái
 föllelik azt a helyet,
 kőtáblával megjelölik majd!

Egy parti sakk

Sülő oldalas illata szüremkedett be az ajtórésen, a függöny csipkéi bolondos árnyékcirádákat hintettek az öreg kredenc fényes oldalára. Bertalan jóleső nyögéssel terpeszkedett el a süppeteg vén fotelban és az apját nézte. Az öreg fontoskodva serénykedett a kávéfőzővel, Bertalan hátulról látta barázdált, napszitta tarkóját, a lenőtt ősz tincsekkel. Érdekes, az öreg fent egészen kopasz, de a fülétől lefelé szép dús a fehér haja. Istenem, gondolta Bertalan, megint öregedett majd egy évet. Mennyi is? Hatvannégy... szent isten, hatvanöt!

Nyikorgott az ajtó (papa sose keni meg, nevetett magában Bertalan cinkosan) és anyja dugta be a fejét. Az ajtórésen belendült a zsírban sistergő oldalas agresszív jószaga.

– Bercikém – mondta az anyja gyanakodva az ajtónyílásból –, szereted még a borsófőzeléket?

– Borsófőzelék! – rikkantott Bertalan, felugrott és szelesen átkarolta az anyját.

– Mi az, hogy szeretem! Nahát, mama, micsoda rettenetes kérdéseid vannak!

– Na csak kérdeztem – motyogta az anyja, s kicsit nedves szemmel pislogott a fiára.

– Anyád azt gondolja – magyarázta papa, és megfordult, kezében a kávéfőző zsinórjával –, hogy rászoktál a rákokra meg a zabkására.

– Nem is esznek Kanadában annyi rákot.

– Ne vitatkozz – intette le az apja. – Nekem mondd, mit esznek Kanadában?

– Na de papa, az isten áldjon meg, ki volt kint?

– Már kezdik! – kiáltott az anyja és megpöndörítette maga előtt Bertalant. – Légy szíves, hagyd abba, apád, ha lehet, még kibírhatalanabb, mióta nyugdíjas... Légy te az okosabb, fiacskám!

Bertalan fura érzésekkel bámulta őket: az anyját, kis kövér termetét a barnapöttyös kötényben, pisze, gyerekes arcát, amint szigorúan és fölgerjedésre máris kész ábrázattal mered az urára, meg az apját, ahogy ott áll harcrakészen a konnektor előtt, kezében a villanydrót, mint lövésre kész fegyver.

– Ejnye, gyerekek – mondta Bertalan, s szívét elöntötte az otthonosság áradó gyönyörűsége –, csak nem veszekedtek?

Az öreg megfordult, bedugta végre a kávéfőző zsinórját, aztán odacsoszogott hozzájuk.

– Anyád örökké morog – ezt még hozzátette, hogy ő zárja le az ügyet. – Nem kell komolyan venni. Na fiú, kérsz egy kis házipálinkát?

– Kisütid van? – csettegett Bertalan boldogan.

– Képzeld – folytatta még az anyja is, de békülékenyebben –, minden reggel benyakal egy kupicával. Hallottál ilyet? „A hosszú élet titka, ti ehhez nem értetek.” Ismered a szövegeit.

– Isteniek vagytok így együtt – szaladt ki Bertalan száján. De mindjárt hozzátette: – Papa, neked egy kicsit lejjebb csúszott a hajad, mama, neked meg nőtt a pocakod. Ennyi az egész.

Az öreg önkéntelenül végigsimított kopasz fejebúbján, a mama azonban siránkozni kezdett.

– Gondolod, Bercikém, hogy megint híztam? Istenkém, hiszen úgyis olyan kövér vagyok...

– Jól áll, mama – mondta Bertalan szeretettel.

– Fogyókúrázik, képzel el – kuncogott az öreg és gonoszul kacsintott a fiára.
– Reggelire semmi. Ebédre egy alma. Vacsorára... na mit gondolsz, mit eszik vacsorára?

– Két tányér gulyás, tíz gombóc – ordította Bertalan féktelenül, és megropogtatta anyja vaskos derekát. – Sejtettem! Csak ránéz az ember...

Mindhárman nevettek, a mama olyan őszintén göcögött sajátmagán, mintha egy idegenről lenne szó. Papa, mint rendesen, csak hangtalanul kuncogott, felsőajkán friss foghíj látszott.

– Na, megyek főzni, piszok alakok vagytok – mondta a mama és kivonult.

Papa előszedte a kupicákat, kis hatszögletű likőröspoharak voltak, rózsaszínű és lila. Bertalan elvette a lilát. Papa csillogó szemmel leste a hatást. Bertalan köhögni kezdett a pálinkától, szeme könnybelábadt.

– A szentségit! – suttopta.

– A Szálecki Fricivel főztük – mondta diadalmasan az öreg. – Hullott szilvából. Tudod, Száleckinek van egy kis kertje, ott is lakik. Dió is lesz össze.

– Ezt nevezem – motyogta Bertalan, amúgy becsületből. Torkát éktelenül kaparta a szilvapárlat.

– Nesze, töltök még – fölényeskedett az öreg. – Ilyet aztán nem ittál Kanadában, mi?

– Hát nem.

– Amíg anyád összedobja azt a kis ebédet, játszhatnánk egy partit. Rendben?
– Papa izgatottan várt, Bertalan kényszeredetten bólintott. Pedig őszintén szólva nem volt nagy kedve hozzá, rég is sakkozott.

Tulajdonképpen szívesen beszélgetett volna az öregekkel. Olyasmiről, amit, tudta, boldogan hallgatnának. Az ő sikereiről. A külföldi kiadásról. A terveiről. Sokmindent megírt persze levélben és lám, nem is kérdik. Ettől kicsit elszontyolodott.

Papa kirakta a sakksfigurákat, még mindig a régi, töredezett viaszkosvászon tábláját használta. Kiterítette a kisasztalra, lerakták mama csipketerítőjét, a nagy üveg hamutartót, a vizespoharat, csak a lila meg a rózsaszín kupica maradt, a maróillatú kisüstivel. Papa villámgyorsan felállította a figurákat, maga elé a világot, s máris lépett. Bertalan gépiesen játszott, de hamar észbekapott: az öreg máris lesöpörte egyik futóját, és csöndben kuncogott.

– Rég nem játszottam – mentegetőzött Bertalan és igyekezett koncentrálni.

Papa teljesen belejött a játékba, dűnnyögött, dörzsölgette borostás állát, rágyújtott, szórakozottan zongorázott széles ujjaival az asztal sarkán, szemét le nem vette a sakktábláról. Közben kipöfögött a kávé. Papa nem mozdult, mintha nem hallotta volna.

– Nem kell kihúzni?

– Micsodát? – nézett fel az öreg. Pillátlan kék szemében mély megdöbbenés látszott, hogy felriasztották.

– A kávé – intett Bertalan a kredenc felé.

– Ja úgy!

Az öreg feltápáskodott, egy darabig a kávéval matatott, ez mindig az ő reszortja volt. Nem is engedett mást hozzányúlni. Bertalan közben kigondolt egy jó lépést, mikor az öreg elétette a párolgó csészét, lépett.

– Na nézd csak – dűnnyögött az apja és összeráncolta a homlokát. Mély ráncai, amelyek különben valahogy indokolatlanul szabdalták fel markáns, vörösesbarna arcát, most értelmet és magyarázatot nyertek. Bertalan felnézett rá, és meglepődött: papának ez lehetett a leggyakoribb arca, ez a gondterhelt, összeráncolt, feszült arc, alig érzékelhető kétségbeeséssel és összeszorított fogakkal. Papának rosszak a fogai, talán mindig összezárta a fogsorát, alvás közben is. Ez erősen igénybeveszi a fogakat, gondolta Bertalan, miközben az apját nézte, bár kevesen tudják.

Az öreg ráncai felszabadultak a feszültség alól, a vízkék szemek ravaszul ráhunyorogtak: papa lépett. Bertalan megpróbált gondolkodni, minek lépett papa a lóval éppen oda, de nem tudott rájönni. Gépiesen megfogott egy figurát és odébb tolt,

agyában lassan lebegve leereszkedett egy fátol, nem tudott gondolkodni. Edit járt az eszében meg a két gyerek. Edit fáradt, elgyötört arca, ahogy a nyakába ugrott és nyomban sírvafakadt. Edit nem volt síró azelőtt.

- Végre itthon vagyok, te meg sírsz?
- Ne törődj velem, Bertikém, ne törődj velem! Én istenbizony...
- Na de az istenért, mi történt?
- Semmi, semmi, nehogy azt hidd...
- Edit, te... talán mialatt...
- Gyanúsítasz?
- Dehogyan gyanúsítlak. Ne érts félre. Csak ez az idő, meg ez a... úgy értem, nagyon hiányoztál, és azt hittem, neked is...
- Megírtam ezerszer. Tudom, hogy menned kellett, hogy ha most nem megy, talán tíz évig se... csakhát...
- Mondjad, szívem.
- Berti, fél éve nem voltam sehol! Próbáld elképzelni, bementem dolgozni és hazajöttem, hazahoztam a gyerekeket és mostam és meséltem nekik és ültem és este lett. Száznyolcvanöt napig...

- Rosszabbul játszol, mint a Szálecki Frici - mondta az öreg, szeme csillogott a közelgő győzelemtől meg a pálinkától. - Pedig ő nem tudós, csak egy bolond vén trotli.

- Ūhüm.

- Tudod, Bertikém, az, hogy úgy kell csinálni, mintha bírná az ember... A kék kosztümömet magam alakítottam át kötényruhának meg Kisbercinek egy nadrágot...
- Most majd másképpen lesz, szívecském.
- Persze, másképpen. Megírtad a kocsit, de... nézz körül, ebben a lakásban az isten pénze is kevés lenne...

- Ne lógasd az orrod, fiú! Ez még nem vesztett parti - az öreg barátságosan válloncsapta - igyál egy kis szíverősítőt és szedd össze magad!

- Kösz, papa.

- Ne sírj, Edit, ne sírj.

- Nem sírok... a Berzánné, tudod, aki mindig olyan csinos és egyáltalán... tudod, azt mondják benn a lányok, hogy a Berzánné kiröhögött bennünket, mit erőlködnek, azt mondta.

- Jó, ha akarod, kitekerem a Berzánné nyakát.

- Ne hülyéskedj, Bertikém, azt mondja a Berzánné, mit erőlködnek ezek, vas-munkás volt az apja és megjátssza a... nem is tudom, mit játszol meg, dehát nem akarom, hogy te...

- Ugyan, Edit, ne légy nevetséges. A Berzánné meg a többi egyszerűen le van...

- És azt mondogatták, hogy az ilyenek szoktak általában kint maradni...

- Könnyörgök, térj észhez.

- Hogy csak azért futtatnak...

- Editkém, ebben a pillanatban összeveszek veled!

- Énnekem meg csak folyton az járt a fejemben, hogy én vagyok az oka... miért nem egy másmilyen nőt vettél el, egy olyat, tudod, aki... nekik is... Semmim sincs, még szüleim se, csak teher vagyok a nyakadon...

- Mattot adok, hé! - mondta az öreg szelíd hangon. - Kész vagy.

Bámulta a sakktáblát, tényleg kész volt. A nyugdíjas vas-munkás bemattolta a doktor urat.

- Klassz voltál, papa - vigyorgott Bertalan és megmarkolta a lila likőröspoharat. - Erre inni kell.

– Gyorsan ment – ingatta a fejét az öreg. – Még egy partit?

– Elgémberedtem – tért ki Bertalan.

Papa beleszopogatott a kupicájába, láthatóan belenyugodott, hogy nincs több sakk.

– Gondoltam rád pár hete, öregem – dőlt hátra a régi fotelban, amelynek karfáján friss, világosabb huzat feszült. – Találkoztam egy régi ismerőssel, együtt jártunk annak idején az internátusban. Vén pasas lett belőle, hallod! Egy vörös kis srác volt, nem is tudom a nevét. Ő mondta, hogy a Gonda Hugó is Kanadában él. Nagykereskedő lett belőle.

Bertalan bambán nézte az apját: ki az a Gonda Hugó? S mi van abban, ha nagykereskedő lett belőle? Mi van abban, hogy Kanadában él? És egyáltalán? Papa a régi meséivel mindig így mellbevágja az embert, mond valamit, aztán néz diadalmasan, az embernek meg fogalma sincs, min kell csodálkozni.

Ki az a Gonda Hugó?

– Haverom volt. – Papa rágyújtott és látszott, hogy mesélni fog, nincs menekvés. – Mi ketten voltunk a legcsörébb gyerekek, én az ingyenes helyemmel, meg a Gonda Hugó a tizenegy testvérével. Az apja szatócs volt egy kis székely faluban...

– Ezt nem vártam tőled, igazán! Fél év után hazajössz és első dolgod, hogy elrohanj hazulról. Ittál?

– Én se vártam tőled... Ezt a fogadtatást, nem.

– Fűtyülsz rám, jól van. De a gyerekek! Nem akartak lefeküdni, bögtek, téged vártak...

– Most pedig felülök az éjféli vonatra és hazamegyek.

– Berti!

Papa vízkék szeme melegsűrűn csillogott, Bertalan orra előtt csattant diadalmas ökle:

– Na aztán árultunk mi promenclit, törökmézet, irkát, robbanópatront, de még takarót is. A török cukorkaárustól megvettünk egy doboz piros málnacukrot, hat krajcárért, tíz volt a dobozban, darabját egy krajcárért adtuk tovább. Na, számold ki! Béreltünk a portástól két külön szekrényt, csináltunk rá lakatot, ott tartottuk a szajrét...

– És Gonda Hugó valóban kereskedő lett!

Papa nem hagyta magát zavartatni.

– A város szélén megállt egy csapat katona. Gonda Hugó aszongya nekem: indits, pajtás, vegyél az öreg Csalavérnél hat vekni kenyeret. Tudod, mindig a Gonda Hugó volt a főnök, ő dirigált nekem, idősebb is volt. Kivittük a kenyereket a katonákhoz, Gonda Hugó egy hátizsákot megtömött szalonnával, kolbásszal, sajttal, amit hirtelenében össze tudott szedni. A katonák mindjárt körülvettek minket: mennyiért adjátok? Gonda Hugó aszongya: nem pénzért adjuk, tudod, akkor már bajok voltak a koronával, két kenyér egy takaró. Na gondoltam, rögtön kirúgnak bennünket ezért a szemtelenségért. De nem. Tanakodni kezdtek, aztán azt mondták: háromért kaptok egy takarót. Mindjárt elkelt a hat kenyér, a szalonna, a kolbász, minden. Még kétszer fordultunk: nem szaporitom a szót, tíz pokróc jött össze, négy pár jó katonai bakancs. Prima üzletet csináltunk. Csakhogy az utolsó fordulóban a Gonda Hugó meglátott egy lovat, randa egy gebe volt, sovány, tiszta seb, a csontja kilátszott, szájával legeltek rajta a legyek. Azt mondja a Gonda Hugó: mennyiért adnák ezt a lovat? Röhögnek a katonák: vigyétek, ha kell! A Gonda Hugó persze tovább erősködik: ha kapunk a lóhoz passzust is, hozunk pálinkát. Sustorognak a katonák, végül aztán jön az egyik: jól van, azt mondja, de kuss! Rohantunk Csalavérhez a pálinkáért. Bizony, kiforgattuk az egész perselyt a végére... Itt a passzus is, mondták, de tűnjünk el gyorsan. Vonszoltuk azt a pocsek állatot, bekönyörögtük egyik osztálytársunk apjához az istállóba, fuvaros volt az öreg. Majdnem kidobott. Rühes a ló,

aszongya. Képzelheted, miket mondtam Gonda Hugónak! Egy rühes lóért odaadni annyi pénzt és mi a rossebet kezdünk vele?

Bertalan feszülten nézte az apját.

– Hány éves voltál, papa?

– Én vagy kilenc . . . talán tíz. Hát szóval két jó pokrócért aztán ottmaradhatott a ló, amíg Gonda Hugó elintézte, hogy egy falujabeli hazavezette a lovat az apjának. Ha hiszed, ha nem, az öreg Gonda évekig használta a lovat. Kétkerekű kordét szerzett hozzá . . .

– Aztán?

– Aztán? Semmi . . . Mondom, most hallottam csak, hogy a Gonda Hugó később kiment Amerikába és letelepedett Kanadában. Nagykereskedő. Állítólag nagyon gazdag. Várj csak, hol lakik, na.

– Torontóban? Ottawa? Montreal?

– Nem, nem. Valami németes nevű város . . .

– Winnipeg?

– Az, az! Ott lakik, igen.

– Nem is németes név.

– Ne vitatkozz, fiam, ha mondom, hogy . . .

Sűrű ebédillat lódult a szobába – mama állt az ajtónyílásban és szigorúan bámulta őket.

– Sakkoztok?

– Már nem – nevette el magát Bertalan. – Papa mesélt.

– Ajaj, papa mesélt! – mama égnek emelte a szemét. – És miről, ha szabad kérdeznem?

– A Gonda Hugóról.

– Á . . . Aki kiment Amerikába és nagykereskedő lett. Tudok róla. Apád szerint miattam nem lett ő is nagykereskedő Amerikában.

– Ne mondd! – nézte őket Bertalan.

Papa dacosan ült a helyén, ráncai feltünővé váltak, kék szeme gyermekmódra duzzogó volt.

– Bizony, miattam – mondta mama, és közben fűgén szedte le az ebédlőasztalról a kacatokat. – Én nem engedtem, tudod. Igaz, nem emlékszem, hogy egyszer is elém állt volna: kedves Irma, tudod mit, én itthagynom a gyárat és elmegyek Kanadába nagykereskedőnek. Dehát ha papa mondja . . .

Papa hallgatott.

– Azám, Kanada – folytatta mama és felterítette a hófehér damasztabroszt. – Megérte neked ez a Kanada?

– Hoztam egy kocsit – mondta Bertalan szűk torokkal. – Ez az egész.

– Azt tudom – bölintott mama. – Az jó. Jöhettek a gyerekekkel is, amikor csak eszetekbe jut. Így úgyis csak félévenként látom őket. Edit?

Bertalan összereszt. Mama abbahagyta a csörömpölést és ránézett a fiára.

– Szerencséd, hogy Edit olyan, amilyen – mondta figyelmeztetően. – Rendes asszony, jó lány.

– Igen, mama – mondta Bertalan, mint kisgyerek korában.

– Arra gondoltam, Bercikém – folytatta mama fesztelenül, és fölemelt egy rozsdamentes villát, akár egy figyelmeztető zászlót – ha már kiörültetek magatokat, lemennék hozzátok egy-két hétre. Rámférne egy kis háztartási munka. Vigyáznék a kölykökre esténként. El is utazhatnátok valamelyik fürdőhelyre. Itt a nyár a nyakunkon. A gyerekek augusztusban idejönnének . . .

– Mama! – kiáltott Bertalan.

– Igen, most, hogy papa végleg nyugdíjba vonult, legfőbb ideje, hogy megszabaduljon tőlem kis időre. Sose volt nyugta tőlem, tudod! Szegény Frici barátja várja egy parti sakkra, ő meg: „nem mehetek, az asszony már megint kitalált valamit”, ismered a szöveget. Holott most még délelőtt is alszik, miközben én . . .

– Na tessék! – mondta diadalmasan az öreg és a mamára mutatott – dönts el magad, ki lehet-e bírni anyáddal!

Mi engem is befogad

(Fodor Józsefnek)

Valami sürget, hogy siessek:
szél, mely átzúgott éveimen,
hű fák, tüzes őszre kigyúltak . . .
s bárhogy fáj, búcsúznunk is kell már
barátom . . . Nem láttam Ilondát,
csak a Déli Kárpátok kőbe-
gyökeredzett fenyőit. Nem láttam
azt a kaput, ahonmét valaha
kiléptél, de ismerem hegyi-
patakok újra- s újra suhogó
lélegzését, az ifjúkor pázsitjain
végigtutó árnyékait a reggeleknek;
a juhsajt ízét s a vad-körte-fanyar-
porban a lapu, a csollán s a bürök
illatának tisztaságát. Ismerem
kézszorításodat elvillanó férfikor
óta, ritmusod légző erdőit,
mellyel tanítottál vén-időmig,
hogy gyűrje a cselt a cselekvés.
Ó, barátom, a porladásban
is izzani fog a hang, az egyetlen
méltó, cselekvő: Ilonda, Erdély,
mely engem is befogad, ad egy
parányi asztalt, fekhelyet, ablakot,
csendet, a csillagzó, párázó minden
széles és meleg világát.

HÉRA ZOLTÁN

Dob és dallam

valaki dobol odaát az ágya peremén
ébred emitt az édes dallam
valaki dobol odaát egy dobozon dobol
dörzsöli szemét az édes dallam
valaki dobol az asztal lapján
kikél az ágyból és táncraperdül a dallam

valaki dobol egy ajtón
 kibújik az édes ingből a dallam
 valaki dobol odaát a dobogón dobol
 felnyújtja kezét ágaskodik a dallam
 valaki most dobol odaát igazán
 tíz karja van s mind a tíz dobol
 felveti fejét s dobbarat az édes dallam
 valaki most dobol igazán húsz karja van
 s mind a húsz dobol
 feszíti édes testét és nyomja a mélybe
 a sötét hangot a dallam
 valaki most dobol igazán száz karja van
 s mind a száz dobol
 a földön a dobogón s a falon is dobol
 saroktól sarokig szökken s odatáncol
 a falhoz a dallam
 valaki most dobol igazán rést üt a falon
 forog és torr a dallam
 valaki átlép a résen mögötte szólnak a dobok
 megáll és lobbantja szemét a dallam
 reccsenés ropogás
 a dobok elhallgatnak
 kiáltás sikoly
 fekszik a földön az édes dallam.

Jajongók

Megmozgattátok magatokban a serény sejteket,
 a bakugrókat és a góllövőket,
 s – halihó – küldtétek vadra tüzes vadászcapatjukat.
 Mozogtak, éltek e sejtek,
 elteltek vérrel, megduzzadtak,
 s heverték vígan a győzelem ágyán.
 Került munka a többinek is.
 Loptak gyümölcsöt a rablószerű sejtek,
 álltak lesben a gyanúkedvelők,
 és vallattak is, ha mást nem, szeretőt, feleséget –
 s heverték vígan a győzelem ágyán.
 Hittétek, rendben van minden,
 s most itt álltok mégis, lesújtott Saulok mind,
 hallgatjátok a siratóéneket belül.
 Ó, mit tettetek velünk, énekesekkel – sírják
 az Orfeusz-hevű sejtek,
 ó, mit velünk, táncosokkal – sírják a még hevesebbek.
 Ó, mit velünk, kik a hősök szavával szerettünk volna szólni!
 És hiába csaptok közéjük.
 Ó, fogtok-e aludni még,
 vígan, a győzelem ágyán?

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

DÉVÉNYI IVÁN KÖNYVE TIHANYI LAJOSRÓL

Robert Desnos: „Van benne valami az ősi hegyek keménységéből.”

Bálint György: „Nem éppen kimerítő jellemzés, de fontos, hogy elhangzott.”

Képzeletünkben valami furcsán megnyúlt és a valóságosnál jóval hosszabbnak látszó idő választ el a századelőn kibontakozott magyar festészettől, pedighát az akkor tört úton jár mai piktúránk nem egy alakja, és az akkori festő-forradalmárok közül még többen élnek is. Hogy csak a Nyolcak eleven tagjai sorából említsünk kettőt: Czóbel Béla és Orbán Dezső ma is alkotó művész, de Uitz, Bernáth és Kmetty is a kortársak között. Ennek a csalóka érzésnek nyilván objektív okai vannak: a két háború, az 1918/19-es forradalmak, majd az ezt követő nagy menekülés („mint oldott kéve”?): sokakról még írni sem lehetett a két háború közötti Magyarországon. Nem holtak vagy eltávozottak voltak, inkább nemléteztek.

Igy Tihanyi is, aki ugyancsak Párizst választotta a szertefoszló remények véresen őszi hónapjaiban: maga is útnak indult a társak és barátok, egy vélt szabadság után. A Város befogadta: a régiek mellé új barátokat szerzett, maga is jellegzetes alakjává vált a ma már „történelmi hangzású” utcáknak és kávéházaknak, névtelen hónaposszobáknak. Ha igyekeznénk, akkor nemcsak a Károlyi Mihály el-elcsukló hangját hallgató pár magyar emlékeit gyűjthetnénk össze a festő temetéséről, de fellelhetnénk életének egykori szállásadónőit és szobaasszonyait, egykori pincéreit is talán, akik még emlékeznének „Monsieur Tiháni”-ra, a süketnéma magyar piktorra a híres törzsvendégek között. A festő furcsán görbült és lobogó alakja néha meg-megijesztette (meg is neveltette tán?) a lankásan emelkedő párizsi utcák kiálló kölykeit.

A hazai emlékek már jócskán ötven évesek róla, és ezért is hatottak annyira újnak Dévényi Iván könyvében a párizsi esztendők képei: még reprodukcióban is alig ismertünk belőlük. Már a borító sem a szokott Tihanyit idézi, hanem szinte egy másik festőt, akivé a Cigányasszony gyermekével vagy a Táncoló aktok, több remek íróportré alkotójá vált, másodszori párizsi diákéveiben. 35 esztendő volt akkor, és az ezután következő majd húsz évek alig félmondatot szentel a Művészeti Lexikon. Dévényi könyvének leginkább érdeme az, hogy a teljes Tihanyiról igyekszik képet (és képeket) adni a sorozat szűkreszabott lapszám-börtönében: a kortársak és barátok leveleiben nagyon megróstatl híradásoknak mozaikjaiból állítva össze, hogy mi van a Lexikon félmondata mögött. Robert Desnos 1936-os párizsi könyve, Dévényi bevezetője és méginkább mindkét kötet képanyaga sejteti: bizonyosan több, mint amennyit eddig tudni lehet. A ma is élő párizsi barátoknak, Brassainak és Jacques de la Fregonnière-nek (ők a Tihanyi-képek hű őrzői is egyben) vagy az itthon élőknek bizonyára lenne még több mondanivalója is.

A húszas évek párizsjáró magyarjainak legtöbbje felkereste a festőt, aki a számára kedvesebbek arcát (Bölöni, Illyés vagy Tzara, Goll stb.) tusrajzain és litográfiákon őrizte meg, folytatva az itthon már megkezdett remek sorozatot (Fülep Lajos, Kassák, Tersánszky, Ady, Babits, Kosztolányi, Révész Béla, Pátzay, Szamuely stb.). De nemcsak sajátos alakja és kényszerű festőútja, nemcsak „történelmi arcképcsarnoka” őrizi Tihanyi nevét, hanem egy nagyszerű egész életmű, melynek fes-

tője „az élen tudta magát, Picassoval, Kokoschkával egy sorban” (Berény Róbert), és ehhez nem is kellett túlságosan nagyravágyónak lennie. Tessék: nézzék meg a képeket, szorozzák meg a Tihanyit sújtó „természeti és történelmi” körülményekkel: lehettek a művészetnél kisszerűbb, fájdalmasabb és törékenyebb problémái is.

Dévényi Iván könyve az első komolyabb szó, ami Tihanyiról itthon elhangzott. És természetes, hogy „a kutatás jelenlegi állását tükrözi”. Nagyobb lapszámon bizonyosan több szó eshetett volna Tihanyi művészetének stílári vonatkozásairól, egy-egy képek értékeiről, szélesebb kutatási lehetőségekkel az életmű eddig ismeretlen területeiről. A kis könyvben erősen le kellett szűkíteni a monografikus igényeket.

Párizsi képanyagának előbukkanása kapcsán (a képek között még itthon festettek is) a festőről több híradást olvashattunk nemrégiben a hazai sajtóban. Művét a moszkvai Új Hang is méltatta halálakor, Kemény Alfréd írásában, közölve a mester egy önarckép-rajzát. (1938. 8. sz.)

Örömmel olvasnánk Tihanyi művészetéről és életéről egy tágabb lehetőségekkel bíró albumot, és végre a hazait megelőző párizsi tárlat hírére – tudomásunk szerint ez a képek hazakerülésének egyetlen feltétele – és várjuk az itthoni falakra a nagyszerű és teljes emlékkiállítását.

Horthyék kiátkoztatták a Magyar Képzőművészek Egyesületéből („Kizárták a kommunista képzőművészeket” – 1920). A kizárás okának éppen 50. évfordulóját ünnepeljük.

A festő rehabilitációja lassan negyedszázada időszerű.

A FOTÓMŰVÉSZET CÍMŰ FOLYÓIRATRÓL

Az elmúlt évben megjelent számaival tizedik évfolyamát töltötte az 1958-ban indult FOTÓMŰVÉSZET, bár a negyedik szám csak elkésve kerülhetett az olvasó elé. A folyóirat első nyolc évében eléggé korlátozott tipográfiai lehetőségek között teljesítette hivatását; a FÉNYKÉPMŰVÉSZETI TÁJÉKOZTATÓ szövegrésze csak rotaprint-eljárással, képdalai viszont már akkor is mélynyomású ívekkel jelentkeztek.

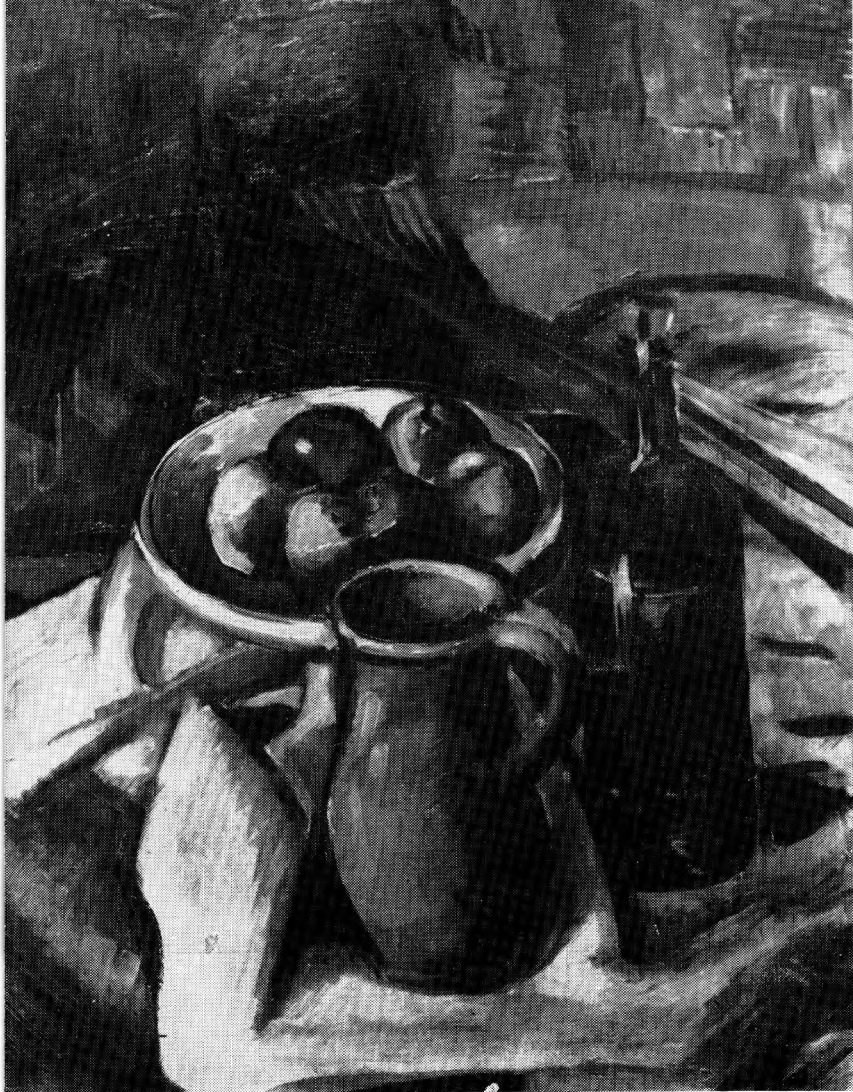
A fotóművészet igen fiatal és nagyra hivatott művészeti ág, ugyancsak modern és újszerű tipográfiával jelentkezett folyóiratának két utóbbi évfolyama is. A borító képe évenként változott: 1966-ban Gyarmathy Tihamér szép fotója, az elmúlt esztendő négy borítóján Domonkos Endre szinte már a nonfiguráció határvonalán járó tárgyképe szerepelt. Kíváncsian várjuk az idei változatot. A nyomdai lapkiképzés elsősorban a levegős, tiszta és arányos szerkezetekre törekszik: kövérbetűs kiemelések, felnagyított fejezetcímek, vastag címszöveg és záróléces aláhúzások váltakoznak, megnyerő és korszerű külsőt adva a tartalmában is érdekes szövegnek. Mintha csak Kasák Tisztaság Könyvének lapjai elevenednének fel, a mester gondolatai és elvei érvényesülnének Kathy Imre tördelésében és tipográfiai terveiben. Annak a Bauhaus-tól, Moholy-Nagytól és Liszickijtől indult alapelvnek, hogy a sok fekete felülettel szedett szöveg nem tűri a zsúfoltságot és változatos arányokban megkívánja a lap-tükör világító fehérségét – leginkább ez a folyóirat felelhet meg mai és hazai társai közül. Nincsenek összezsúfolt, túl sötét és ezáltal komor, nehezen olvasható szedés-tükrök, mint több divatosnak tűnő, valójában olykor eléggé szecessziós társának.

A fényképezés technikája mindenki által elsajátítható, az így szerezhető emlékek gyártása és gyűjtése ma már sokak által művelt és kedvelt szórakozás. Ahogy a leírt szó őrzi az illó gondolatot, úgy őrzi – a folyóiratból tudjuk – a több mint egy millió hazai amatőr gép sok-sok felvétele a tovalépő napok emlékeit, egy-egy kedves arc vagy pillanat, megcsodált táj rajzát az érzékeny papírra merevedve, segítségére ismét a szónak, a gondolatnak, a véges emlékezetnek. Kár lenne a sokmáfajú riportkép társadalmi szerepéről itt beszélni, köztudott dolgokat ismételni.

A fényképezés technikája mindenki által elsajátítható – állítottuk előbb –, de nem így a fényképezés művészete, amely ugyanannyi tehetséget és szaktudást, ráter-



TIHANYI LAJOS: Cigányasszony gyermekkel



TIHANYI LAJOS: *Csendélet*



RUDNAY GYULA: *Női arckép*



RUDNAY GYULA: *Faluvége*

mettséget és ihletettséget követel, mint a vele közeli rokonságban lévő festészeti és grafikai művészetek. Igaz: nagy segítségére van a fotóművészeknek a mindegyre újabb lehetőségeket feltáró technika (pl. színesképek, stb.), de a gépi szerkezetek, a kémiai eljárások irányításában és alakításában, a létrejött kép megkomponálásában a vezető szerep mégiscsak a művészi tudaté, az újat mindig szolgálatába állító alkotó és alakító emberé. A tárgyi és természeti valóság képét már a művész kompozíciós igénye és szociális mondandója, alakító kedve varázsolja a fényérzékeny papírra közlésvágyának kielégítésére, gondolatgazdag élményt sűrítve a sokszor egyszerű és köznapi látványba. Sok szép kiállításon és reprodukciókban győződhettünk már meg: a művészet javára dőlt el a régi vita: képi gondolatközlés, hírközlés, technika-e a fotózás, vagy pedig egyenértékű és önálló társa a festészetnek és a grafikai művészeteknek. Hosszú név- és képsor lehetne bizonyítéka az egyenrangúságnak.

A mai technikai apparátusok és alkalmazási lehetőségeik ismeretében azt is állíthatjuk, hogy legalább annyi kémiai és fizikai, ipari technológiai, gépi módszer alkalmazására nyílik lehetőség más képzőművészetekben is – sokan élnek is ezekkel –, mint a fotóművészetben.

A fényképezés pedig bőségesen adja vissza a leíró művészetektől egykori kialakulásához és sajátos formanyelvéhez nyújtott kölcsönöket: sok új lehetőséget és stílusvariációt tárt fel már korábban is a festészet számára. Gondoljunk csak a fotózástól megihletett optikai felfedezések hatására Seurat és társainak „posztimpresszionista, divizionista, pointillista” stílusváltozásaiban, vagy a mozgófilm hatására a dadaisták és szürrealisták által kedvelt expresszív képmontázsokban (Vajda), akár a legutóbbi esztendők „op-art” és „pop-art” alakulataira – mind a fényképezéstől nyerték (vele az optikától) alakulásuk és fejlődésük első jellegzetes és jelentős intuícióit. Ma már fénykép és festett kép együttese is megfér és szinte kiegészíti egymást sokszor azonos felületen, egyazon keretben is (kollázsok, montázsok stb.)

Egy-egy kiemelkedő „fényíró mester” életműve már korábban is hírt adott a szakma művészi lehetőségeiről (elsősorban a portréban vagy az aktképben: gondoljunk Székely Aladárra, Erdélyi Mór, Pécsi József, Rónai Dénes, Angelo és mások munkásságára), de a fotózás esemény- és élményrögzítésből önálló művészetté talán az első háborút követő esztendőkben válik. Nem kis mértékben a dada és a konstruktivisták, majd a minden művészetet rendszerező és szintetizáló Bauhaus (Man Ray, Moholy-Nagy, Heartfield stb.), vagy az orosz szocialista szellemű művészet egykori konstruktivista mestereinek (Liszickij, Tatlin és mások) működése révén.

A magyar fényképművészet kialakításában pedig jelentős szerep jut Kassák esztétikai és alkotói működésének, publikációinak, folyóiratainak, közölt és képzett képeinek vagy montázsainak, ugyanígy a húszas években újrainduló kommunista munkásmozgalom folyóiratainak (100%, Gondolat), kulturális szervezeteinek és művészeti hatásának, amely ezen az ágon a munkásfotó, majd a „szociofotó” műfajában csúcsosodott ki. Kassák neve – tragikus aktualitása okán is – talán a leg többször előforduló a folyóirat elmúlt évfolyamának lapjain.

A hazai fényképezésben sajátos szerepet tölt be az előbb említett műfaj: a falukutatással, a munkásosztály irodalmi felfedezésével párhuzamosan jelentkező riport- és zsánerkép, vagy ahogy kialakulása történetének szakmai frazeológiája, az egykor (1932) betiltott és nemrég (1966) megismételt szolnoki kiállítás katalóguscíme is megőrizte: a szociofotó. A később könyvalakban (A mi életünkben – 1932) is kiadott felvételek előtt, vagy a szolnoki katalógus előszavában is, utóbb a FOTÓMŰVÉSZET elmúlt évfolyamában olvashattunk (képeken dokumentálva láthattunk is) a magyar szocialista fotózás történetéről, legális, majd betiltott egyesületeiről, jelentős háború- és nyomorelles kiállításairól. Ugyanígy a progresszív és szocialista fotósok (Lengyel Lajos, Escher Károly, Tabák Lajos, Haár Ferenc, Kálmán Kata, Langer Klára és mások) harcok művészetéről is az 1919–1944 közötti évek Magyarországon.

A fotózásnak napjainkban világszerte gazdag és remek kiállítású folyóiratai vannak, kettő minálunk is. A FOTO havonta megjelenő számai inkább közismereti, középiskolai jellegűek (15. évfolyama az idejé). Szép képek közlése és elemzése, fotós élet-

művek rövid bemutatása, kiállítások értékelése és dokumentációja mellett tanácsadással, a fényképezésnek inkább a technikai részével foglalkozik.

A FOTOMŰVÉSZET már felsőbbfokú, tudományosabb, az előzőnél mintegy elmélyültebb: elsősorban esztétikai, művészetszociológiai és művészetszociológiai tanulmányokat közöl lapjain, az érdemes életműveket szélesebb apparátussal és tágabb lehetőségek között dokumentálja és elemzi. Aktuális és messzetekintő kiállítások szöveges-képes bírálatai, elvi jellegű írások, vitacikkek, pályázati hirdetések és értékelések találhatók a folyóiratban, fotóművész-csoportok (Studio Nadar, Műhely 67) bemutatása, művészi állásfoglalásaik ismertetése és elemzése. A rovatcímek tájékoztatóak: Esztétika, Fotoszociológia, Közös dolgaink, Műhely, Fototörténet, Kerekasztal, Kritika, Jegyzet, Pályázat, Kitekintés stb. Az elmúlt évfolyamban szép tanulmányt kapott, gazdag publikációt Kassák Lajos, Pécsi József, Lucien Clergue, Fritz Kühn és Bálint Endre művészete.

Szívesen olvasnánk még több – sok képpel dokumentált – tanulmányt a képzőművészetek és a fényképezés kölcsönhatásairól és határaitól, ugyanígy a hazai fotózás történetéből vagy világhírű fotósok (köztük magyarok is: Kertész, Lucien Hervé, Moholy-Nagy, Brassai, Capa stb.) életművéről. Nehéz kívánni a Fotóművészeti Kiskönyvtár lassan szivárgó köteteit, melyek közül eddig csak kettő jelent meg (Foto Escher – 1966; Foto Vadas – 1967).

A folyóiratban egy szélesen értelmezett szakmaiság érvényesül: a „fotonyelvészettől” (Ferenczy Géza tanulmánya a „foto” szó és származékainak, magyar változatainak használatáról és helyesírásáról) a már említett témák mellett a montázstechnika szerepén, esztétikáján és művelőinek bemutatásán keresztül (az évfolyamban Kassák és Bálint Endre), történeti és időszzerű témákon át az építészet és a fotózás kapcsolataig (az épületfotózásról, a fotófalkép esztétikai szerepéről pl. – kár, hogy ez utóbbi téma elemzése és képanyaga Liszickij hatalmas kiállítási tablói nélkül), és egészen a költészetig terjed. Kassák Vattay Elemér róla készült remek portréfotójának ihletésében született szép versét olvashatjuk (Egy fényképem alá), vagy Paul Éluard Emlekezetes test című ciklusának egy darabját (Mert kell) – Lucien Clergue a versek mámorában készített csodálatos alkotói előtt, Somlyó György ihletett esszéjével (Habzó világ) és fordításában. Remek képekben a művészi alkotómunka mélységeit kutató beszámolót találunk Jancsó Miklós filmjének forgatásáról (Csillagosok, katonák). Ugyanígy a fényképezészet társadalmi rendeltetéséről, szociológiai és szocialista feladatairól szóló tanulmányokat is, olykor szinte kiáltványokat (Szilágyi Gábor, Nemes Károly, Fájja Sándor, Gábor Imréné, Ibos Iván és mások írásait).

Hevesi Iván vagy az esztéta-Kassák úttörő eszméit ma már egy egész nemzedék vállalja, az általuk kezdett utat műveli: a tanulmányírók sorában (az érdem a két szerkesztő: Ibos Iváné és Rozgonyi Iváné) egy új esztéta generáció mutatkozik és nevelődik itt. Elsősorban tán a fiatal Fájja Sándorra és más bölcsészhallgatókra gondolunk. Ugyanakkor helyet kapnak a lapban a magyar művészettörténeti és művészetelméleti irodalom ismert mestereinek írásai is: Genthon István, Pogány Frigyes, Nagy Elemér, Dercsényi Dezső, Haulisch Lenke, Véghvári Lajos, Koczogh Ákos, Pernecky Géza stb. cikkei, tanulmányai.

Külön kellene szólnunk a közölt fotókról, melyek a tanulmányokat követik (vagy itt a szöveg az illusztráció?), vagy pályázatokra érkeztek. Nívódíjat nyert sorozatokról, de ezek elemzése – avatottabb tollakból – éppen a folyóiratban olvasható. Mégis kiemelnénk a szocialista fotózás, másutt a MA történetéből közölt darabokat (Bass Tibor, Rédner Miklós, Sugár Kata, Langer Klára, Rév Miklós, Révai Dezső, Ladányi Lajos – ill. George Grosz, Moholy-Nagy, Seidner Zoltán, Lucien Hervé képeit), a sorozatok közül Kreisz Albert libáit, Inkey Tibor halottsiratását, Bálint Endre montázsait, a Studio Nadar vagy a Műhely 67 felvételeit. Vattay Elemér remek jellemportróját Kassákról, a Fritz Kühn munkásságát elemző tanulmány (Haulisch Lenke írása) fotóanyagát, az utolsó szám nívódíjas sorozatait (Korniss Péter: Széki emlék – Kovács Sándor: Szénégetők a Bakonyban – Laczy Zoltán: Dávid Kata elemez – Schwanner Endre: Mensáros). Végezetül egy-két számunkra különösen kedves képzőművész ragyogó portréját említjük: Egry József (Pécsi József fotója), Ferenczy Béni, Borsos

Miklós, Bálint Endre (Féner Tamás felvételei), Hincz Gyula (Csák Miklós jellemképe).

A folyóirat kritikai hangja példamutatóan éles és kendőzetlen, mégis olykor egy-két konvencionálisabb mű a reprodukciókon, a viták néha túlságosan személyes vagy eredetieskedő mondatai ellen lennének kifogásaink.

A FOTOMŰVÉSZET – úgy tűnik – evvel az évfolyammal megtalálta a közönységét. Míg a korábbi évek számai kaphatók még a szerkesztőségben, addig az 1967-esek már beszerezhetetlenek. Bizonyítva, hogy ez a mindenki által kedvelt – és többnyire művelt is! – művészeti ág nemcsak egy önálló lexikont, szép sorjában megjelenő technikai szakkönyveket bír el, de már két folyóiratot is. És mindkettőt a már említett korszerű szellemi, magasfokú művészi és tipográfiai színvonalon. Bárha így állnánk egyéb kiadványokkal és más folyóiratokkal is!

KRÚDY ILLUSZTRÁTORAI A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN

Krúdy Gyulát a művére hangoltan olvasni páratlan gyönyörűség – róla írni nagyszerű és lelkesítő öröm. Lebegő történetei és mondatfolyondárjai bizsergető szövevényében mintha valamiféle testetlen anyag mélyére hatolnánk vagy elérhetetlennek véltet közelítenénk: szinte a felfedező vagy a kutató ritkán jelentkező nagy pillanatainak boldog mámorát hozza egy-egy megfejtett képlet (ha van nála ilyen), egy-egy tisztábban látott életszakasz (ha ez egyáltalán lehetséges). Akár csak egy megvilágosodó mondat, felcsillanó jelző, egy furcsa helyen felszíkrazó szokatlan köztűz vagy szokott névelő. Írásainak és életeinek, történeteinek és mondatainak, megfoghatatlan hangulatainak magnetikus ereje van, tündéri töltéssel terhes pólusai: vonz és megköt óhatatlanul.

Krúdy „vonzásai és választásai” különösen a vele egyvívású művészekre hatnak, az író nemcsak „az írók írója”, de a rezonans festőké és szobrászoké is. Légies „beszélyeinek” illusztrátorként a szolgálatába szegődni korántsem jelent afféle „kenyérszerző munkát” két kiállítás között, inkább nagyszerű művészi lehetőségeket, remek párviadalt hoz írott és rajzolt mű között, mely a legjobb esetben is csak döntetlenül végződhet. Felérni Krúdyhoz, képzőművész módján és eszközeivel közelíteni meg hangulatait, mindig ösztönző lehetőség A vörös postakocsi megjelenése óta, és az író manapság még szilárdabb és szuverén helyet vívott ki irodalmunkban, mint bármikor. Műveinek sorozatával immáron közönségsikert is.

Öt illusztrálni azt is jelenti, hogy feltétlenül a hangulataiba ágyat vetett művészeknek kell lennie a mellészegődőnek, aligha az özönlő könyvtermés „muszáj-Herkulesének”, kötelező napi feladatokat végző képirómestereknek. De ilyen alig is ért Krúdy művéhez, Mühlbeck Károly egysíkú szintelensége csak az egykori gyermekkönyveit érintette, a rajzoló egyeduralkodó lévén a Singer és Wolfnernél vagy éppen a Lampel és Wodainernél, mely kiadók kettőzött nevei máris nosztalgikus gyermekemlékeket ébresztgetnek az idősebb nemzedékben. Így mentik a keményebb szótól a középszerű rajzolómestert is.

Mindezek és a következők elmondására a címben jelzett kiállítás adott lehetőséget, a Petőfi Irodalmi Múzeumban Borsos Miklós remek illusztrációi után a Krúdynak rajzoló magyar művészek szép sorozatait mutatták be Vayerné Zibolen Ágnes gondos összegyűjtésében. Ha valóban sorozat kezdete a két kiállítás, akkor örömmel üdvözlhetjük a nagyszerű kezdeményt.

Az első illusztrált Krúdy-könyvtől (1899: Ifjúság, Basch Árpád rajzai), az átmeneti Mühlbeck-egyeduralom után (1900–1910 között) festőink és rajzolóművészeink legjava szegődött Major Henrikkel, Pólya Tiborral az élen az író könyveinek szolgálatába. Még egymással is versengve, nemcsak Krúdy szellemével. Major olykor már egy-egy hasonlatot és jelzőt is ábrázolva talál utat a sajátos próza lényegéhez. Krúdy a békéscsabai Tevan-kiadó jóvoltából szelleméhez méltó partnert kapott a Tanácsköztársaság után Párizsba telepedett mesterben, akinek életműve nemcsak a Nyugat-nemzedékről készített karikatúrái és remek Karinthy-illusztrációi

miatt is több figyelmet érdemelne, de éppen a Krúdy-rajzok okán is (Pest 1915-ben; Aranykéz-utcai szép napok; Őszi utazások a vörös postakocsin stb.). Hasonló remek sorozatot készített Krúdyhoz Pólya Tibor (Napraforgó – 1918), Kürthy György (Szindbád ifjúsága és szomorúsága – 1917), Szántó Lajos (Bukfenc – 1918), Zádor István (N. N. – 1922) és más rajzolók, más kiadóknál.

A húszas években – nem kis mértékben politikai okokból is – a Krúdy-életmű eléggé háttérbe szorult, és illusztrációk nélkül vagy a korszellem lapos középszínvonalán álló sablondíszítésekkel és szalonköntösben jelent meg, eléggé közepszerű, olykor már-már primitív rajzokkal (Szada István stb.).

Az író halálától a negyvenes évek elején való feltámadásig nemcsak a rajzok hiányoznak, de szinte az írott mű is elfelejtődik. A lassú és nehéz újjászületésben az első méltó rajzokkal megjelent Krúdy-kötet az 1946-os Őszi versenyek volt, a gyomai Kner Nyomda és a Válasz folyóirat összefogásából: Szabó Vladimir remek rajzaival. Ezek a rajzok és a mester később készült nagyszerű rézkarca – az óbudai Nepomuki Szent János előtt elvonuló korhely társasággal – szép sort nyitott ismét az illusztrált Krúdy-hangulatokban és mindmáig az egyik legkitűnőbb ráérzés az író sajátos miliőjére. Kár, hogy – tudomásunk és emlékezetünk szerint – a festő más Krúdy-mű illusztrálására azóta nem vállalkozott.

Szabó Vladimir remekbesikerült kis kötetét 1948-ban a Janovits István által díszített A magyar jakobinusok követte és ugyanebben az évben az éppen etájt New Yorkban meghalt Major Henrik fametszeteivel az Aranykézutcai szép napok, György Miklós illusztrációival A vörös postakocsi. Szántó Piroska is ekkor kezdi hangulatos Krúdy-sorozatát az Asszonyágok díjával (1949), majd ő is az Aranykézutcai szép napokkal (1958), A magyar jakobinusok és az Ál-Petőfi közös kötetével (1962), A podolini kísértettel (előbb csak Olcsó Könyvtári címlapon, 1964-ben már a teljes kötettel), az 1966-os remek Álmoskönyvvel és legutóbb ismét az Asszonyágok díjával jelentkezett. Bízunk is abban, hogy nem utoljára a művészetének lírai hangulataihoz oly közelálló Krúdy-könyvekben.

Hincz Gyula (Valakit elvisz az ördög – 1956) és Ferenczy Béni mellett (A Kékszalag hőse – 1956, 1963; Hét Bagoly – Boldogult úrfikoromban – 1954, 1963; A vörös postakocsi és az Őszi utazások a vörös postakocsin – 1956, 1963) éppen Szántó Piroska érzi át a Krúdy-életmű lebegő hangulatainak gazdagságát a leginkább, nemcsak a szokványos alak- és környezetrajzokkal, hanem összetett stílusában és monotípiáin szinte az író „szintetikus miliőt” újjáteremtve. Csernus Tibor, Kass János és Kondor Lajos egyéni művei díszítik a Krúdy-sorozat újabb köteteit, de fáj-laljuk, hogy a sorozat kétharmadában Csillag Vera szép kötéstervén és burkolóin kívül (a Komédia c. kötet borítóján Würtz Ádám rajza) belső rajzok nincsenek. Remek művészi lehetőségeket hagyunk evvel kiaknázatlanul, bár a rajznélküli kötetek némelyikén is gondosan feltüntetik a képszerkesztő nevét és közreműködését.

A nevesebb és emlékezetes Krúdy-rajzosok közül számon kell tartanunk Papp Oszkár nevét és kis könyvecskéjét (Asszony a nagybögőben – Vidám Könyvtár 1955), még meg nem jelent sorát a Pesti Nőrablóhoz és a Szindbádhoz, ugyanígy Pásztor Gábor műveit az Ady Endre éjszakáihoz (1968, nem jelentek meg), Csohány Kálmán Magyar hasak című sorozatát. Különösen Papp Oszkár Major Henrikre emlékeztető rajzai állnak közel Krúdyhoz és a recenzens szívéhez a kiállításon.

Sajnáljuk, hogy Telcs Ede naturalis Krúdy-szobrán kívül az íróat ábrázoló más művek hiányoztak a termekből. Elsősorban talán a kedves karikatúrák szép sora (Major Henrik, Vértes Marcell, Szigethy István, Gedő Lipót, Szini Gyula egy-egy rajza jut az eszünkbe), vagy Szabó Iván hangulatos domborműve.

1919-ben az Asszonyágok díja – az egykori hírek szerint – egyetlen bibliofil példányban jelent meg, Hornyánszky Miklós és Szada István 7–7 rézmetszetével. Az egyetlen levonás után állítólag összetörték a lemezeket, sosemlátott kuriózumot teremtvé evvel. Ha nem is hasonló módon, de a legremekebb Krúdy-illusztrációk sorát közreadó album szép ajándék lenne a krúdysták egyre bővülő táborának, javaslatunkat szeretettel és reménykedve ajánljuk könyvkiadóink szíves figyelmébe.

És ebbe bizonyosan fér még egy-egy rajz vagy metszet Falus Elek, Geiger Richard, Conrad Gyula, Gara Arnold, Kónya Sándor, Végh Gusztáv és mások címlapjaiból, belső illusztrációiból, Pfannl Egon ódon városképeiből is.

És remek színes reprodukcióban a címlapon helyet kapna Bálint Endre nosztalgikus képe is, az író szellemét hiven idéző hangulatával („Rezeda Kázmérhoz” – Krúdy Gyula emléke, 1965.”).

NÉHÁNY MONDAT OSCAR KOKOSCHKARÓL

Az ez év tavaszán a 83. életévét betöltött mesterről, akinek minden antihumanizmus ellen lángoló lírai és szubjektív forradalma végigvonul az egész életén, utóbb két érdekes album jutott a kezünkbe.

Herbert Read írja Kokoscháról, hogy a mester az első világháború után teljes magányba kíván vonulni, és ezért modellnek egy életnagyságú rongybábút készített magának. A bábút készítő nőnek ezeket mondja: „Mivel élő ember társaságát el nem viselem, az egyedüllét pedig gyakran kétségbeesésbe kerget, ismételten kérem, fordítsa minden képzelőtehetségét, minden fogékonyságát kísérteties társamra, akit nekem készít. Leheljen bele annyi életet, hogy egyetlen porcikája se maradjon, amely érzést ne sugározna, amelyhez fel nem használta volna a holt anyag legyőzésére szolgáló legrafináltabb eszközöket. Így talán a természetnek a női testbe táplált gyöngéd és bensőséges ajándékát a kétségbeesés pillanataiban emlékezetembe idézi némely szimbolikus hieroglifa vagy jel, mellyel öntitokban felruházta ezt a rongyköteget.” A bizonyára meglepett hölgy e szép mondatok ellenére is csak holt bábút tudott készíteni, de Kokoschka ecsetje mégis eleven figurát teremt a „modellből”: a „Kékruhás nő” vásznán, 1919-ben.

A festőnek – az előbb idézett mondatai is bizonyítékaink lehetnek erre, de lírai költeményei, drámái és esszéi jogán mindenképpen helyet kellett volna kapnia a 20. századi külföldi írókat bemutató új magyar lexikonban – nyugtalan életmódja és a még nyugtalanabb Európa okán sokat kellett vándorolnia: Bécs, Berlin, Drezda után négy évet tölt szüleinek egykori lakhelyén: Prágában, 1934 augusztusától 1938 októberéig.

Nemrégiben a csehszlovák „Artia” művészeti kiadó jelentetett meg szép albumot Kokoschka prágai fogantatású képeiből. A könyvben 17 nagyszerű városkép található a festő sajátosan expresszív modorában, a kiemelkedő szépségű lapokon jórészt a Károly-híd, a Hradzsín és az „aranyváros” más jellegzetes és veretes részletei. Jan Tomeš a prágai évek mellett a mester egész életművét értékelő magvas bevezetést szívesen olvasnánk magyarul is, eléggé szegények vagyunk Kokoschka-irodalomban.

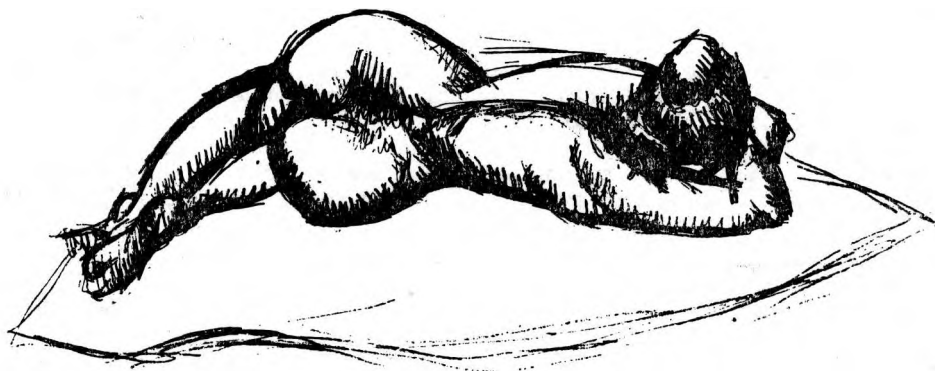
A másik könyv egy londoni kiadású Kokoschka-album (2. kiad. Phaidon Press, 1966.), amely a festő életművének egészét hivatott reprezentálni, Ludwig Goldscheider tollából és képválogatásában, „a művész közreműködésével készült”. Az ismert művek remek reprodukciói között különösen két portré ragadta meg a figyelmünket. Az egyik a híres magyar képgyűjtőről, Nemes Marcellról készült, a másik Ivan Majszkijról, a Szovjetunió egykori londoni nagyköveteről, akinek emlékezései éppen napjainkban láthatók könyvesboltjainkban, nem kis érdeklődést keltve.

A kötetben Kokoschka közreműködése főleg a képek keletkezéséről és az ábrázoltakról adott magyarázatokból áll. Nemes Marcell arcképéhez (a gyűjtő 1918-tól 1930-ban bekövetkezett haláláig élt Münchenben) a következő pár mondatot fűzi: „Neves magyar gyűjtő volt, aki Münchenben élt. Több El Greco képe volt és ő maga is restaurálta azokat. 1910 óta ismertem, a képet 1929-ben festettem.” A szép kép – rajta Nemes korpulens félalakja – ma a linzi Neue Galerie tulajdona. A felületén szerpentinszerűen kígyózó színcsíkok sejtelmesen expresszív hatást keltenek. Kár, hogy az említett hosszú ismeretség nem eredményezett képvásárlást Nemes itthoni tartózkodása idején.

Kokoschkának egyetlen méltó műve van hazánkban, az 1964-ben vásárolt (1911-ben festett) Veronika kendője a Szépművészeti Múzeumban (egy Sturm-plakát tervezete mellett). Mi nem büszkélkedhetünk annyi remek képével, mint a prágaiak, és ezért is öröm a Nemesről legalább reprodukcióban megismert portré.

Majszkijról festett képét maga a művész írja le (a kép a londoni Tate Gallery tulajdonában van, Kokoschka éppen Prágából költözött Londonba a németek elől, 1938-ban): „Az orosz követ volt abban az időben. A The Times-ot olvasta, miközben festettem őt. Mint az emberi éberség megtestesítőjét, Lenint festettem a háttérbe, aki éppen a glóbuszra mutat, melyen az orosz birodalmat lehet látni. De senki nem figyelt fel erre.”

Azt hisszük, hogy az arcképek eléggé ismeretlenek a hazai nagyközönség előtt. Az elsőben a mester magyar vonatkozása, másrészt figyelme a rokonszenves Majszkij által képviselt Szovjetunió, Lenin iránt. És ez a figyelem egyben várakozás is: a második világháború küszöbén.



TIHANYI LAJOS rajza

RUDNAY-KIÁLLÍTÁS KAPOSVÁROTT

A kaposvári Rippl Rónai Múzeum Rudnay-kiállítása többszörösen ünnepi esemény. A múzeumi hónap megnyitásokor olyan nagy magyar mester alkotásai kerülnek a tárlatlátogató közönség elé, akinek életműve szoros szálakkal kapcsolódik Somogy megye képzőművészeti krónikájához.

Rudnay Gyula életműve kiemelkedő helyet foglal el a huszadik századi magyar és egyetemes művészetben. Munkássága Kazinczyék nyelvújításához hasonlítható: népünk és tájunk kifejezésére új magyar festői nyelvet keresett és alakított ki művészetében. Új magyar festészeti szókincset hozott felszínre a hazai festészet és népi kultúra hagyományaiból – a klasszikus festészet értékigényével.

Ezen egyéni, érzelmmel fűtött, képzeletdús festészetnek gyökerei a művész élményteli gyermekkoráig nyúlnak vissza. A mester maga így emlékezik a felvidéki falvakban eltöltött éveire: „Itt ismertem meg, itt szerettem meg mélységesen a természetet telével, nyarával, őszével, tavaszával, madárdalával. Ember, állat, szokások, beszédek, babonák, balladák nagy hatása gondolatvilágom kialakulásánál itt kezdődik. Mi még jártunk a fonóházakhoz félelmetes meséket hallgatni, vagy víg históriákat... aszalt vadszilva és som mellett apró kis petróleumlámpák homályos világításánál. Itt ismertem meg a kondás, a juhász, a csordás külön-külön típusait, vándor-színészeket, koldusokat, éneklő nyomorultakat.”

A gyermekkori élmények továbbélésének olyan erejéről tanúskodnak e vallomások, belső világának olyan telítettségéről, ami döntően meghatározta képei alaphangját és vissza-visszatért elementáris erejével, hogy megszínezza, átfűtse művészetét. Az egykor nádasokban zilált hajjal, kipirult orcával – magában – szavaló kisfiú, aki sirva vigadó magyarok pohárköszöntőit nézte felvidéki estéken, az a gyermek támadt fel Rudnay festészetében. Élményeinek igazságából, visszaemlékezésének fűtött páto-szából, múltbatekintésének regényességéből nőtt ki az a költői festészet, amelynek áradó kedély- és színvilága egyedülálló képirásunk történetében.

Somogy megyébe érett művészként került. Bábony volt a hely, amelyik megragadta egyszerű falusi házsorával, gyümölcsöseivel, a környék lankás, békés tájával, sejtelmes erdőszéleivel. Megragadta és magához láncolta a hátralevő fél emberöltőre.

„Keresd a művészt hazájában
Titkát leld fel
A környező tájban” –

mondotta Goethe.

A Bábony környéki „Paradicsom”-i kirándulások emlékeként születtek azok a festmények, amelyek láttán szinte Petőfi lírájának gyengéd hangját halljuk. A dédszülők korának biedermeieres derűjébe foglalt kosztümös jeleneteken a kirándulók ruháinak élénk foltjai – citromsárgák, galambszürkék, harsánykékek – vidáman csen-dülnek a derűs zöld tájban.

Tájképein az áttetsző légben végtelen távlatok nyílnak. Üde, hamvas színekkel foltokban összegezi erdők, dombok s rétek nagy formáit. A formák és színek tiszta harmóniájával csengenek egybe a puha, molyhos ecsetkezeléssel festett képeken. Egyik neves olasz kritikusa, Alessandro di Stefani mondotta Rudnay tájképeiről, hogy ezeket „valósággal áttelekíti az a szinte áhítatos szeretet, amellyel hazája iránt viseltetik.” Gyakran festi a vihartól fenyegetett, felhőt tornyosító természetet, máskor az igénytelen témákat dédelgeti: az árva kútágast, magányos galambdúcot, roskadozó fészert, elhagyott pázsitot, poros útkereszteződést látja meg és színeivel életet ad nekik.

„A földet érzem, mely viharban ázott,
Az eget érzem, mely bizton hajol ránk” –

írja Juhász Gyula Rudnayról szóló versében.

A fehéren világító bábonyi templom előtt olykor megjeleníti képzeletének kedvelt álomalakjait, a száguldó betyárokat. Jellegzetes vissza-visszatérő motívumai ezek csakúgy, mint az ódon pincék előtt, kifeszített kárpitok alatt iddogáló magyarok, a csárdást táncoló kavargó csoportjai, a vágató lovasok: múltba tűnt világ, melyet Rudnay élővé varázsolt.

„Rudnay művészete – Lyka Károlyt idézve – mint egész szellemi alkata, tiszta líra, amelynek egyetlen célja érzelmi életének vágyait, örömeit, bánatát színek és formák segítségével kifejezni.”

A mester a szívére mutatott, ha művészete felől faggatták. „Én, ha festek – mondotta – magamba nézek befelé és festek, mert belső parancsra teszem. Kezemet vezeti egy láthatatlan kéz, de szentségtelen vakmerőségnek tartanám, ha merő játékoságból olyan vonalakat és színeket is raknék fel a vásznamra, amelyek ingerkednek a tetszetősségükkel, de nem tartoznak a lényeg kifejezéséhez. A művészet a legfőbb tisztaság és voltaképpen az alkotás csak árnyalatilag különbözik a felszentelt papok hivatásától, az igehirdetéstől.”

*

A Rippl Rónai Múzeumban most bemutatott Rudnay kiállításon hatvanegy mű szerepel: túlnyomórészt a *Rudnay család tulajdonában lévő festmény* a Magyar Nemzeti Galéria és a kaposvári múzeum grafikai anyagával kiegészítve. A sokszor tenyérnyi nagyságú virtuóz grafikák a művi szépségükön túl jó támpontokat adnak a Rudnay művészetével behatóbban ismerkedni vágyó tárlatlátogatóknak. A kiállított anyag legkorábbi – 1908–1910 táján készült – képei: „Lovas” (Tornyainak dedikálva), „Tájkép lovasszekérrel” és a „Csárdás” című. Ekkoriban a fiatal művész háta megett vannak már a müncheni, római és a párizsi tanulóévek: hazatérve a nép életének szüntelen tanulmányozása foglalkoztatja és vezeti első eredményeihez. Ekkor vált világossá előttem, – írja – hogy a természet leghűségesebb lemásolása, még ha a legszebb eredményt adja is, nem elég kifejezési eszköz számomra. Nem elszakadni a természettől, de a valóságos élet megtartva át kell alakítanom, hogy a kép az én érzésvilágomnak, ízlésemnek megfeleljen.”

A „Menekülők” című színes krétarajz és a „Kozák-fej” című művek a kiállítás anyagában Rudnay következő művészi állomására utalnak, amelyet az első világháború viharai hozott számára. Losonci katonáskodása alatt szemtől-szembe találta magát a háború áldozataival. A megrázkódtatott emberiség jajdulása belőle is – mint Mednyánszkyból és Vaszaryból – drámai hangvételű alkotásokat váltott ki. Felindult igazmondással festi meg számos változatban a szeme előtt lezajló tragikus eseményt, a galíciai menekültek vonulását.

A kiállítás egyik legjelentékenyebb műve a „Kánai mennyegző” első ízben szerepel a magyar közönség előtt. Az olasz kritikusok szerint a nagyigényű festményen Tintoretto hangvétele dereng át anélkül, hogy ez az átcsillamlás csökkentené Rudnay piktúrája egyéni varázsát. A kép Mária megérkezésének pillanatát ábrázolja. A művészt – mint maga elmondotta – a mű sok festői lehetősége, csoportok és mozdulatok elhelyezésének ritmusa, s főképpen a festmény kompozíciója érdekelt. Az ünneplők asztala felett ívelő híd helyére eredetileg dombot szánt, azonban így a kép központja túlságosan beleolvadt volna a sötét háttérbe. A „Kánai mennyegző” színvilága megmutatja Rudnay kolorizmusának gazdagságát: sötét színei áttüzesednek, fehérjei, kékjei opálos fénnel sugároznak.

A tárlat másik kiemelkedő jelentőségű festménye „Csokonai diákjai körében” című nagyméretű kép kevésbé ismert változata. Rudnay áttüzesedett szenvedélyes előadásmóddal, felfokozott színekkel élettelenül örököltette meg Csokonai alakját, amint az a műzsával találkozik a debreceni Nagyerdőben, lelkes ifjaktól körülvéve.

A Rudnay gazdag életművét méltóan reprezentáló családi gyűjteményt igen jelentőssé teszik azok az arcképek, amelyeket a mester feleségéről, gyermekeiről, végül nem utolsósorban önmagáról készített. E kiválóan jellegzetes festményeket a művesség klasszikus értelemben vett tudása jellemzi; a festői előadásmód, a stílus, az artisztikum legfelsőbb törvényeinek, ismérveinek tisztelete. Az eddig kevésbé ismert „Kékruhás leány” és a „Himző nő” méltán sorolható érzékeny, mesteri megfestésben Rudnay Gyula feleségéről festett egyik legszebb magyar arckép: a „Csipkekendő nő” mellé. E lélekkel teljes alkotások közvetlenek, életszerűek, a hozzá legközelebb állókat szerető művész bensőséges ünnepi vallomásai. Önarcképei plasztikus megmintázásukkal, szélesen felrakott színekkel, a merészen rájuk vetített fényekkel és árnyékokkal árulják el alkotójuk nagyszerű emberi és művészi értékeit.

Időskori önarcképéről a reá annyira jellegzetes szálegyenes tartással, meleg emberséggel, bölcsességgel tekint ránk a mester – mint akkor ott – az utolsó találkozások egyikén – Bábonyban. Az egyszerű, régi, kertes ház, amelyben napjait töltötte, egyéniségéhez, művészi izléséhez hangolódott. A kis faveranda mennyezetére angolvörös színű alapon keleties, mesehangulatú ibisz madaras képet festett. A szívéhez nőtt családi arcképek legtöbbször: „Feleségem”, „Jani öcsém”, „Bizsikénk”, puritán lakásának falait díszítette. Hatalmas tölgyfaággya felett kis keretben borostyánlevél függött: kedvenc poétájának, Csokonainak sírjáról.

Künn a kertben mély medrű patak. Felette a „sóhajok hídja” ívelt a gyümölcsösbe, Rudnay utolsó képeinek témájához. Innen, – a szeszélyes vonalú palánk mögül – nem szűnő érdeklődéssel nézte azt a bábonyi házsort, amelynek borongása és harsány napban való fürdése a nagyon ismert szomszéd életéként elevenedett meg képein. Ennek a környezetnek apró változásait, izeit kóstolgatta élete alkonyáig kiemeríthetetlen bensőséggel, a magyar falú iránti szeretetének őszinteségével. Képei híressé tették a kis somogyi falut, s halhatatlanná alkotójukat.

A népről a népnek akart festeni a művészet tiszta nyelvén. Ez művészetének hatóereje: ez az érzellemmel fűtött tudatosság teszi életművét szuggesztívvé, igazzá, erőteljessé: hagyománnyá.

LÁSZLÓ GYULA

SCHÉNER MIHÁLY KAPOSVÁRI KIÁLLÍTÁSA

Ezt a megnyitást nem barátságból vállaltam, hanem azért, mert a képek nagy hatással vannak reám, s voltaképpen ennek a hatásnak okát keresem, hogy aztán megoszthassam Önökkel.

Látunk itt természetelvű képeket és látunk elvont, nem a megszokott világunkat ábrázoló képeket. Egy ember festette őket. Mi ez? Hát nem úgy van, hogy az ember vagy ez – természetelvű festő, vagy amaz – absztrakt festő, de a kettő kizárná egymást? Egy ember nem beszélhet kétféleképpen! Ez igaz, de beszélhet kétféléről, s akkor nyilván beszéde is más tartalmú lesz.

Igaz, a festők többsége vagy egyik vagy másik nyelven beszél, de például az irodalomban nem találkozunk-e napról napra kitűnő költők prózájával, vagy nehézveretű regényírók verseivel? Miért nem csodálkozunk ezen? Mert megszoktuk! Miért csodálkozunk azon, ha egy festő is két – vagy több – területét választja a kifejezés-

nek? Nyilván azért van ez, mert többirányú élményeit más és más megfelelő formában tudja kifejezni. Azt hiszem, nem tévedek, amikor így látom Schéner Mihály ketősségét.

Erről gondolkodván, korunk két nagy fizikusa jutott eszembe: Werner Heisenberg és Niels Bohr. Anélkül hogy teljes mélységükben megérteném világképüket, úgy érzem, hogy e világkép természetének egy-egy vonása éppen ebbe a gondolatkörbe tartozik.

Heisenberg fiatalemberként fedezte fel azt a törvényt, hogy az atomok két tulajdonságát (pl. sebesség és tömeg), egyszerre leírni, megállapítani nem lehet, ha egyiket figyelem, a másik elsikkad, s fordítva (bizonytalansági reláció). Bohr is ilyenféleképpen gondolkodik, amikor úgy véli, hogy figyelmünk, kísérleteink a bonyolult valóságnak csak egy-egy oldalát tudják felfedezni, ezért tapasztalataink egymást kiegészítik, egymás mellé kell rendezni őket, ötvözni kell őket, hogy valamiképpen közelebb férközhessünk a valósághoz.

Mi köze mindennek a művészethez, s éppenséggel a modern művészethez? Mondják – s érzésünk szerint helyesen –, hogy a tudománnyal szemben a művész mindig az egészet akarja. Nos itt van az ok, amiért az előbb két nagy fizikusunkat idéztem. Azt gondolom ugyanis, hogy egy-egy kor stílusában felnőtt ember a teljességnek mindig csak arra az oldalára figyel, amely abban a korban formát öltött, tehát nem a közvetlen, hanem megformált valóságra figyel, nem a teljességre, hanem annak csak egyik oldalára. Voltaképpen ez az elfogultság adja az egyes korok eszmei és művészeti stílusát és szenvedélyét. Ilyenkor tehát a valóságnak egyik nézete válik uralkodóvá, álcázza magát az egészszé. A stílus változása pedig éppen abban van, hogy az így elnyomott tulajdonságok egyike-másika tör most egyeduradalomra megint csak azzal az igénnyel, hogy őt tekintsék egésznek, s az eddigi hallgasson el. Ezért olyan nagy az ellentét az új és a régi, az avult és „modern” – mindenkori modern! – között, hiszen az új a régi megsemmisítése árán kerülhet csupán felszínre.

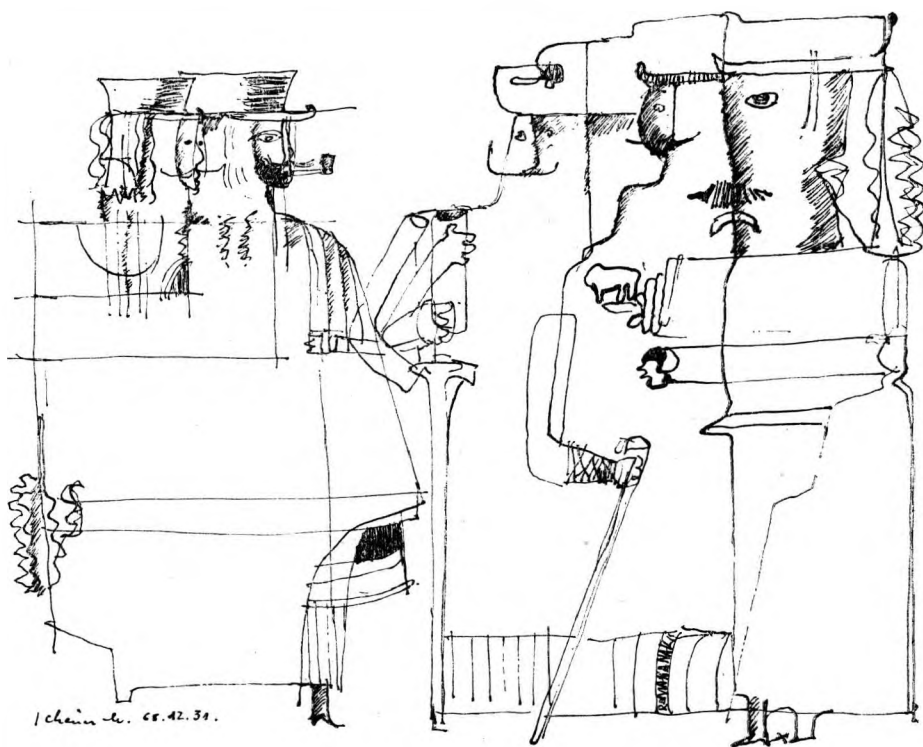
Az új és régi közötti ellentétek pattanásig feszülnek a kor határain. Emlékszem Moholy Nagy Lászlónak egyik előadására (az Ernst Múzeumban), amikor Picassót hitehagyottnak nevezte, mert természetelvű képeket is festett. S ha már a múlt idézetésébe kezdtem, hadd mondjam el – sajnós, nem tudom, kitől való – azt a megjegyzést, amivel a múlt században (vagy a XX.-ban) egy franciához fordul valaki, s megkérdi tőle: Önöknél még mindig az a modern, ami divatos?

Nos a fentiek után, mi a két kor határán élők mindjárt másként értékeljük azt a tényt, hogy Schéner Mihály éppen úgy fest természetelvű képeket, mint elvontakat. A múlt felé is néz, hiszen annak neveltje és sajnálná eldobni szépségeit, a jövő felé is tekint, hiszen abba nő bele és keresi benne otthonát! Érzik ennek nagyszerűségét és őszinteségét? Nem tagadja sem múltját sem jövőjét, mert magában hordozza. Vajon lehet-e ma ember, aki csak múltjának él? Vajon lehet-e ma emberi, aki csak a jövőjének él? Megvan bennünk mindkettő s legyünk nemes humanisták azzal, hogy meg is becsüljük mindkettőt, ne hallgassunk azokra, akik kigyót békát kiáltanak a múltra, ne hallgassunk azokra, akik gyalázzák jövőnket. Avagy véletlen-e, hogy korunk művészetének szinte már jelképpé vált élő klasszikusa, Pablo Picasso is mindkét világban otthon érzi magát és mindkét világ értékeit, szépségeit egyaránt megformálja. Az egyik vagy másik mellett való döntés, mindenképpen szegényedést jelentene, s ki az a döre, aki akarattal megfosztja magát az élet teljesebb igazától. Mi átmeneti kor emberei vagyunk, s ekként abban a szerencsében van részünk, hogy két szólamban halljuk a valóság muzsikáját.

Nem lehet feladatomban, hogy Schéner Mihály piktúrájának értékeit néhány mondatból közelítsem, s ezért inkább a korok mezsgyéjén álló mimagunk művészi jelképének tekintetem ez alkalommal őt. Mégsem zárkozhatom el annak a valaminek említésétől, ami benne talán a legszebb és ami korunk nagy magyar muzsikusaival rokonítja őt. Schéner jól érzi, hogy a művészember több mint önmaga. „Nem én kiáltok, a föld dübörög” – ébred magára József Attila. Igen az éppen élőkben – tehát most éppen bennünk – messziről jövő hatalmas erők munkálkodnak s ezek rajtunk keresztül

áramlanak a jövő nemzedékei felé. Valami olyan formát kellene megtalálnunk a mi mondókáinknak, hogy a jövő nemzedékei is értsék, a kortársak pedig érezzék, hogy a zűrzavar helyett rend és harmónia van bennünk. Igen ám, de ezt a formát egy ember nem tudja megtalálni, ehhez nemzedékek, embermilliók kellenek, hogy a forma tiszta és mindannyiunké legyen. Amiképpen nagy muzsikuskaink a népdal tisztaságában találták meg, a modern ember vágyainak harmóniáját, akként keresi Schéner Mihály a maga – elvontnak tűnő látomásaiban – a felületek rendjét a népművészetünk formáiban. Talán első pillanatban nem tudják, miért, csak érzik Önök, hogy Schénernek még elvont képei sem idegenek, sőt otthonos vonzásúak. Nos ennek egyik oka, hogy képeiben jelen van magyar népünk szíve-dobbanása.

Olyan festőt ismerhetnek ma meg, aki a múlt s jövő határán él – mint mindannyian – s nem mindennapi képességgel keresi a humánus kifejezést a hétköznapi látványaiban, vagy a lélek látomásaiban.



SCHÉNER MIHÁLY rajza

Valami

*Valami csendben
valami meglazul,
egy tétova csavar,
egy görnyedő ereszték,
egy könnyelmű csomó.
A tárgyakat ne féltsd!
A gép még működik,
a ház szolgál tovább,
megteszül a kötél.
Bent sokkal nehezebb!
Az a legnehezebb,
az út a megállásig,
összedőlésig, szakadásig.
Ép ésszel végigélni,
míg az anyag átrendeződik.*

Aranykor

*A félelmet, anyám, telejtsük el,
előbb-utóbb bekövetkezik
minden, amire emlékezünk.*

*Almaízzel a szánkban, naponta
küüzetünk a Paradicsomból.
Menetrend nélkül, vízum nélkül.*

*És az első vadalmatánál
agyonverjük a gyengébbeket
a rend, a jövő érdekében.*

*Ma már nem kövel, áttételesen.
Ha holnap ránk kerül a sor,
fölréhet egy népünnepéllyel.*

*Eljöhethetne az Aranykor, igen!
Az emlékek és néhány szobor
válaszolnak a kérdezőnek.*

*Eljöhethetne az Aranykor, ha már
bennünk felépült és sugárzik,
mint Borsos páros lófej-szobra.*

*Eljöhethetne az Aranykor, igen!
Emlék nem csalhat ekkorát!
Mert emlékezni, azt tudunk.*

Portré

*Rózsák, bűgás a szűzleánynak,
külföld és csekk a feleségnek,
kottázható rutinlihegés
az éppen soros kis kalandnak.
Ötől-hétig hűség a Pártnak.
Emléknek, lomnak egy szál gyufa.
És masszív, biztos önimádat.*

Szakad a szó

*Nem jöttél el feloldozásnak
Meg nem itattál irgalommal
Csak szembenézel mindig-némán
Csak kényszerítesz egyre jobban
kiméretlen, hogy visszanézzek
arcodba: el nem múló évszak!
Fénykévédben áll minden vétkem.
Sőtét van. Az ítélet ég csak.
Szakad a szó. Elhal az ének
utolsó napja érkezett
a megmérettetésnek.*

Öregtemető, július

*Itt hát a mindig-várt megálló
S megérkezettek, örök megkövültek.
Nincs tolongás, könyörgés, szitok
Sértetlen csönd, megtörhetetlen ünnep.*

*Kidöntött fejták, törött kövek
És már nevek sem a beomlott
gödörök fölött. Jeltelen rendben
fekszenek mind a győztes csontok.*

*Megtisztult gyász, könnytelen, szótlan.
A törvény ragyog: felel a nyárnak.
A fényes csöndre verset írnak
villogó és múló lepkeszárnyak.*

Hétköznapiak

*Dicsőség a te mosolyodnak,
a te munkádnak, apám.
Örzött virágaid pirosak még.
Találkozom veled
a sziromtapintás, a gyökéröntözés,
a lombégetés gondosságában.
Nyúltünet látok
kesztyűbe bújtatott ujjad helyett,
fordított kalapod csónakján
madarak közelítenek felém,
függő sétabotodat megtalálom
a hold sugarában.
Hallom szorgosságod, fejszéd csatáját.
Nyüszítenek a bütyökszarvú tuskók,
kettéhasított fejjel omlanak
a pókhálókötényekkel teleaggatott árnyékba.
Csörömpölnek a korpával,
kukoricával pötyyözött vödrök.
Malacok csülkén, tejszagú bozontján
csillagot játszik a savó,
hóvirággá habzik a nyál.
Kezeden köszörűli nyelvét
a vályútól elforduló rőtögő,
serceg rózsaszín szőrmellénye,
orrára lila karikát rajzol a hajnal.*

*Gondolatban már galambtollárbocú
papírhajót hajtogatsz unokádnak,
nem törödsz vele, hogy mar a dér,
hogy homlokodra, arcodra lép a hideg.
Fülkagylódban gyönggyé
dermed az ónoseső;
a fekete tyúkok, ezüst galambok,
a piros hócsizmás kacsák,
vendég verebek
talják az árpát,
a vízzel dagasztott darát.*

*Tiéd a pirkadat, a kakaskukorékolás, apám.
Agyad reggelre kihül,
kölyökcicánk cirmos nyugalom
párnád hűvösén.*

*Ha érzem a halál közelét,
rámhagyott szerszámaid közt matatok,
borsnál kisebb fejű kottáid,
szalagok kötésében virrasztó
füzeteid fölé hajlok.*

*Te láttad a háborút nyergében cipelő
huszonnégyfejű csődört,
a koponyát ujján pörgető bosszút,
a vonagló városokkal
mellét döngető pusztítót.*

*Föld alá bújtál, tanítványaiddal
rettegve szívtad*

*a pállott burgonyavermek,
a répát rothasztó pincék bűzét.*

Láttad bukdácsolni

a repülőre festett keresztet.

Az imbolygó sztálingyertyát is láttad:

*kivilágította a mezőt,
fényében verejtékezve döltek
egymáshoz a kalászhok.*

*Az erdő éjszaka is elárulta,
golyó elé tartotta madarait.*

Elhallgattak a rigók,

csőrüket csorbára égette az izzó lé,

a Messerschmidtekből,

Ratákból permetezett méreg.

Féltél,

félelmedet ne őrizze a fiam,

nehéz volt

a szomorúság tégelyét összetörni.

Csak az állatetető hajnalokra,

a tanítást indító csengetésre,

az ünnepnek épített szószékre,

bölcsőringatásra,

a szerelem olajfái közt

tett sétákra,

a nyugalom hatalmára akarok

emlékezni, apám.

JELENKOR ÉS HAGYOMÁNY

A múlt része a jelennek, – szokták mondani. És különösen a kultúrában, amely csak részben teremtés, részben azonban emlékezet. Művelődésünkben ott élnek a tegnapok, sőt a régebbi múlt; s ahány szelete van a kultúrának, annyi rétege van a hagyománynak. Az emberiség egyetemes kultúrája, az európai civilizáció, a magyar művelődés és a szülőföld öröksége – mindezek egy-egy réteget jelentenek. S bár ezeket a rétegeket képzeletünk egyfajta piramisban helyezi el, egyik sem teszi fölöslegessé a másikat. Mindannyian őrizzük az emberiség közös örökségét. Az információk gyorsuló áramlása révén ez a közös örökség mind kiterjedtebb, mind gazdagabb. A világirodalom fogalma kitágult, de azt is mondhatnánk, hogy a világkultúra belső távolságai összezsugorodtak. Korunk olvasójának távoli nemzetek íróira is figyelnie kell, japán, brazil, afrikai nevekkal kell ismerkednie.

Am a távolság hívásának idején sem vesztették el vonzásukat az örökség közeli és otthonos részletei. A Mahábhárita nem pótolhatja számunkra a magyar népbaladát, a japán vers nem helyettesítheti Berzsenyit. Angkor, a kambodzsai templomváros fényképen is lenyűgöző, a chartres-i katedrális azonban emberségünk és kultúránk legmélyebb rétegeit mozgatja meg. S ugyanígy a jáki templom, a zsámbéki romok, a pécsi Széchenyi-tér, egy Berzsenyi vers vagy Egry József vásznai.

Vagyis a közeli hagyomány még mindig időszzerű. S ezzel máris olyan kérdéshez érkezünk, amely már gyakran hívta vitára az irodalmi közvéleményt; s amelylyel bizonyára az itt megjelenő vagy írásaikkal üzenő költőknek, elbeszélőknek is meg kellett küzdeni. A dunántúli hagyományra gondolunk. Sok vád érte ezt a hagyományt. Vádolták naiv bukolikával, merev konzervativizmussal, számító megaluvással. Tanúnak Kisfaludy Sándort állították és Deák Ferencet, Pázmány Pétert, sőt az Esterházyakat. S más tanú – Zrínyi Miklós, Vörösmarty, Vajda János – valóságát nem fogadták el. A dunántúli örökség azonban büszkén utasítja el ezeket a vádakokat. Igaz, volt itt bukolikus idill; de többnyire inkább munka és küzdelem, akár az ország keleti felén. Volt konzervativizmus is; mégis több érték-örzés és vállalkozás. És volt kompromisszum; Rákóczi kurucái és Kossuth honvédei azonban ugyanúgy küzdöttek Szentgotthárdnál vagy Ozorán, mint az Alföld vagy Erdély vidékein: Történelmünk erényei és mulasztásai meglehetősen egyenletességgel oszlanak meg az ország területén. A dunántúli örökségnek mégis megvan a maga természete.

Közhelyeket kell mondanom. Dunántúl, Pannónia római provincia volt, a Duna jelentette a birodalom limesét. Városait a rómaiak kezdték építeni, Európa művelődésének korszakos vállalkozásai itt lépték át a magyar határt. Az Alföldet sivataggá pusztította a török, Erdélyt gyakran magába zárta a külső ellenség vagy a belső viszály. A Dunántúl viszont mindvégig közvetlen érintkezésben maradt az európai civilizáció korszakaival és eredményeivel. A kultúra tehát itt hagyományosabb, az európai örökség itt az élet szervezett rendjéhez, az emberi személyiséghez tartozik. S ez nem csupán műveltebb szántóföldeket, barokk préházakat és könyvtárakat jelent, hanem életrendet is, a gondolkodás rendezettségét, az emberi boldogság megszervezésének racionalizmusát.

A másik közhely a tájra vonatkozik. Babits Itáliához hasonlította a Dunántúlt, „e gömbölyű, szelíd, színjátzó kék vidéket”, az olasz ég azúr ragyogását Pannónia felett találta meg. S van-e olaszosabb városunk Pécsnél? A Mecsek lankájáról mediterrán város ereszkedik alá: ősi bazilikája Itáliában is épülhetett volna, dzsámija valahol a Balkán hegyei között. Az idegen, aki tekintetét a nyári Széchenyi-tér arany és kék színeiben fürdeti, délen érzi magát. „Magyar Dubrovnik” – mondta róla

Elhangzott folyóiratunk Budapest I. kerületében rendezett matinéján, február 23-án.

Németh László. Pannóniában a rendet és a harmóniát sugallják a szelídebb évszakok, a mediterrán lejtők, a Balaton dús színei, a dombok klasszikus geometriája. A táj szerepét mégsem szabad túlbecsülni. A Dunántúl ellen vádaskodók is gyakran érveltek azzal, hogy a pannón természet idillre hív, idillbe zár. Holott e táj legnagyobb fiai, sohasem pusztán a földrajzi formákban, és a dunántúli paletta színeiben gyönyörködtek. Berzsenyi filozófiává emelte a természet sugallatait; a lankákat, a ligeteket nézte, de az ember sorsára, a létezés titkaira gondolt. Vörösmarty meg történelmünk drámáit élte át a pannon vidék szelíd látványai között. A táj, lehet, impresszionizmusra nevelt – és a földnek melyik harmóniát és szépséget sugárzó vidéke nem teszi ezt? – ám a költők, sőt a festők, egy Egry, egy Rippl-Rónai, a küzdő embert keresték a tájban. Az emberi sorson, az ember történelmi és bölcséleti esélyein gondolkodtak.

Úgy tetszik, éppen ez: a *filozófiai hajlam* és e hajlam *józan racionalizmusa* jelenti az egyik dunántúli hagyományt. A tájrajz festőisége, az életérzés harmóniája pusztán körülmény, okozat vagy még inkább: metafora. Egy művelődési és emberi értékeket tisztelő, boldogságot kereső, racionalis életfilozófia öltözete. Ebben a bölcséletben találkoznak a Dunántúl költői: Janus Pannonius, Berzsenyi, Vörösmarty, Vajda, Babits, Illyés, Weöres Sándor, vagy akár Fodor András és Kalász Márton. S azok, akik ma sem szakadtak el a szülőföld öleléséből: Takáts Gyula, Csorba Győző, Bárdosi Németh János, Pákolitz István, Pál József, vagy akár a legfiatalabbak: Galambosi László és Arató Károly. S hogy nemcsak poétatulajdonság ez a racionalis bölcsélet, azt azok az elbeszélők tanúsítják, akik a realista módszerben és az intellektuális mondanivalóban keresik a műhely lehetőségeit. Mint a dunántúli hagyományokat folytató Bertha Bulcsu is.

A dunántúli író filozófiája racionalis tehát, de nem abban az értelemben, hogy az ésszel fel nem foghatótól igyekszik magát távol tartani. Gondoljunk Berzsenyire, aki a világ legnagyobb titkait: a létezést és az elmúlást faggatta. Vagy Vörösmartyra, a kései Babitsra, a mai Illyésre, Weöres Sándorra, a szintén dunántúli születésű Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra. Valamennyien a költészetnek azt az ősi küldetését töltik be, amely a fogalmi gondolkodás kereteibe már nem férő valóság vallatását bizzá a versre. Azokat a titkokat, emberi létezésünknek azokat a végső kérdéseit, melyekhez a tudomány ma még nem, csupán a költészet férközhetik. „Kimondani, kimondani – / Ismerni kell a rejtőzőket / A köddel együtt eltűnnek a rémek” – hangzik Csorba Győző ars poeticája. E költészetten szerint a vers hivatása az, hogy az értelem világos rendjébe vonja az ismeretlent, s rendet teremtsen a zűrzavarban. Ez a felfogás egyszerre szenvedélyes és racionalista, egyszerre kérdező és válaszadó. Általa lesz a költészet az ember önismeretének, helyzetérzékelésének egyik legfőbb eszköze. Általa lesz a költészet célja – idézzük Eluard-t – „a gyakorlati igazság”.

Hagyományokról szoltunk, a Dunántúl irodalmának egyik legszebb örökségével vetettünk számot: a racionalista egyszersmind merész filozófiával. Ez az örökség nem múzeumba való. Ha jelenkorról és hagyományról a két fogalom dialektikájában beszélhetünk, a gondolkodásnak ezt a korszerű örökségét említjük meg az első helyen. A jelen irodalma ugyanis egyre inkább gondolkodó, töprengő, kérdező irodalom. A valóság felületénél időző pusztá ábrázolás a múlté: a vers vagy a novella a felszín alá szeretne hatolni, a szerkezet érdekli, a jelenségek okait kutatja. S a gondolat élénkebb mozgásának idején a dunántúli író bátran mutathatja fel racionalista hagyományait, bátran élesztgetheti az örökségbe kapott filozófiai érdeklődést. Az irodalom és a filozófia különös szövetségre lépett korunkban. A modern kor legjelentősebb írói – Proust, Thomas Mann, Gorkij, Franz Kafka vagy James Joyce – valamennyien bölcsélettel építkeztek. Idézzük fel akár a Doktor Faustust, akár az Ulysseszt, akár a Klim Szamgint. S a filozófusok? Sartre, Camus, Bachelard s még annyian filozófiai műveikben is a jelen legjobb szépirodalmát kínálják nekünk. A filozófiai gondolkodás tehát manapság az irodalom ügye is. S e gondolkodás hagyománya megbecsülést és folytatást érdemel.

A pécsi *Jelenkor*, a dunántúli írók folyóirata, midőn nevet választott, a kor nagy feladatainak gondozásában és elvégzésében látta meg kívánatos hivatását. Éppen ezért bátran vállalhatta a racionalista gondolkodás dunántúli hagyományait. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy ezek a hagyományok immár több mint egy évtizede élnek a *Jelenkor* lapjain. Józanság, mértéktartás, európai orientáció, gondolkodó igény, az irodalmi élet pluralizmusának méltányos szolgálata: talán ezek lehetnének a folyóiratnak az örökséget is érintő eszményei. Nem üres, nem hiábavaló eszmények ezek, követésük a vállalt hivatás betöltését segíti elő. Bennük találkozik a jelenkor és a hagyomány, a korszerűség és az örökség, az újítás és a megőrzés elve. És ezeknek az elveknek a magasabb szintézise nélkül nem lehet termékeny kultúrát teremteni.



Tihanyi Lajos 918 II

TIHANYI LAJOS rajza

MIRŐL BESZÉLNEK A NEVEK?

„A te neved kiöntött drága kenet”
(Énekek éneke)

Nemrég a Patyolatba vittem valamit. Amikor a kisasszony szertartásosan megkérdezte: „Milyen névre”, s megmondtam, visszakérdezte:

– Majomi?

Helyesbítettem. A hátam mögött megszólalt egy jótétlélek:

– Nem szégyen a név (kérem... én ismertem egy tanárt, akit Halál Lászlónak hívtak. Tessék elképzelni, mit műveltek vele a diákok!

Képelem!

Annál is inkább, mert roppant túltengő a névfantáziám. Bár felettébb racionális elmét vallhatok magamnak, a névvarázs úgy működik nálam, mint a primitív törzseknel. Nem tudtam és nem tudok belenyugodni, hogy a név nem jelent semmit. Állandóan a névtani szótárakat bújom. Mások horgásznak vagy ultiznak, én onomasztikázom. Nem hiszem el Zolnai Bélának, a kitűnő *Nyelv és hangulat* szerzőjének, hogy „A névnek legtöbbször nincs jelentése...”. Illetve ez csak így, jelen időben igaz, mert igenis minden személy- és helységnévnek *volt* jelentése, csak az idők folyamán elhalványult. Inkább Martinkó Andrással értek egyet, aki a *Pais-émlékönyvben* meggyőzően fejtette ki, hogy „a tulajdonnév is szó, éspedig azért, mert a szójel feltételeinek megfelel. A köznévi szójeltől nem struktúrájában, hanem a struktúra elemeinek egymáshoz való eltérő viszonyában, szerepében különbözik.” S abban is igaza van: „Minden jellel közlünk, kifejezünk valamit. Nincs öncélú, üres jel, pusztá forma... minden ellenkező és igen elterjedt felfogás ellenére a tulajdonnévnek is van jelentése.”

Persze, az előbbi Zolnai-idézetet kissé meghamisítottam, mert valójában így folytatódik: „... és mégis fűződik hozzá valami érzelmi elem... Bedeutungsgefühl!”. S ezzel a hangulattal van sok baja rengeteg embernek, hiszen kilencven százalékban a nevezett nem maga választja meg a nevét (hacsak nem író vagy művész), hanem olyankor kapja, amikor még nem kapálódzhat az ellen, hogy Arisztidnek vagy Rozáliának keresztelik. Egy rosszul megválasztott előnév életreszóló tragédiát idézhet elő, már az óvodában vagy az iskolában kisebbségi érzést fejleszthet ki hordozójában, aki szülei jóvoltából ártatlanul közgúny tárgyává válik. Arról nem is beszélve, hogy némely könnyelmű szülő a múlt politikai helyzetéhez, a történelem roppant szélsőyes forgandóságához köti gyermeke sorsát. 1793-ban hány párizsi szülő keresztelte át fiát a kompromittált Louis névről a „vonalas” Brutusra, Marat-ra, vagy lányát La Montagne-ra. Azok a szülők is elég romantikusak voltak, akik még előzőleg, a rousseau-i természetimádatnak áldozva, Szamárnak vagy Sárgadinnyé-nek keresztelték jobb sorsa érdemes csemetéjüket. 1938-ban, a gyászos emléktű és csak átmeneti megkönnyebbülést nyújtó müncheni egyezmény idején, sok francia adta fiának a Daladier keresztnevet. Nemsokára e szerencsétlen Daladier-k közül nem egy árván maradt, mert könnyelmű édesapja elesett abban a háborúban, amelyet a miniszterelnök elkerülhetőnek vélt a hitleristák előtt történő behódolással... De hát a magunk háza táján is találunk néhány Mátyást, akit nem Hunyadi János második fiáról neveztek el. Mennyivel okosabbak voltak a rómaiak, akik egyszerűen csak megszámozták gyermekeiket (akár az amerikaiak az *avenue*-ket!). Paul Morand meséli, hogy ismert egy kameruni négert, aki – amikor még hazája germán gyarmat volt – egy német tiszt csicskásaként felvette a Ludendorff nevet, s Ludendorff-Mamadounak hívatta magát, de persze 1918-ban már nem viselhette a német generális nevét.

Nosza, opportunistá módon, felvette a Foch nevet, s attól kezdve Foch-Mamadounak hívták... Hiszen egy név oly semmiség:

What's is a name? That which we call a rose
By any other name would smell as sweet

mint Shakespeare mondotta, halhatatlanul.

I. A SZEMÉLYNEVEK

„Az Irmák budai télszagú neve, az Aran-
kák struccollas, legyezős lengése, a Má-
riák égfelé fordított szemefehére, a Ka-
tinkák affektálása, Juditok bibliai, szí-
nészkedő szenvedélye, Sárak anyáskodó,
de erőszakos csókja, a Margitok apácásan
kopogó cipősarka a hátunk mögött...”
(Krúdy)

Ez a „semmiség” valaha szinte minden volt, mert a kezdetleges népeknél a névvarázs folytán a név óriási szerepet játszott. A primitív észjárás szerint a jel és jelölt összeolvadt. Egyes „vad” törzseknél a név „államtitok” volt. A világon semmiért el nem árulták volna, mert úgy vélték, aki a nevüket tudja, őket magukat is bűbájos hatalmukban tartja. Ellenségeik nevét leírták és elégették, s ezzel azt hitték, őket magukat is megsemmisítették. A zsidók nem merték kimondani Jehova nevét, hanem csak *Sém-nak* (*név*) hívták. Ezért fordultak távoli őseink az ún. óvó-nevekhez, amelyekkel meg akarták tévesztetni a gonosz szellemeket. Nálunk például a XII. és XIII. századból ilyen rontásűző nevek maradtak fenn: *Nemvagy*, *Nemvaló*, *Nemél*. A legrégebbi, biblikus nevek is sok babonás és misztikus elemet hordoznak: a civilizált világban az egyik legelterjedtebb, nálunk is az egyik leggyakoribb előnév a János. De hány János tudja, hogy neve héberül azt jelenti: „Isten engedi” (a *J* mássalhangzó, ebben is, és sok más névben, mint például Jakab, Jonatán, a Jehova szó első szótagjára utal.)

Igen, így van: a legtöbb ember nem tudja, mit jelent a neve. Már csak azért sem, mert általában azt hiszi, nem jelent semmit. Az onomasztika ugyanis ifjú tudomány. A személynevekkel foglalkozó ága (anthroponymia) csak a XIX. század második felében indult el útján hazánkban, amikor Kriza gyűjteni kezdte a népi vezeték- és keresztneveket; ám maga a tudományos feldolgozás csak Melich, Gombocz és Pais munkásságával kezdődött, s mint Bárczi *A magyar szókincs eredete* című kiváló munkájában (1958) leszögezte, még mindig kezdeti stádiumban van.

A franciák körülbelül velünk egyszerre kezdték az anyaggyűjtést, de ma már jóval előbbre tartanak. Náluk még 1880-ban megjelent az első *Névszótár*, amelyet – kellő érdeklődés híján – a szerző (Lorédan Larchey) kénytelen volt a saját költségén kiadni. Nálunk még közkölségen sem jelent meg eleddig tulajdonnév-magyarító szótár. A legújabb francia anthroponymiai munka, a Dauzat-é, 30 000 vezeték-, vagy keresztnév magyarázatát nyújtja, illetve – mivel még sok név eredete tisztázatlan – említ különféle feltevéseket. A franciák mintegy százezerre becsülik a vezetéknevek számát, de valószínűleg sokkal több van. A leggyakoribbak topográfiai eredetűek, s az emberek, illetve a családi házak földrajzi helyzetére utalnak, például a legelterjedtebb, a *Dupont*, amely magyarul: Hidas, Hidy lehetne. De a legtöbb vezetéknev jelentése rég feledésbe ment, s ma már nem igen akad gaulleista, aki tudná, hogy Charles de Gaulle – Faly Károly, vagy François Mitterand – Gabonamérő Ferenc. Sőt még az írók sem nagyon tudják, hogy például Sartre annyi, mint „szabó”, mert a latin *sartor*-ból származik. Akár csak nálunk, a franciáknál is sűrű a foglalkozás-név a XIII. század óta, vagyis azóta, amióta Európában

elterjedtek a vezetéknevek. Van azonban valami, aminek tudtommal nálunk nincs megfelelője. Míg mindkét országban sok a Varga, Timár, Kádár, Szabó stb., addig a franciáknál sok vezetéknev emlékeztet a hűbéri társadalom sok tucat adófajtájára, például Elzászban a *Zoller* név.

Az anthroponymia egyik legfestőibb területe a gúnynevekből származó családnevek. Nálunk már a X. században felbukkant egy *Nagyevő*, vagy a XIII. században egy *Faluvéne* meg egy *Szennyes*. A franciáknál az egyik legtragikusabb ragadvány-név az illető családi drámájára utalt: rengeteg embert hívtak Cornunek (ma is van egy marxista filozófus), Trochunek (ez a szarvasagancsra céloz), sőt triviálisan egyszerűen csak Cocunek, ami a legnagyobb sértés ebben a vonatkozásban. Ezek az Agancsházak persze bírósági úton megváltoztatták a családnevüket. Az is érdekes, hogy a franciáknál sok kántorcsalád kapott efféle neveket: Agnus, Clamamus (ismertem egy kommunista szenátort, aki ilyen szépen zengő egyházi nevet viselt), Dominé, Dorémus. Sőt még az is megtörtént, hogy valaki a konyhalatinból vett gúnyos *Ooquibus* nevet viselte, amely nem más, mint a *Coq* („Kakas”) és a latin *bus* rag összetétele. Az egyik nagy párizsi varietétulajdonost Bruno Coqatrixnek hívják. Neve, a kései latin *coqatrix*, először krokodilust, aztán mesebeli sárkányt, később bizonyos körmenetekben hordott sárkányfigurát, majd végül a figurát hordó személyt jelölte. A francia családnevek jelentős részénél rögtön meg lehet állapítani, hogy viselőjük körülbelül hová való. Azt még a névtudományban teljesen járatanok is tudják, hogy minden *ac*-kal végződő név (pl. Mauriac) délfraancia eredetű, s a helységnevképző latin *acum* ragra utal: a *cognac* nevű ital Cognacban készül, amely falu neve a XI. században még Comniaco, a X.-ben pedig Conniaco volt. Egész sereg névnek van déli és északi változata: „Erdei” északon: *Dubois*, délen *Dubosc*; „Mezei” *Dupré*, illetve *Duprat*; „Farkas” *Louvet*, illetve *Loubet*; „Király” *Roy*, illetve *Rey* és így tovább.

A névadásban mindig jelentős szerepet játszott a divat, vagy ha akarom, a sznobizmus, ami mögött mindig fontos társadalomlélektani áramlatok rejtőznek. A főbb divatok: nacionalizmus és idegenmajmolás. Mindkét irányzat jelen volt szinte minden korban. Amikor a vezetéknev-rendszer meghonosodott Európában, a hűbériség még nem ismerte a nacionalizmust, a nemzetek még nem alakultak ki, s egész Európa főnemessége egy nagy kozmopolita család volt. Ekkor például a sznobizmus a francia lovagregények hősei körül kristályosodott ki, de egyéb francia nevek is divatba jöttek nálunk: például Galterus a Galtier, illetve Gautier-ból (bár ez etimológiailag nem igazi francia, hiszen a Gaud gyökér a germán *Wald*=erdőre utal). Az idegenmajmolás, előkelőségek követtekben terjedt el nálunk az Arthur, Ervin, Oswald, Fanny (kivált az angol regények nyomán), vagy francia hatásra a Marianne, melynek kialakult egy magyarított változata: Marian. Állandó a körforgás az élet és az irodalom közt: az írók általában az életből veszik a neveket (bár sokszor ki is találják), de az olvasók is sokszor fordulnak az irodalmi hősökhöz. Dumas regényei nyomán a franciák egyre-másra adták gyermekeiknek *A három testőr* neveit (Aramis, Artagnan, stb). Hogy a régi magyar nevek hódító útra indultak a XIX. század elején, azt a romantikus költőknek köszönhetjük, akik feltámasztották a régi krónikák neveit, illetve sok ál-ősmagyar nevet fabrikáltak. Már Dugonics elterjesztette az Etelka meg a Jolánka nevet; Kisfaludy Károly agyalta ki a Tihamért, Katona tette divatossá a Melindát, Jósika az Olivért, Arany a Piroskát. Még szerencse, hogy nem terjedt el Dugonics Rimája (őreg dajka az *Etelká*-ban). Azt hiszem ma már csak komikus a hajdan fellengzősen csengő Vörösmarty-hősök sorozata: Edömmér, Hábor, Bodor, Vihadar, Dalamér, sőt Ipar! (A Dalma azonban még éldegél: most is van egy ilyen keresztnévű színésznőnk.) Egyébként Vörösmartynál a Tanár is megtalálható, de nem beszélő név, s nem professzort jelent, hanem egy remete viselője, s Csátár sem labdarúgó (ez aligha lett volna lehetséges még akkor!), hanem az 1836-os *Orlay* egyik hőse.

A névadás tehát rendkívül bonyolult jelenség, s tág teret nyithatna a kibernetikus elemzésnek. Az, hogy valaki milyen nevet visel, a mai civilizált társadalomban kettős jelenség: a vezetéknev kötött, örökölt (persze ezen is lehet magyarosítás-

sal, vagy álnévvel változtatni); az előnév szabad, de csak a család szempontjából, mert az egyén ezt is készen kapja. Az a tény viszont, hogy általában nincs vele megelégedve, oda vezet, hogy kialakul a sok ragadványnév, becenév, s az egyén addig módosítja a nem tetsző nevet, amíg megnyeri tetszését: Erzsébetből Böske lesz, sőt olyan távoli alakok, amelyekben az eredeti formából már csak egy mássalhangzó maradt meg: Zsóka. Az olyan országokban, ahol a keresztnévadás teljesen szabad, mint az Egyesült Államokban, rengetegen viselnek keresztnévként nagy történelmi neveket: Franklin Delano Roosevelt. Elvben ma már a név nem óv, mint a primitív népek hitvilágában, hanem csak jelöl. Ennek ellenére a névhangulat varázsa ma is eleven. A nevek tájékoztatnak (sokszor persze tévesen) az egyén nemzeti hovatartozásáról, osztályáról, foglalkozásáról, koráról, stb. Egy Árpád előnevet viselő emberről rögtön majdnem bizonyosan tudjuk, hogy magyar; s akit Babának becéznek, az is valószínűleg fiatal. Ez mind a névhangulat tartozéka. Természetes azonban, hogy ez esetben a jelölő-jelölt viszony felettébb alanyi. A névész-tétika éppen olyan imponderábilis, mint általában minden jelenség, amelyben az érzelmi hatások a döntőek. Ezekben nagy szerepet játszanak a képzettársítások, amelyek viszont bizonyos emlékekhez, illetve eseményekhez fűződnek. Innen származik, hogy ugyanaz a név néha teljesen ellenkező hangulatot vált ki. Az Ilona, melyről oly szép verset költött Kosztolányi, például az ún. szép nevek hírében áll. Aki azonban ifjúkorában hön szeretett egy Ilonát, aki aztán rútul felszarvazta, nem valószínű, hogy szereti e nevet. „Roppant sok függ a szép, jóhangzású névtől – írta Vajda János. – Ha Bonaparte Napóleonnak például *Poschpischil* a családi neve, azt hiszem, hogy soha sem vitte volna föllebb az őrmesterségnél . . .” Ez persze túlzás, hiszen nem egy diktátort ismerünk, aki nem az igazi nevén lett félelmetes parancsúr. Az álnevek felvételét nem mindig a rejtőzködés indokolja, hanem a névész-tétika. Petőfi tudta, mit csinál, amikor levetette a Petrovics nevet, s bizonyára Jean Schlumberger is olvasottabb író lenne, ha utánozta volna Jules Romainst, aki eldobta a komikus Farigoule nevet. A hosszú név sem jó „befektetés”: Carcopino Carcóra rövidítette a nevét, Trojanovics Troyat-ra (együttal franciásítva). Hogy mennyire szubjektív a névasszociáció, arra az egyik beszédes példa Szép Ernő megkülönböztetése a szőke és barna nevekről (Mária, Margit – barna; Éva, Lili – szőke). Vagy itt van az Alphonse esete. Ifj. Dumas ezt a nevet adta egy kitarzott férfinak, az 1873-as *Monsieur Alphonse* című darabjában, s egy 1885-ös feljegyzésében meg is indokolta, hogy miért tulajdonított e keresztnévnek (amely egyébként köznévvé avanszált, mert hosszú ideig a selyemfiúkat így hívták; másik köznévvé vált strici-név a Jules, de ennek eredetét nem tudom) ilyen „erkölcsi lefokozottságot”. Ezzel szemben általában az Alfonz előkelő név, hiszen például a spanyol királyok egész sora viselte!

A névhangulat kialakításában szerepet játszik a nevek hangzása, pusztá hangalakja. Általában a mély magánhangzók komolyságot vagy erőt sugallnak, míg a magas hangok vidámságot. Ezekben az elképzelésekben persze rengeteg a beleérzés, belemagyarázás, egyszóval a szubjektív tényező. A nevek iránti fogékonyság egyébként bizonyos szempontból műveltségi *test*, illetve a lelki gazdagságra utal. Sokan nem törődnek a nevükkel és általában a nevekkal. Vannak viszont – kivált a költők közt, – akik már-már olyan túlzott jelentőséget tulajdonítanak nekik, mint a babonás primitívek. Boileau-nak nagyon tetszettek a görög nevek (a francia klasszikusok – Corneille, Racine, Molière – szinte kizárólag görög neveket használtak). Hugo nagy fontosságot tulajdonított a nevek hangulatának, zeneiségének (Jean Valjean!). Balzac e téren is az élet bőségét kereste, s a párizsi cégtáblák neveit jegyezte fel. Flaubert szerint: „egy név rendkívül fontos a regényben, valósággal főbenjáró dolog”. Daudet is egészen oda volt, mikor a Barbarin nevet meg kellett változtatnia, mert Tarasconban valóban élt egy ilyen nevű familia. De nem is ment messzire: csak két betűt változtatott: Tartarin. Nálunk Jókai nagy művészi érzékkel eszelte ki a neveket, és sokat tett például a Zoltán keresztnév elterjedéséért. Kosztolányi meg Krúdy valósággal mániákus névmagyarázó volt. Kosztolányi is úgy járt, mint Flaubert és Daudet: írás közben kiderült egyik szereplőjéről, hogy élő ember nevét viseli. Megpróbálta megváltoztatni, de nem ment: „megbénult a tollam”. Aztán „csel-

hez folyamodtam, újra visszaállítottam... az eredeti nevet s akkor úgy ment minden, mint a karikacsapás". Krúdy már az álneveivel is bűvészmutatványt végzett: Fráter Július, Török Gedeon, Rezeda Marcell, Szigeti Remete, Kuruc Levente, stb. Alighanem ő volt modern irodalmunk legnagyobb névromantikusa. Nevei általában „beszélnek": Rumfy bohém hírlapíró, Morgovay szerkesztő, Ábrándi vándorszínész. Rezeda Kázmér odáig vitte a névmágiát, hogy az ásványvizek közül csak a nőneműekkel keverte itókáját: Margit és Ilona (Mohai Ágnes nem ismerte?). Krúdy figurái rendkívül sokat beszélnek és álmodoznak a maguk és mások neveiről, szimbolikus neveket adnak az állatoknak, sőt még a tárgyaknak is, ami már szinte névfetisizmus.

II. HELYNEVEK

A helynevek eredetileg épp úgy köznevek voltak, mint a személynévek. S a toponímia éppen olyan új tudomány, mint az antroponímia. Igaz, hogy nálunk már Anonymus elkezdte a helynevek származását kutatni, de a valóban tudományos kutatás csak a XIX. században kezdődött, s különösen Knieszsa vált ki benne.

A helynevek és személynévek összefüggenek: a földrajzi nevek sokszor a tulajdonosra utalnak (pl. a Szoboszló nevű település neve egy szláv személynévre utal); viszont egyes személynévek, mint láttuk, a családi ház helyére céloznak (Dupont). Érdekes, s a továbbiakban fontos lesz, hogy egyes helynevek tükör-kifejezések, azaz minden nép másképp hívja, de azonos szemlélet alapján. Tehát Almás szlovákul Jablonov, németül Apfelsdorf, latinul Pomaretum, franciául Pommerai. Valamennyi földrajzi név közül a legtartósabbak, a legrégebbiek a vizekre, folyókra vonatkoznak. A Maros nevét már Hérodotosz említi. A továbbiak szempontjából érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy van egy ösztönös magyarító irányzat. Ki hinné például, hogy egy olyan „tősgyökeres" név, mint Borberek a német Burgberg (Várhegy) elmagyarosodott alakja? A helységnevek általában kimértek, pontosak, csak a tényekre, a helyrajzi valóságra utalnak. Itt a fantázia, a szubjektum általában nem játszik olyan szerepet, mint a személynévek esetében. A kereszténység itt is nagy szerepet játszott, s a XII. és XIII. században nálunk is meghonosodott az a nyugati, főleg franciás szokás, hogy a falvakat a templomuk védőszentjéről nevezték el: Szentkirály, Szentmihály. A francia helységnévtárakban messzemenően uralkodik azoknak a helységeknek a jegyzéke, melyek a *Saint*, illetve a *Sainte* szóval kezdődnek, s nem kis közigazgatási gondot okoz például, hogy Saint-Martin nevű község minden francia megyében van, mert a savariai eredetű tours-i püspök volt Gallia hittérítője. Van azért sok fantázia a helynevekben is, s itt is megnyilvánul a népi humor, sőt akasztófahumor: Sőhaj, Dühöngő, Angyalföldi, Kutyakaparó, Ebédleső, Átokháza, Csikágó, Tripolisz, Szibéria, Bosznia (e négy utóbbi természetesen nem a távoli városokra és országokra utal, hanem budapesti negyedekre, illetve egyes falvaktól távoleső, nehezen megközelíthető helyekre). A XV. századból még egy nyomdafestéket is alig tűrő helynév is reánk maradt: Anyadwaloğa.

Éppen azért, mert a földrajzi nevek kevésbé szubjektívek, a reájuk rakódó hangulati elemek, az általuk kiváltott képzetársítások sem olyan változatosak és csapongóak. A költők azonban sokszor erre is fogékonyak mutatkoznak. Chateaubriand például egyik útleírásában említette, hogy milyen szép nevük van az Athén körüli hegyeknek. Proust előszeretettel elemezte a városnevek hangulatát. „Proust csodálatos képzeletjátéka pompás színekkel, valósággal érzékelhető tartalommal tölti meg ezeket a hangsorokat: a hallási érzeteket látási benyomásokká varázsolja". *Az eltűnt idő nyomában* II. része (*Bimbózó lányok árnyékában*) egyik fejezete a *Tájnevek* címet viseli. Hosszan beszél például Balbecről (fikatív név!), erről a normandiai fürdővároskáról, amely javarészt Cobourg-ra emlékeztet, ahol France is sokszor nyaralt. A Balbechez vezető vasút mentén fekvő városok nevét

* Kovalovszky: Az irodalmi névadás, 1934.

szomorúnak találja, „mintha homokból, sóból s nagyon is szellős és üres térből lettek volna formálva, s amelyek felett a *ville* végzet úgy szállongott, mint – *szállás* Arokszálláson...”***

III. BESZÉLŐ NEVEK

Ha azt állítjuk, hogy minden név köznév, egyúttal azt is leszögezzük, hogy minden név úgynevezett beszélő név, vagyis van valamilyen jelentése. Mégis, beszélő névnek csupán azokat nevezzük, amelyek – legyen szó személyről, vagy helyről – az író szándékosan úgy alkot, hogy „mondjon valamit”. Persze, minden irodalmi név többé-kevésbé tudatos, szándékos választás eredménye, tehát – ha határozott, értelmi jelentése nincs is mindig – hangulata majdnem mindig van, azaz nem közömbös, hogy valakit hogy hívnak, legyen szó vezetéknévről, vagy előnévről. Kosztolányi szerint „az író számára döntőek a nevek is. Ezek együtt jelennek meg alakjaikkal. Ha van nevük, akkor már élnek is.” Persze, a dolog nem ilyen egyszerű, mert lehet egy hősnek beszélő, sőt ordító neve, de ha az íróban nincs meg a legfőbb alkotói erény, azaz nem tud eleven figurákat teremteni, azért a hőse még nem él igazán.

Szomoró is roppant nagy jelentőséget tulajdonított a neveknek. Egy darabjáról nyilatkozta (*Magdus*): „Nem is tudnám másképp írni, ha már az első perctől nem nevezném néven a figurámat.” Kovalovszky nagyon szellemesen mondja az irodalmi névről: „Az alak létezésének ez az első jele, mint az újszülöttnél a sírás.” Még egyazon néven belül is több hangulati réteg van, s ezekkel az írók tudatosan gazdálkodhatnak. Melich például úgy vélte (s igaza is volt), hogy „lehetetlen például, hogy egy paraszt embert *Andor*-nak vagy *Endré*-nek hívjanak.” Nem véletlen, hogy Molnár Ferenc a három változat közül (András, Andor, Endre) az *Andor*-t adta regénye címül, s hogy Herczeg Ferenc is játszott a név két változatával (*Andor és András*: az első fővárosi zsidófiú, a második vidéki kisnemes).

A beszélő nevek tulajdonképpen azt mondják, amit általában minden név, vagyis valamilyen jellemzőt akarnak jelölni az illető személyről vagy helyről. Ez a jelentés lehet elsősorban értelmi jellegű, de néha csak érzelmi-hangulati. A beszélő nevek nagyon széles skálán mozognak: vannak, amelyek csak suttognak, vagyis szinte csak gyenge érzelmi hanghatással operálnak, mások már kiabálnak, s harsányan, szinte ordítva hívják fel a figyelmet az illető alak vagy hely kipécézett tulajdonságára (ez a harsányság elsősorban a komikus vagy szatirikus művek jellegzetessége).

Nálunk az irodalmi névadás a szerzetesi iskoladrámákkal kezdődött, s mivel elsősorban vígjátékokról volt szó, legtöbbször mulatságos beszélő nevek szerepeltek. Az első ilyenek Pállya István piarista tanár iskoladrámáiban bukkannak fel. Már a darabok címe is beszélő nevekből áll: *Ravasz és Szerencsés* (1767), *Pazarlay és Szűkmarkossy* (1768). Pazarlay cimborái ilyen neveket viselnek: Kártyásy, Kocz-kásy, Pinceszey, Itasy, Éhesy. Az első színpadot látott magyar világi színmű, melynek szerzője Simai Kristóf volt, szintén beszélő címet visel: *Igazházi* (1790). Csokonai remek névadó volt! Tempefői is beszélő név, bár ma már elhomályosult, hogy a költő mit akart mondani vele (Tempe a múzsák völgye volt az Olümposz alatt). De azt ma is érezzük, hogy mit jelent Iroványi titkár, Koppóházi, Serteperti vendégeskedő gavallérok neve. Csokonai mestere volt a pusztán hanghatásokra épülő névadásnak is: Tiptopp és Lipitylotty, a két szeleburdi (*Karnyóné*). Gvadányi is kimeríthetetlen képzeletű névadó volt, s egyik neve még ma is él: Rontó Pál. Kisfaludy Károly százával alkotta a beszélő neveket, főleg vígjátékai számára: Hősváry, a kapitány (*Kérők*), báró Szélnágy, a kozmopolita mágus, Perföldy, a prókátor. Kisfaludy Sándor sem maradt el fivérével: Hamary, Alkonyi (*Elmés özvegy*). A romantikusokról már szoltam, de megemlítem még, hogy a dús fantáziájú Vörösmarty a hangulatfestő neveket is ügyesen választotta meg, például a *Csongor és*

** Gyergyai Albert ford.

Tündé-ben, ahol az ördögfiak neve már hangalakilag is riasztó: Kurrah, Berreh. De alkalomadtán a realista írók is használnak beszélő neveket, például Eötvös *A talu jegyzője*-ben Nyúciónak nevezi a kegyetlen szolgabíró. Sőt, még az értekezések sem mentesek beszélő nevektől: Széchenyi a *Világ*-ban Gyors Pálnak nevezi haladó alakját, s szembeállítja vele a konzervatív Lassu Pétert. A legbőszéesebben azonban Gaal József ontotta a beszélő neveket. A *Peleskei nótárius* szerzője roppant felkapott bestseller író volt a múlt század derekán. Ő alkotta ezeket a hangosan beszélő neveket: Borzályvári Béla, Tolrági Jónás (jegyző). Ő még ún. kontraszt neveket is használt, vagyis olyanokat, amelyek éppen az ellenkezőjét jelentik: egy tanítót például Butaházinak hív. Egy táblabíró neve: Korbács Samu.

Arany János (akinek a nevéől mellesleg Kosztolányi egyik leglíraibb és legönkényesebb vallomását írta: „Önkénytelenül is szerelmes lesz belé az ember, csak azért, mert olyan amilyen – írta a *Toldi* költőjének a nevéől. – Puha, olvatag és mégse szétfolyó, megejtő, ígésző és mégis valóságos... Torkotokból nem hördül kehes, rút zőrej... égi dallam... a vezetőknév jambusa bizakodva tör fölfelé, de a keresztnév már fáradt és csüggedt”, s így tovább – szinte egészen a deliriumig!) nem volna az a nyelvteremtő lángész, ha nem aknáztta volna ki a beszélő nevekben rejlő lehetőségeket. Ha kellett, a régi krónikákból vett át történeti neveket, mindig nagy filológiai gonddal (de nem tévedhetetlenül: Bencéről azt hitte, hogy a Benedek régi változata holott a Vincée), de vannak saját leleményei is, mint Zángó, Kanyaró. Főleg komikus elbeszélő költeményeiben éli ki névteremtő tehetségét: Hábor, Hamarfy, Rohanász, Parázsi, akik a haladás szellemét képviselik az *Elveszett Alkotmány*-ban, vagy a maradiak: Rák Bende, Tagady, Maradossy, Nemadózy. Van, amikor csak hangulati értéket ad a névnek, kivált balladáiban: Bárczi Benő, Kund Abigél.

A gúnynevek beszélnek a legélesebben, legékesebben és... legmulatságosabban. S nemcsak a vigjátékokban, szatirikus regényekben, humoreszkekben, hanem az élclapokban. Ágai Adolf bizonyult a múlt század legleleményesebb komikus névadójának: ő találta ki a maig is élő, de már csak inkább éldegélő Mihaszna Andrást (rendőr), Sanyaró Vendelt, a zengzetes Lengenádfalvay Kotlik Zirzabeillát (ez egy vénlány), Bukovay Absentiust, az egyetemkerülő vendiákot, Vizmándi Kalemurszky Vicibáldot, a tréfamestert (névében benne van a szójáték francia neve: *calembour*), s a legéletképeesebbet: Mokány Berci. Humoristáink ma is bőven élnek a beszélő nevek adta lehetőséggel (Kropacsek, Gugyerák és Tsai). Az egyik legleleményesebb Szilágyi György, aki az idegen neveket variálja játékosan: Iszike Magaszaki (japán), Ky Loga Klottingem (holland).

IV. ONOMASZTIKA ÉS MŰFORDÍTÁS

A Népszabadság 1968. jan. 21-i számában egyik legjelesebb élő írónk és műfordítónk nagyon szellemes és roppant epés jegyzetet írt *Az ellopott hegy* címmel. Kikelt a „kényszerítő divat” ellen, amely mindent magyarít, „törve-zúzva, kiméletlenül”. A glosszára az adott alkalmat, hogy az Európa könyvkiadónál egy Maupassant-regény, amely korábban változatlanul a francia címet viselte (*Mont Oriol*), most *Oriol hegy* címmel jelent meg. Az Élet és Irodalom következő számában E. Fehér Pál hozzászólt, nagyjából egyetértve Illés Endrével, de helyesen megjegyezve, hogy „A kérdés tehát az, hogy a magyarítás, mint a fordítás egyik szükségszerű eszköze, hol használható fel ésszerűen és művészileg indokolhatóan. Ez a kérdés egyre gazdagodó és példás eredményekkel büszkélkedő műfordítás-irodalmunk egyik alapproblémája.”

Valóban az! Oly égető probléma, hogy tudok egy esetet, amidőn két ellentétes vélemény (magyarítani – nem magyarítani) egy Zola-regényben előforduló beszélő nevek miatt oly hevesen csapott össze, hogy a lektor és a műfordító közt becsület-sértési perre került sor...

Másrészt a probléma valóban elhanyagolt, mert például Szabó Ede *A műfordítás* című kitűnő és eleddig a kérdést magyarul a legteljesebben és legigényesebben feldolgozó esszéje meg sem említi a beszélő nevek kérdését, holott két hasonlóan nehéz kérdésre (archaizálás és tájnyelv) kitér.

Márpedig a problémát csak körültekintő vizsgálat tisztázhatja, nem pedig boszszús jegyzetek, amelyek kiragadott példákkal viszik vakvágányra a kérdést.

Ha ugyanis tény, márpedig – mint láttuk cáfolhatatlan tudományos tény – hogy minden névnek van jelentéstartalma, vagy legalábbis valamilyen jellegzetes hangulata, nem az-e a feladata a teljességre törekvő fordítónak, hogy éreztesse ezt? Könnyű úgy visszaverni a „magyarítók” érveit, ha kirívó példákat hozunk fel, mint például, hogy milyen szörnyűség lenne a bevett Mont Blanc helyett Fehér hegyet használni. De ez csak egy eset! Vajon ez így van-e általában? Hogy mennyire nem, elég akármilyen földrajzkönyvet kinyitni: láthatjuk, hogy igenis a helynevek elsöprő többségét lefordítjuk, legyen szó hegyekről, mint a Mont Blanc esetében (pl. Jura-hegység), tengerekről (Fekete-tenger, Csendes-óceán), egyéb elnevezésekről (Aquitaniai medence). E. Fehér szerint helytelen lenne, ha Nyevszkij proszpekt helyett Néva sugárutat írnánk. De vajon a Vörös tér elnevezést miért nem tartja helytelennek és miért nem javasolja, hogy *Krasznaja Plosagy*-ot használjunk? Vagy itt van a régi orosz főváros esete: a magyar nyelvhasználatban teljesen meggyökerezett a Szent Pétervár, illetve később a Pétervár. Ezeket miért kellene feladnunk? Különben minden magyar, aki szereti anyanyelvét, és nagyra becsüli gazdagságát, csak örvendhet annak, hogy egy sereg városnévre van magyar megfelelő. (A vitát mellesleg megnyugtatóan eldöntötte az Akadémia 1916. június 13-i összes ülése.) Azt senki sem akarja ma már, hogy Sándor István vakmerő, s ma már nevetséges, mesterséges magyarításait követve Drezda helyett *Darázsd*-ot, Stockholm helyett *Istókhalmá*-t, Alexandria helyett *Sándorváros*-t használjunk. De vannak olyan idegen városok, amelyeknek nem mesterségesen és egyéni önkény folytán, hanem természetesen és kollektíve alakult ki szép magyar neve: Bécs, Boroszló, Lipcse; illetve az eredetit a magyar nyelv a maga hangrendjéhez alakította. Elég borzasztó, hogy színművészeink rendületlenül *fran*-oznak, holott a francia pénzegység századok óta frank magyarul, már csak az hiányzik, hogy Párizs helyett Pári-t mondjanak! Hagyjuk meg a MÁV-nak a Wien, Leipzig, Paris változatokat. Miért ne lenne a magyarnak annyi nyelvi joga, mint az oroszoknak, franciának, olaszoknak, csehnek? Ha az orosz *Jelizejszkije Polja*-t mond Champs Élysées, vagy *Marszovo Polje*-t Champ de Mars, illetve *Korolevszkij Dvorec*-et Palais Royal helyett, mi miért ne mondhatnók, hogy Marsmező? Vagy a francia! Tudjuk, hogy a franciák minden antik, olasz, spanyol nevet – legyen szó személyről vagy helyről – franciásítanak, esetleg francia tükörfikejéssel élnek. Tehát Eschyle-t írnak Aiszkhülosz, Tacite-ot Tacitus, Michel-Ange-t Michelangelo, Don Quichotte-ot Don Quijote helyett. Vagy, ami a tükörfikejéseket illeti: a római *Santa Maria Maggiore*-t például *Sainte Marie Majeure*-nek írják és mondják, de ezt teszik minden olaszországi templommal, s általában minden helynévvel.

Tehát ismétlem, nem értem, miért éppen nekünk, magyaroknak kellene a sznobizmushoz vagy, ha tetszik, kozmopolitizmushoz ragaszkodnunk. Arról nem is beszélve, hogy akármit írnak le a sznobok, azt nem tudják elérni, hogy az átlagmagyar idegenesen ejtse az idegen hangokat, illetve szavakat. A pestiek jelentős része bizony Balzac utcát mond és nem Bálzák-ot! Egy közbeeső réteg pedig Balzak-ot, azaz félig magyarul, félig franciául. A legfuroszabb az említett jegyzetben az, hogy „új hullám”-ról beszél. A történelmi tény éppen ennek az ellenkezője! Hajdan mindent lefordítottak és megmagyarosítottak! Éppenséggel az idegenmajmolás az „új hullám”! „Régebben a vezetékneveket is lefordították – írja Kálmán Béla *A nevek világa*-ban: – Jean Calvin – Kálvin János.” Ugyancsak Kálmán említi Weiss Mihály brassói bírót, aki a magyar oklevelekben a Fehér Mihály nevet használta. „A magyaros névhasználat mellett az érvek felsorakoztatni. Ellene jóval kevesebbet. A „wienezést” mégsem sikerült kiküszöbölni, sőt pár év óta erősen teret hódít” (Fábián Pál, 1956). Valaha Voltért írtak Voltaire helyett, s még a szá-

zadfordulón megjelent Pallas lexikonban is minden illusztris idegen keresztnéve magyarul szerepel: nem Louis-Adolphe Thiers, hanem Thiers Lajos Adolf francia államférfi. Az idegen nevek meghagyását csak a XX. században kezdték, főleg a Nyugat befolyása nyomán, de Ady még a század elején is ifj. Dumas Sándor-t irt, s nem Alexandre Dumas fils-t. Különösen az ifjúságot nem akarták kínózni a kimondhatatlan idegen nevekkal, ezért honosodott meg nálunk Verne Gyula és May Károly, s hiába használja a könyvkiadás évtizedek óta a Jules-t, ma is minden gyerek Verne Gyulát mond, ami, azt hiszem, még mindig jobb, mintha Julest mondana, mert valljuk meg, hány magyar gyerek tudja, hogy zsül-nek kell ejteni?

A toponimiával kapcsolatos másik kérdés a topográfiai kifejezések fordítása. Sokan kifogásolják, hogy a *rue*-t vagy a *street*-et lefordítjuk, de nem bájuk, ha az *ulicá*-t vagy a *callé*-t lefordítjuk? Tán azért, mert franciául és angolul mindenki tud, míg oroszul és spanyolul csak kevesen? Ez az érv nem helytálló. Az igazság az, hogy a *rue* vagy a *street* éppen olyan főnév, mint a *pain* vagy a *spinach*.

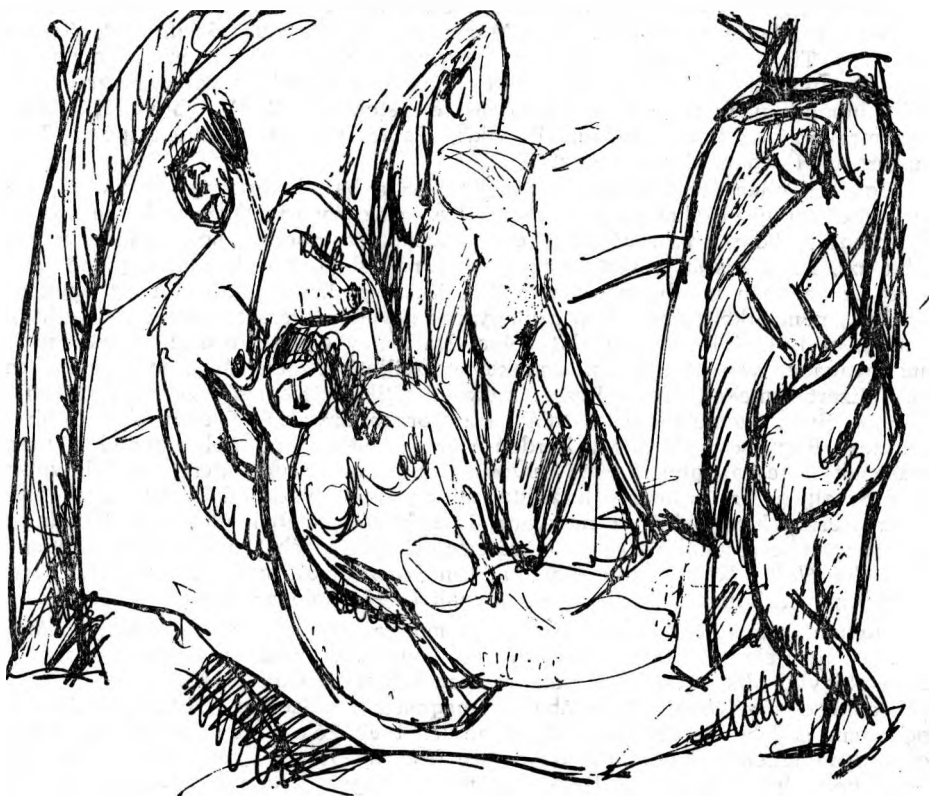
Ami a személyneveket illeti, a beszélő neveket már az iskoladramákban is lefordították. Vajon rosszul tette-e Pállya István, hogy Ravaszynak nevezte a főszereplőt? Vagy Simai, hogy Igazházinak keresztelte el az övét? A műfordítás egyik legfontosabb alapkövetelménye, hogy mindent, amit lehet, mentsünk át az eredeti szövegből. Vajon jobb lett volna, ha Mészöly Dezső meghagyja a Dull nevet Shakespeare *Felsült szerelmesek* című vigjátékában Güggye helyett? Vagy Jékely Zoltán jobban teszi, ha Sly-t használ a *Makrancos hölgy*-ben Huncfut helyett? Szerintem helyesen tették, hogy – Arany példáját követve, ki a *Szentivánéji álom*-ban például Ösztövért használ és nem Starveling-et – magyarosították a beszélő neveket. Ugyanígy járt el Illyés Molière és Racine komédiáinak fordításánál: neki köszönhető a Zabszár (Brindavoine), Keszeg (La Merluce), Kolikaczius (Diafoirus), Szippants (Fleurant), Tüske (L'Épine), Lúkeházy (Sotenville) nevek. S mit érne Benedek Marcell Rabelais átültetése, ha nem költötte volna át a beszélő neveket, hiszen a vérbő nyelvű humorú nagy francia mester egyes fejezetekben (pl. IV. könyv, XL. fejj.) tucat számra önti az ilyen neveket: Piszokfi, Palacsintátskai, Keményspéki, Tökösi, Mustárosi, Hidegágonlái, stb., stb.?

Egyesek ellenvetése szerint e nevekkal az a baj, hogy magyarosak. Márpedig egy francia hogy viselhet magyar nevet? Ha ez az érv következetes lenne, azt is kifogásolhatná, hogy egy regényben egy francia azt mondja, hogy „Jónapot”, nem pedig azt, hogy *Bonjour*, vagyis az egész fordítás létjogosultságát tagadná. A művészethez azonban mindig hozzátartozik a fikció és konvenció, s ha ezt egyszer elfogadtuk, nem ütközhetünk meg a magyaros neveken. Persze, mint a műfordításban minden, ez is tapintat és árnyalat dolga. Ha a név egyszerre érthető magyarul, de hanganyagában van valami, ami emlékeztet az illető idegen névre, még jobb a megoldás. Ezért remekelt Honti Rezső, mikor Szaltikov-Scsedrin *Egy város történetét*-ét átültetve ilyen személyneveket talált ki: Torzonborzszkij, Tyukovszkij, Bibircsov, Zsivánov, Ragyasov, Pocakov, Zordon-Morcov. Bizonyára többet mond a magyar olvasónak a telitalálatos Zsebre-Dugovics, mint az eredeti Berehvat-Zalivhatszki. Lánya Sarolta is ezt az utat választotta, mikor Majakovszkij *Göztürdő*-jének beszélő neveit oroszos hangalakú, de magyarul is érthető formában ültette át (Diadalszkij, Optimisztyenko, Csudakov, stb.) Devecseriné Guthi Erzsébet is talán helyesebben járt volna el a *Holt lelkek* fordításakor, ha nem Szuszoginak meg Horkolódinak fordítja Gogol figuráit, hanem inkább Szuszogovnak és Horkolódszkijnak.

Ugyanez vonatkozik természetesen a magyar írók beszélő neveire is. Amikor 1961-ben megjelent Párizsban a *Nouvelles hongroises* című antológia, Lukácsy Sándor a Nagyvilágban beszámolt róla és megemlítette, hogy Krúdy *A hírlapíró és a halál* című elbeszélésében a franciában is megmaradt a Széplaki Titusz beszélő név, s hogy nem is lehet lefordítani. Miért ne lehetne? Például a Gaétan de Beaulieu ugyanolyan jellemző hangulatú, de persze franciás. Itt az a tény bonyolítja a problémát, hogy ha a fordító a Honti-Lányi-féle vegyes megoldást választaná, akkor abba az akadályba ütköznék, hogy hiába látja el magyaros végződéssel a franciául beszélő nevet, a francia olvasónak sejtelme sincs a magyar nyelv fonetikájáról. Per-

sze, a műfordítás művészet, s ezért a megoldási lehetőségek szinte végtelenek. El lehet képzelni olyat is, hogy a fordító meghagyja a magyar beszélő nevet s megjegyzi, hogy ez körülbelül olyan, mintha franciául ez és ez lenne a neve. Egy bizonyos: nagyon sokat veszít Heltai *Jaguár*-jából az, aki nem érzi, mit mond Csontos Szigfrid, az „ünnepelelt drámaíró”, vagy gróf Myndenissa Zdenkó „nyugalmazott huszárfőhadnagy” neve. S ugyanez állítható Molnár Ferenc *Az aruviumi erdő titka* című kisregényéről, ahol Tisztességes Lajos a főhős és amelyben szerepel egy Agyafurtovecs is. Vagy Szép Ernő *Lila ákác*-a esetében, amelyben így beszélnek a nevek: Csacsinszky Pali, Majmóczy fiatalúr.

Akár helynevekről, akár személynivekről van tehát szó: ne fojtsuk beléjük a szót, hagyjuk a neveket beszélni. Szerintem mindenképpen Arany járt el helyesen, amikor Tom o Shanter-ből Kóbor Tamást csinált – amivel, mellesleg, lehetővé tette egy Kóbor Adolf nevű fiatalembernek, hogy felvegye a Kóbor Tamás álnevet, s „az aszfalt és szivarfüst költője” (Kosztolányi) legyen belőle...



TIHANYI LAJOS rajza

KALEIDOSZKÓP

„A VÉRT MEGSZERZÉSE”

Az *Iliász* és az *Odüsszeia* elődei

A két homéroszi eposz a görögök hősmonda-szükségletét egyszersmindenkorra kielégítette, s ez szinte természetes, mert két klasszikus tökélyű és minden törzsi partikularizmuson túl, népi-nemzeti öntudatot teremtő remekműbe öntve kapták meg történelmük döntő eseménysorát, amit a többi nép idomtalan, laza verses krónikákba foglalva tudott csak megörökíteni. Mellőzve az ún. Homéroszi kérdést, – hogy vajon Homérosz valóban élt-e, s az *Odüsszeia* későbbi keletű-e az *Iliásznál*, – maradjunk ama félre nem ismerhető tény mellett, hogy mindkét eposz egyazon tudatos költői lángelme *egyénségének* bélyegét viseli magán, akiben a görög szellem sajátos adománya, a klasszikus formaérzék készen, az érettség felsőfokán jelentkezik: ily művek nem születhetnek „a nép ajkán”, spontán fejlődés eredményeképp. Ez magyarázza, hogy amit az *Iliász* és az *Odüsszeia* az eredeti hősmonda-költészetből nem olvasztott magába, eltűnt.

Ennélfogva igen fontos az időzítés kérdése. A trójai háború ie. 1280–1260 közt zajlott le; alkalmat az adott rá, hogy Sulmán-asarédu (Szalmanassar) asszír király hadat indított a hettita uralkodó, III. Mursilis és trójai, phrüg és lükiai segédcsapatai ellen, leverte őket, s megsemmisítette Hatti katonai erejét. Ezt használta fel az akháj koalíció Mükénai királya, Agamemnón vezetésével Trója elfoglalására, ami által kezükbe került a Fekete-tengerhez vezető szorosok kulcsa és az ázsiai karavánutak végállomása. Homérosz a IX. és VIII. század fordulója körül élt, a tudományos közmegegyezés ekkorra teszi a két eposz keletkezését, megalkotásukat tehát négyszáz évi készülődés előzte meg. E négy század alatt felgyűlt monda-halmazból szűrte le és formálta remekbe a maga anyagát Homérosz, eltűnésre ítélve ezáltal minden egyebet. Így tudja a classica philologia és általában az ókortudomány.

Mármost Jacques Pirenne, a kiváló belga történettudós, az ókori műveltségekről írt könyvének egy lábjegyzetében azt a meglepő, sőt izgalmas fölfedezést közli, hogy a Homéroszi eposzokon kívül más, történetileg egykorú, azaz a XIV–XIII. századból származó forrásanyag is található az akháj történelem rekonstrukciójához (a két eposz ugyanis az akháj életet híven, „a részletek végtelen gazdagságával” ábrázolja, s így elsőrendű forrásul szolgál):

Egy másik elemmel, – írja Pirenne – amelyet még sohasem vettek számba, szolgálnak azok a lovagregények (*A vért regéje*, *Pedibasz regéje*, *Amon trónjának regéje*, *A trón megszerzésének regéje*, közölve G. Maspero: *Népi regék* c. könyvében), amiket Egyiptomban írtak a líbiai és akháj betörők letelepítése után a Deltaiban III. Ramszesz alatt. Ezekben a lovagregényekben szembeszökően nincs semmi egyiptomi. Viszont rendkívül közel állnak az *Iliászhoz*. Az ütközetek leírása, a szidalmak, amiket a harcok egymásra zúdítanak, a fegyverek leírása (melyek akháj és nem egyiptomi fegyverek), a személyek jelleme [...] az akháj környezet kellős közepébe helyeznek minket. E regék és az *Iliász* szoros rokonságát csak az a tény magyarázhatja meg, hogy a III. Ramszesz alatt Egyiptomba telepített akhajok kivándorlásuk előtt ismerték ugyanazokat az eposzeiket, amelyek visszhangját megtaláljuk az *Iliászb*an. Ezekben olyan anyag van, amit nem tanulmányoztak eddig, s amely szememben a legnagyobb fontossággal bír. (*Civilisations antiques*, 2. éd., 1957., 256. l.)

Az első kérdés, amit ez a meglehetősen tudósítás fölvet: hogyan kerülnek az akhájok a Deltába III. Ramósze (Ramszesz) idejében, azaz ie. 1198–1167 között? A felelet az Ókor egy nagyarányú, de viszonylag kevésbé ismert népmozgalmához vezet el: az ún. „tengeri népek” hadjárataihoz az egyiptomi (és a hettita) birodalom ellen. Ám ezek a háborúk korántsem csak III. Ramósze idejében zajlottak le, hanem jó századdal előbb kezdődtek, s legfőbb inspirátorai az akhájok voltak. A tengeri népek (a fáraók feliratain „hau nebu”) szövetségében először I. Széti uralmának (1318–1298) utolsó éveiben támadtak Egyiptomra; másodsorú Mutavalliss hettita király seregéhez csatlakozva, 1296-ban, a szíriai Qades mellett ütköztek meg II. Ramószeval; ezután Merneptah uralkodásának hetedik évében, 1227-ben törtek a Deltába, végül a dórok nyomása elől menekülve, hatalmas liga élén kísérelték meg Egyiptom elfoglalását 1190-ben, III. Ramósze alatt. A qadesi csata kivételével mindannyiszor vereséget szenvedtek, s a fáraók a hadifoglyokat részint testőrségükbe sorozták, részint letelepítették, az önként jelentkező zsoldosokkal és bevándorlókkal együtt. Így kerültek az akhájok és a többi görög törzsek: iónok, aiólok, danaok, daránok a Nilus Deltájába, s énekeltek hazulról hozott vagy újabban költött hősmondákat. Minthogy beolvadtak, énekeik egyiptomi nyelven kerültek feljegyzésre.*

Gaston Maspero könyvének pontos címe: „Népi elbeszélések a régi Egyiptomból” (*Contes populaires de l'Égypte ancienne*); először 1882-ben jelent meg, magam 1905. évi, harmadik, megváltoztatott tartalmú kiadását tudtam csak megszerezni; Pirenne minden jel szerint *nem* ezt használta, s az elbeszélések címeit emlékezetből vagy hiányos jegyzetek alapján, tévesen idézte. Alig néhányat tudtam azonosítani, kívülük találtam még egy-két, helyel-közzel görögforma históriát, de mind között a legjobb, szegről-végre *Iliász*-szabású *A vért megszerzése* című. Ennek rövid tartalmát adom tehát, hiszen valóban „nagyfontosságú forrásanyag” feldolgozása hivatott ókortudósokra és orientalistákra vár.

A rege csakugyan az *Iliász*ból jól ismert akháj feudális környezetben játszódik: Egyiptomon Petubasztisz király uralkodik, helyzete hasonlít Agamemnónéhoz a többi király fölött: primus inter pares, avval a különbséggel, hogy békében is tartja a rangját, hatalma azonban vajmi kevés a fáraókéhoz viszonyítva. Birodalmában pártviszály dúl: az egyik párt feje Kamenofisz, a másiké Ierarheru, kit Pakruru támogat; mind hercegek, azaz görög értelemben királyok, mert mind ők, mind párthíveik Egyiptom egy-egy részének urai. Ierarhereru egy csodás, talizmányszerű vértnek van birtokában (v. ö. Szarpedón vértjével), de hirtelen meghal, s az emiatt támadt zűrzavarban Kamenofisz elorozza a kincset. Pimui, Ierarhereru fia és utóda, utána megy, s hatalmas szónoklatban visszaköveteli, ám dacos elutasításban részesül, mire erőszakkal fenyegetőzik. Felüti fejét a háború réme, herceg herceggel, törzs törzssel, kerület kerülettel áll szemben. Petubasztisz király ijedten közvetít, de nem hallgatnak rá, mígnem Pakruru a segítségére siet. Sikerül rábírnuk a hőseket, hogy véres tömegharc helyett lovagmódra, szabályok szerint vívott párviadalokban verekedjenek meg egymással (v. ö. Alexandrosz és Menelaosz, Hektór és Aiász, Akhilleusz és Hektór), azonban a legyőzött ellenfelet nem szabad megölni. Gyűlnek a hadak, gyalog és hajókon („hajókatalógus”), melyek oldalára függesztik pajzsukat (mint a görög és viking hadigályákon); számba veszik erejüket (seregszemle), s felöltik fegyvereiket, melyek azonosak a görög hoplitákéval: dárda, kard, nyíl, sisak, pajzs, mell- és lábvért. (Az egyiptomi fegyverek azidőben: lándzsa, bárd, tör, parittyá, nyíl és pajzs voltak.) Ám készülődés közben a harcosok kedélye felhevül: jó görög módra sértegetik, szidalmazzák,

* Amint látjuk, ezek a háborúk mozgásba hozták a Mediterráneum úgyszólván egész etnikumát. A tengeri népek igen érdekes listáját Merneptah karnaki, III. Ramósze Medinet-habui feliratai, az amarnai levéltár ékíratos (babiloni nyelvű) szövegei és egyéb források nyomán az itt következő csoportokba foglalhatjuk: NYUGATIAK: *etruszk*: egyipt.: tursa, tursusa, teres; babiloni: turusa; görög: thurszenosz, túrrénosz; latin: Tuscus, Etruscus. – *Szicíliai*: egyipt.: sekeles, sakalusa, sakarusu; görög: szikelosz; latin: Siculus. – *Szárd*: egyipt.: sardana, sardiu, serdanu; bab.: se-ir-da-ni; görög: szardonesz; latin: Sardus. – *Ligur*: görög: ligüosz, ligüsztinosz; latin: Ligurus. – *Libiai*: egyipt.: libu, lebu, rebu; görög: libü; latin: Libuus, Liburnus. – *KELETIEK*: *Fóníciai*: egyipt.: fenkhu; görög: phoinix; latin: Phoenices. – *Lükiai*: egyipt.: lukki, leka; görög: lukiosz. – *Filiszteus* (krétai): egyipt.: perszet, perszta, peleszta, pelaszati, puluszatu, pursáta; héber: pelistim, peleset; asszír: pillistu. – *ÉSZAKIAK*: *Akháj*: egyipt.: akajusa, akavasa, akainsa; bab.: ahhiyavas; hettita: ahhiyava. – *Ión*: egyipt.: javanu; héber javán; perzsa: jauna. – *Aiól*: egyipt.: aiavalas. – *Danaoi*: egyipt.: daanu; bab.: da-nu-na. – *Darán*: egyipt.: dardanu.

gúnyolják, fenyegetik ellenfeleiket, isteneikhez fohászkodnak, végül nem bírván indulatukkal, egymásra rontanak. Petubasztisz és Pakruru minden erejüket megfeszítve igyekeznek rendet teremteni, de hiába. Kitér a harc, a hadak „bőmbőlnek, bikák gyanánt”, az öldöklés a reggel negyedik órájától az este kilencedik órájáig tart. Pimui és Kamenofisz hosszú szócsata után összecsapnak, s viaskodnak estig, hasonlóképp testvérbarátaik, Petekhonszu és Anonkhoru (v. ö. Akhilleusz és Patroklosz). A küzdelem végül is Pimui javára dől el, s a király intő szónoklatára Kamenofisz kiszolgáltatja a csodás, sok vészt okozó vértet.

Mindez tömördek bonyodalom, terjengősen előadott epizódok és szóaradatok közepette zajlik le, s mindent összevéve, csakugyan „közel vagyunk az *Ilíaszhoz*”, mint Pirenne mondja. De persze, a görög epika díszei és értékei hiányzanak az egyiptomi prózából. Az eredeti egyiptomi elbeszélések egészen más irodalmi vegetáció termékei: tele vannak varázslatokkal, átváltozásokkal, jó és gonosz szellemekkel, s leginkább az Ezeregyéjszaka meséihez állanak közel.

„HOMÉROSZ LEÁNYA”

Robert Graves e regényében Nauszikaát teszi meg az *Odüsszeia* szerzőjévé, vagyis az eposzban szereplő hercegisasszonyt, a phaiákok királyának, Alkinoosznak leányát. Az ötlet nem tőle származik, maga tájékoztat erről a görög mítoszokról írt enciklopédiájában:

Apollodorosz említi, hogy „egyese az *Odüsszeiát* egy Szicília körüli utazás leírásának tekintették”. Samuel Butler független úton ugyanerre a nézetre jutott, és Nauszikaában a szerzőnő önarcképét látta: egy fiatal és tehetséges szicíliai nemes nőt Erux vidékéről. Az *Odüsszeia szerzőnője* c. könyvében utal az udvarházi életnek a műben feltűnő bensőséges ismeretére, vele szemben a pásztori gazdálkodás és a tengerjárás hézagos tudományára, s hangsúlyozza „a női érdeklődés túlsúlyát”. Rámutat, hogy csak egy nő kérdezhet ki [az Alvilágban] a híres nőket a híres férfiak előtt, és a phaiákoktól búcsúzó beszédben csak nő mondhatta, hogy „reméli, továbbra is asszonyaik és gyermekeik örömeire fognak élni”, semmint a másik [hősies, férfias] módon; vagy [csak nő] kopogtathatta meg Helenével a Falovat, s bosszanthatta a bent levő férfiakat. – Nehéz nem egyetérteni Butler-vel. Az *Odüsszeia* könnyed, humoros, naív, élénk hangja szinte bizonyosan nőé, – írja Graves, ám a továbbiakban eltér Butler felfogásától. – Nauszikaá azonban összevegyített és szülőföldjére, Sziciliára lokalizált két különböző legendát, amelyek egyikét sem ő eszelte ki: Odüsszeusz félig történeti hazatérését Trójából és egy másik hős allegorikus kalandjait, – nevezzük ezt Ulyssesnek – aki Odüsszeusz nagyatyjához, Sziszüphoszhoz hasonlóan nem akart meghalni, midőn uralmának ideje lejárt. Az Odüsszeusz-legenda tartalmazza Iszmarosz kirablását; a vihart, mely messze délnyugatra sodorja; a hazatérést Szicília és Itália mentén; a hajótörést Drepane (Konfu) mellett; és talán bosszúállást a kérőkön. Az összes vagy majdnem összes többi esemény az Ulysses-történethez tartozik. A Lótoszevők földje, a Küklopszok barlangja, Telepüosz kikötője, Aiaia, Persephoné ligete, a szirének földje, Ogügié, Szküllá és Kharübdisz, a tengeremély, még a Phorkisz-öböl is – mind különböző metaforái a halálnak, melytől megmenekült [...]. Az *Odüsszeia* – noha eposznak álcázott, – az első görög regény, s ennél fogva ahol a mítoszokat érinti, teljességgel felelőtlen. Kompozíciójának lehetséges körülményeit egy másik, *Homérosz leánya* c. regényben igyekeztem kifejteni. (*The Greek Myths*, vol. I–II., 2. ed., 1957, II. 365 és 376 l.) – A regény 1955-ben, az enciklopédiával egyidőben jelent meg, magyar fordítása most.

Mit gondoljunk minderről? Butler könyvét jó néhány esztendeje olvastam, avval az érzéssel, hogyha egy angol úriember felcsap literary gentlemannek, és az *Odüsszeia* titkos szerzőjének fölfedezésével szórakozik, az szép dolog, de semmi következménnyel vagy kötelezettséggel nem jár az olvasóra nézve. Hogy Odüsszeusz sorsának fordulóit túlnyomórészt nők mozgatják (Pénélopé, Kirke, Kalüpszó, szirének, Szküllá, Kharübdisz, Nauszikaá), és istennő, Pallasz Athéné pártfogolja, régóta sokan észrevették, s tudtommal csupán az utóbbi évtizedekben is több (angol, lengyel, magyar) író dolgozta fel belletrisztikusan. Graves azonban súlyosabb eset;

nemcsak hatalmas történeti erudícióval rendelkező író, hanem az ókortudomány, az oreintalisztika és hebrológia tetemes része is a kisujjában van, azonkívül éles szemű és éleselméjű kutató, az antik források sorai közt, sőt mögöttük egyaránt könnyen olvas, és nem sejtett eredményeket tár fel. A *Homérosz leánya* regény ugyan, s így elvileg szabadon alakíthatja meséjét, ám egyúttal elméletét is igazolni kívánja benne, és minthogy emezt a reánk maradt hagyományokra alapítja, épen kell megőriznie őket, s nem keveredhetik ellentmondásba sem velük, sem a történeti adatokkal.

Nehéz egyetérteni Gravesszel, számos ok és érv szól ellene, de itt, hely híján, csak a legszembeszökőbbekre utalhatok. Először is baj van az időzítés körül, a *Greek Myths*ben írja: „Az *Iliász* egyes részei az ie. X. századból származnak; tárgyanysága [vagyis a trójai háború] három századdal régebb.” (II. 311. l.) Eszerint az *Iliász* végleges alakját a következő, IX. században nyerte el, s a trójai háború a XIII-ban zajlott le. A regényben viszont azt mondja Nauszikaá, hogy Homérosz kétszáz évvel előtte élt, a trójai háború pedig négyszáz esztendeje ért véget. Ez a számítás ellentétben van az előbbivel és a tudomány megállapításaival: Homérosz életidejét a trójai háború után kétszáz évre, a XI. századba teszi (a IX–VIII. helyett), Nauszikaáét ismét kétszáz évvel későbbre, a IX. századba. Az *Iliász* (vagyis Homérosz) két időzítése közt kétszáz év az eltérés, s a hibát Graves szántszándékkal követi el a regényben, mert ha ragaszkodnék a *Greek Myths*ben végzett számításaihoz és a történetileg megállapított időpontokhoz, az *Odüsszeiát* (vagyis Nauszikaát) a VII. századba kellene tennie. Ez pedig már kronologizált korszak, Nauszikaá, mint az *Odüsszeia* szerzője, Hésziodosz, Arkhilokhosz, Szimonidész kortársa lenne, s csupán egy nemzedékkel előzné meg Szapphót és Alkaioszt. Evvel a regény alapvető konstrukciója megdől.

Az elmélet második sarkalatos hibája, buktatója belső természetű: vajon elképzelhető-e, hogy akármely görög költő, akár a IX. században is, *magát* tegye meg egy négyszáz évvel előbb lejátszódó eposz egyik főszereplőjévé? Harmadszor: elképzelhető-e, hogy ezt a több mint 12 000 sorból álló, klasszikus eposzt a szerző a kétszáz évvel előtte élt Homérosznak tulajdonítsa, az ő remekként terjessze el, s a kortársak ezt a szemük láttára, fülük hallatára elkövetett misztifikációt elfogadják, s a művet nyomban és kétely nélkül nemzeti hőskölteményükké avatják? Negyedszer: a regényben leírt események nagyrésze a IX. században nem történhetett volna meg, mert a trójai háború az ázsiai (trósz-phrüg-lükiai) matriarkális rend erőszakos cseréjét az akhái patriarkális renddel már a XIII. században végrehajtotta, s az átváltás négyszáz évvel utóbb a görög világban végképp lezárult, azaz a *Homérosz leányában* hemzsegető matriarkális mozzanatok megannyi anakronizmust jelentenek.

Ellenben ide kapcsolódik Graves egy éleselméjű és nagyfontosságú fölfedezése: a mondaanyag az a kettőssége, amit Odüsszeusz és Ulysses (a regényben Aithón) köré csoportosít, valóban fennáll. A Odüsszeuszhoz fűzött eseménysor egyszerűen az ún. „hazatérések” (nosztoi) mondaköréhez tartozik; minden hős hazatérését megénekelték, de az Odüsszeuszról szóló vált a reprezentatív hőskölteménnyé, és pedig nemcsak azért, mert „leleményes” csele a falóval végét vetette az ostromnak, hanem főként, mert Homérosz komponálta meg ugyanavval a klasszikus művészi érzékel, mint az *Iliászt*, beleszőve az eseménysor másik ágát, melyet Graves Ulysses, illetve Aithón nevéhez csatol (a névnek itt jelentősége nincs). S meg kell vallanom: ez az anyag nekem kezdettől fogva azt a meggyőződést sugallta, hogy az *Odüsszeia* ennyiben *régebb* keletű az *Iliásznál*. E nézet bizonyításához nem volt meg a kellő felkészültségem, most azonban Graves fölfedezésével s az idevágó kutatások újabb eredményeivel támaszthatom alá. Ez az anyag ugyanis majdnem teljes egészében prehellén és extrahellén eredetű, a Mediterráneum matriarkális rendben élt „pelaszg” népei és a krétaiak, phoinikok, trószok, phrügök, libuk, szikánuszok, sekelesek, sardanák stb. hozománya és beszivárgása a görög regevilágba. Ez magyarázza „a női érdeklődés” („female interest”) túlsúlyát az *Odüsszeiában*, nem az önmagát cáfoló Nauszikaá-hipotézis. Homérosz zsenialitása abban áll, hogy az Odüsszeusz-ciklussal megadta neki a patriarkális előjelet, s ily módon megmentette ezt az ősi, páratlan értékű mesekincset.

Görög rege meséli: régi időkben a hullámok egy halott fejét sodorták partra Leszbosz szigetén; hárfán úszott, haja rácsavarodott az aranyhúrokra, szeme csukva volt, de a halott száj énekelt, oly csodás szépségű hangon, aminőt nem hallott senki sem. A fej Orpheuszé volt, a thrákiai menádok tépték darabokra testét, mert őrzőorgiájukat megzavarta az isteni dalnok énekének földöntúli harmóniája. A leszbosziak tisztelettel eltemették, de fülükben tovább zengett az „aranyhangú” ének az élet szépségének fájdalmáról és a szerelem keserű édességéről. Így lett Leszbosz a szerelem és a dal szigete, mert lakóit Orpheusz megtanította a szerelem költészetére. De ezer esztendőbe telt, míg olyan énekes született Leszboszon, aki a bűvös aranyhangot eredeti szépségében tudta megszólaltatni: nő volt, neve Szapphó.

A görögök mindig első és legnagyobb lírikus költőjüként dicsőítették. (Homérosz hősköltő volt.) Kortársa, a bölcs Szolón, nyolcvanéves korában, virággal koszorúzott ifjak közt, bor mellett üldögélve, újszerű „szárnyas ritmusú” éneket hall, mely épp akkor jött divatba. Az aggastyán megreszket a gyönyörtől, s kéri az ifjút, hogy őt, a sír szélén állót tanítsa meg a dalra, mert annak hangjával a fülében szeretne meghalni. A második nagy görög költő, Pindaros, utánozza, átveszi tőle az „aranykedvet”, az ihletet, amely a szó nemesércét egyszerre értelemmé és zenévé tudja formálni, és egy epigrammáját szóról-szóra elorozza. Szophoklész, Euripidész és a görög tragédia tőle kölcsönzi az ún. mixolidiai hanglejtést, mint különlegesen érzékletest és izgatót. Platón nála találja meg Eróznak vagyis a szerelemnek legjobb jelzőjét: „keseredés”, s ez a szó azóta bejárta a világirodalmat. „Erész, tagjaink elgyöngítője, a keseredés kín, a szörnyeteg, e dühös vad, ki ellen senki védekezni nem tud, ennálam védtelenebb zsákmányt sohasem üldözött,” – írja, illetve énekel Szapphó magáról, mert Erész úgy feldúlja érzékeit, „mint a vihar, mely a hegységben a tölgyre zúdul”. Az ő verseivel tanítja Diótima a platóni szümposzionon Szókratészt a szerelem misztériumaira. Platón szerelem-filozófiája tőle kapja hangszínét: „Mindenki hírnév híján és árnyékban marad, akit az isten [Erész] nem érintett.” Szókratész „Szapphót, a Szépet” elsőnek nevezi azok közül, akik szívét úgy megtelítették, mint az ital az edényt, és Erészt dicsőítő beszédre lelkesítették. Adóniszt, az ifjú tavaszistent sirató énekek az ő himnuszait mintázták századokon át; ódáinak stílusát a drámaírók közül Euripidész, a szónokok közül Iszokratész utánozta. Verseinek visszhangja meg-megcsendül Theokritosz, Catullus, Vergilius, Horatius költészetében. Platón „csodálatosnak” nevezi, Lukianosz szerint „a leszbosziak elbűvölő dicsősége”. S még a modern angol lírikusok közt is egész iskolája támad: Burns, Byron, Tennyson, Keats, Morris, Swinburne. Swinburne megvallja, hogy „teljesen elmerült Szapphóban”: „Az egész görög hagyománnyal együtt azt tartom – írja –, hogy Szapphó minden vitán és összehasonlításon felül a legnagyobb költő, ki valaha élt. Aiszkhülosz volt a legnagyobb költő és próféta egyszerre, Shakespeare a legnagyobb drámaíró a költők között, de Szapphó egyszerűen nem egyéb, nem több és nem kevesebb, mint egyáltalán a legnagyobb költő az összes között.” Évezredek lírájára hatott, őrá azonban senki.

És jöttek a tudósok, irodalmárok, esztéták, bölcselek, grammatikusok, kommentátorok és könyvek garmadáját írták róla már az Ókorban. Plutarkhosz beszéli, hogy egy akkori „pszichoanalitikus” orvos betegeit Szapphó Erész-szimptómái szerint vizsgálta. A római időkben műveit kilenc kötetbe gyűjtötték össze, két luxuskiadása jelent meg, azonkívül nagyszámú vers róla és hozzá. Az egyik így hangzik: „Puhák Szapphónak csókjai, puhák karjának ölelései, minden lágy órajta, de lelke hajlíthatatlan, mint a gyémánt. Mert szerelme ajkánál véget ér. A többit megőrzi érintetlenül. Ki tudja elviselni ezt? De aki elviselni tudja, Tantalosz szomját is kibírja.”

De mint minden igazi nagyságnak, neki is megvolt az ellenzéke. Az attikai komédia-írók, akik előtt soha semmi se volt szent, az ő gyengéd alakját is gyűlölettel, gúnnyal, rágalmakkal halmozták el, rajta közsörülték szellemességüket, és nem volt olyan szerelmi eltévelyedés, amit rá ne fogtak volna. Innen származik a legenda, hogy

a „leszboszi” szerelmet élte és dicsőítette, s leány-háremet gyűjtött maga köré; más gúnyolódók szerint bolondja volt a férfiaknak. A valóság bizonyára az, hogy fölötte állt kora és környezete törvényeinek és konvencióinak, melyek a görög nőket igen alárendelt helyzetben tartották. Szapphó felszabadította magát, mint igazi lírikus, feloldódott az érzelmekben, és gáttalanul átengedte magát nekik. Lánytársait is gyengéden szerette, rajongott szépségükért, mint minden szépért, átérezte szenvedélyeiket, és boldog nászdalokat írt helyettük, amikor férjhez mentek. Ám maga szintén a szerelem keserű-édes rabságában sínylődött: „Úgy érzem, isteni erő lakik a férfiúban, aki veled szemben ül, és közeledben hallgatja édes hangod, kedves nevetésed... Nyelvem megbénul, finom tűz fut át tagjaimon, szemem kialudt, füleim zúgnak. És ömlik rólam a verejték, és remegés fogja el testemet, halványabb vagyok a hervadt fűnél, és kevés híja, hogy meghalok, Agallisz. De el kell viselnem mindent...”

Persze hogy köréje gyűltek a lányok, vezérük volt, szívügyeik titkára, tanácsadójuk minden női ügyben, a szerelemtől a szépségápolásig, és diktálta a divatot. Noha a korszerű szőke, magas, karcsú szépségtípussal ellentétben maga barna és kicsike volt, annál finomabb az ízlése: „A finomat szeretem mindenben, és Erősz megajándékozott a Nap fényével és pompájával.” Gyűlölte a disztelent, a „koszorútlant”, követelte a választékosságot, a báj, csak szép dolgokat, nemes anyagokat tűrt maga körül, – arany és elefántcsont illatszer-tégelyeket és „királyi keneteket”, Lüdiából hozatott vásznakat, Föníciából bíborkendőket, újszabású öltönyöket alkotott, hajszókitó szereket készített növényi hamuból.

Még halála is divatot teremtett, sőt éppen halála állítólagos hírével. Nem igaz ugyanis a hagyomány, hogy szerelmi bánatában tengerbe vetette magát Leukadia sziklájáról, de ennek a híre terjedt el. És amikor elterjedt, divattossá lett a nők között, hogy Leukadia sziklájáról leugorva keressenek gyógyulást a boldogtalan szerlemből. A szikla idegenforgalmi tényezővé vált Leszbosz szigetén, és fellendült az öngyilkosmentő ipar: a jelöltek derekára mentőövet kötöttek, karjaikra szárnyakat, hogy csökkentsék a zuhanás erejét, lent pedig csónakraj várta a halálra szánt hölgyeket, továbbá némi hírnév és valószínűleg új udvarló. Újságírók nem, mert még nem voltak feltalálva.

Ez a nagy dolgok szokott fonákja, de még ez is mutatja, hogy valóban nagy-szabású egyéniség volt. A „tizedik Múza”, ahogyan elnevezték, ie. 628–568 közt élt, kerekén 2500 évvel ezelőtt: ez a legrégibb irodalomtörténeti centenárium, sőt millénium; patrícius családból származott, 24 éves korában száműzték, vagy önként menekült Szicíliába politikai zavarok miatt, de hat év múltán hazatért, s életét Leszboszon élte le. A többit tudjuk, s abból, amit tudunk, megértjük, hogy oly nagy hírt-nevet szerzett, és döntő hatást tett az irodalomra. Kevésbé érthető, hogy hatása ma is eleven, mert mindössze két – azaz két – verse maradt fenn egészben, azonkívül 191 kisebb-nagyobb töredék. És még ezek is aiól tájnyelven íródtak, úgy hogy megértésük külön tanulmányt kíván. A szakértők azt mondják, bájuk utol nem érhető, valójában lefordíthatatlanok; sajátos ihlet, az „aranykedy” lüktet bennük, mely tartalmat és ritmust bonthatatlan ötvözetbe olvaszt. Talán Willamowitz-Moellendorff, a classica philologia „aggmestere” jellemezte a legtalálóbban és legtömörebben: „Minden verse közvetlen ihletből fakad, minden verse szerelmes levél, és minden levél forró lélegzetű, eleven lény... Hogy minden oly egyszerű, oly áttetsző, oly mesterkéletlen és mégis oly szép, ez az ő lényének gráciája, ez a csodálatos, a szapphói.”

KŐ, KERÉK, VÍZ

Kő – a létezés évszázadainak néma tanúja, maga az anyag, a súly, a tehetetlenség; kerék – Apollinaire szürrealizmusnak nevezte, a gondolat hozta létre, hogy segítségével leigázza a teret, a távolságot; víz – a legendás őselemek egyike, maga a folytonos mozgás, az idő. Ezeket a fogalmakat idézi fel Bodosi György második kötetének a címe. Sokatigérő szavak, a nagyon egyszerű dolgok titokzatoságára figyelmeztetnek.

A költő egy dunántúli falu, Pécsely orvosa. Orvos volt kezdetben Németh László is, „orvos akartam lenni, hogy író lehessenek”, vallotta Illés Endre. Kutató szenvedély, tárgyilagosság, pontos meghatározások, a szigorú analízis rokon vonásai idézik fel az orvostudománytól messze szakadt kollégák művészetét Bodosi György verseit olvasva.

Bodosi, aki mindennapi munkájában a hallal gyözködik, költőként a létezés csodáit figyeli. Mikroszkóp alá teríti a világot, legapróbb mozzanataiból rakja össze az élet képét. „A dolgok legigazibb összetartozását, összes vonatkozásait, beleértve saját tudatunkhoz való kapcsolatait alig ismerjük. Érdemes kísérletezni, új és új nézőpontot keresni, olykor a tárgyúságtól való eltérést is megpróbálni” – így határozza meg célját maga a költő.

Ars poetikájának megfelelően a kötet súlyát azok a versek adják, melyekben feltárazza a világot. *(Az a tollát hullató, Az idősebb testvér magyarázata, Kigondolt dolgaink, Síp nem szól feleslegesen, Nincs nevük a köveknek stb.)*. Megidézi a dolgokat, felsorolások jellemzők szerkesztésmódjára, a nominális stílus. Leírások, de semmitől sem állnak távolabb, mint az impresszionizmus csillogó, színekben vibráló képeitől. Csak jeleket ír le, néven nevezi a dolgokat, a leírás a kifejezés eszköze. Nem a látvány, a felület, hanem a lényegkereső logika irányítja tollát. Jelzői lényegretörők, dialektikusak, egyéni izzel telítik sorait. A változás, az idő sűrűsödik bennük.

„az a katona
az a vak ló
az a vályúbafojgott víz
az a két összeakaszkodott bogár”

„ez az elveszett világ”

(Az a tollát hullató)

Tépelődő szomorúság teszi helyenként elégi-kussá hangját, de az öröm sem hiányzik belőle. A felfedező öröme ez, először látott tartományról ad hírt, a középkori szentképfestők csodálkozó áhítata hatja át felsorolásait:

„napkorong
fényes kő
izzó kerék
szárnyas idő
remény keltő
madár idő

(Madár idő)

Az életet ünnepli, gondolai komorságán is át sugárzik az emberbe vetett hit. A világ számára egyértelmű, hangja sohasem ironikus, valami gyerekesen kedves és őszinte humor jellemzi: „Tehenek legelésznek. / Egy ember és egy kutya vigyáz rájuk. / Nem fogják megenni a tavaszköszöntő virágokat” *(Tiszták a hegyek)*. Ebből a derüből ragyogtat glóriát az édesanyja alakja köré is: „Szopós malacok, kiscsibék, / hajszájai közt tréfás pihék / ugáltak boldogan” *(Ól melegét...)*. Ember, állat ősi örömetől mámorosodik meg a tavaszt köszöntve friss, játékos mondókaival *(Tavaszyitító)*.

Új nézőpontot a közelből való megfigyelés nyújt számára. Bodosi a dolgok mozaikköveiből mindig az egészet építi fel. Elkapja a jelenségeket – „a szalagját igazító lány / kapkodó mozdulatai / és az üveg mögött álló fiú / csodálkozó szeme” –, hogy az összefüggések rendszerébe építve a teljességgé tájítsa *(Mint zene futamai)*. Az emberiség, a társadalom kérdései nem napi politikai aktualitások vetületében merülnek fel Bodosi György költészetében. Egyetemes kapcsolatok, a lét törvényei kényszerítik, hogy az élet, a béke, az ember jövője miatt szót emeljen *(Vízkerő, Anyák, Miért élünk?)*.

Költészete időben és térben kötött. Napjaink gondoljai transzformálódtak a versek időtlenebb szférájába, a Dunántúl dombjai, nádasai hullámzanak sorai mögött, a csillagokig nyúlnak fái, szimbólumokká válnak madarai. Ez a táj számára „az otthon, a haza, az élet”, ezt keresi idegenben járva is, a rokon vonásokat örökíti meg. *(Madonna Emiliana, Idegen földön)*. Otthon van a természetben, de ezek a képek a XX. századi természet képei, átlényegített, gondolatláta kristályosított világ. Legjobb verseiben a hétköznapi valóságból szinte észrevétlenül emelkedik fel az elvonatkoztatás ál-

tal, varázsos lesz, lebegő. A két pólus, az elvont és a konkrét távolsága feszültséggel telíti a verset. Konstruktív építkezésmódja Guillevic, Jean Follain szemléletével rokon. A magyar lírából talán Kassák példája segítette Bodosit ehhez a szigorú tisztasághoz.

ZENTAI MÁRIA

Mezei András:

MÁJUS ÖRÖKKÉ

Amikor 1958-ban megjelent a *Tűztánc* antológia, az akkor induló Mezei András közel sem tűnt nagy ígéretnek, s még első önálló kötete, a *Torlóidő* is jószerivel csak elmarasztaló kritikában részesült. Azóta három újabb verseskötettel és egy kisregénnyel jelentkezett, s megállapíthatjuk, hogy valóban költővé érett. Úgy tűnik, mindenekelőtt az a nemes értelemben vett kiszolgáltatottság érlelte költővé, amely emberi alapállásából következik, az érzékeny humanitás s a belülről gyötrő társadalmi felelősségérzés könyörtelen vállalásából. Ez természetesen nem jelenti, hogy a *Május örökké* „hibátlan” kötet, vagyis hogy a gyűjtemény valamennyi darabja már egyenlően magasszintű művészi alkotás. Épp ellenkezőleg, a kötet művészi megformálás tekintetében ugyancsak kiegyensúlyozatlan, a fegyelmezetlenül őszinte versek erőtlensége nemegyszer szigorúan szerkesztett, keményen összefogott művek gondolati tömörségével váltakozik. A kötet egészét tekintve mégis nem csupán arról van szó, amit Garai Gábor írt a *Mulandóság sebei* kapcsán: hogy Mezei András nemcsak költői módra, de költőként tud írni, hanem arról is, hogy Mezei költői arc-éle egyre határozottabb kontúrokat kap, egyre letisztultabban rajzolódik ki előttünk.

Voltaképp tehát mi az, ami hiányérzetet hagy új kötetének olvasójában? Mit értek azon, amikor a *fegyelmezetlenül őszinte versek erőtlenségéről* beszélek? Itt van például az *Amit nem adhat*sz első négy sora:

Amit nem adhat, sz.
ne vedd el.
Magad a napot
ne takard el.

Az első mondatnak az ismert közmondást idéző puritanitása költői ellenpólusként absztrakciót követelne, de a második kép áttetsző

egyszerűsége erőtlenné teszi a versszakot. A versszak mindkét fele megállhatna önmagában, ha a költő tisztábban látná lehetőségeit. Ha szigorúbb lenne a szavakkal szemben. Azt hiszem, nem én vagyok az első, aki leírja ezt Mezei lírájával kapcsolatban: nem őszinteség kérdése ez! Épp fordítva. Ha a költő gyengekező a szavakkal, őszintesége veszít hiteléből. A vers közéleti mondanivalója igaz, rokon-szenvet, együttérzést ébresztő gondolat. A megformálás erőtlensége teszi kérdésessé:

Hárítsd el rólunk
glóriádat,
a hideg úrban
heverünk.

Egy pillanatra úgy tűnik, a szatirikus hang válik a versben uralkodóvá, de komorságával visszafeleselel erre a Pilinszkyt idéző, sötét hangulatú „hideg úrban heverünk”; ettől a szatíra nem lesz több, mint groteszk árny a vers felett. Ezt már az utolsó versszak sem billentheti helyre:

Hisz mindenkinek
jutna hely,
hisz dözsölhetne
szájunk, szemünk.

Annál kevésbé, mert az utolsó két sor szokatlan szókapcsolata mellett a költő továbbra is megmarad a publicisztikai nyelvhasználatnál. Erről van szó: ha mindez publicisztika lenne, azt mondhatnánk rá, hogy „költői ihletésű”, igaz gondolatiságú írás. Művészi alkotásnak azonban kevés.

De szükségtelen is ezt magyaráznom. Ha végiglapozzuk Mezei András eddigi köteteit, költői fejlődése legjellemzőbb összetevőjének épp a tömörségre való törekvés tűnik. Nem véletlen, hogy a kötetben szép számmal található négy sorosok a kötet átlagánál jelentősen erősebb színvonalat képviselnek. Érdemes a *Jelek* címűt idéznünk:

Reggel üres a sivatag,
csak a homokba vájva
nyüzsög keresztül-kasul
a hullók absztrakt orgiája.

Az *Amit nem adhat*sz ellenpéldájaként végigelemezhetnénk ezt a verset, hogy erősíti a költő sorról sorra a képsort, ami – vagyis a képi megfogalmazás – természetesen elválaszthatatlan a gondolatiság mind egységesebb dia-

lektikájától. A *Jelek* épp e kettős tartalmi-formai tömörség jó példája: filozofikus értékű mondanivalóját voltaképp egyetlen képbe sűrítí a költő. Kezdve onnan, hogy az üres sivatag az egyiptomi kultúrával való asszociációja folytán az ősi kultúrákra is utal, egész az üres homokban nyüzsgő hulló-nyomokig az „absztrakt orgia” után, mely épp azért absztrakt, mert már csak a nyomokat látjuk, azaz – az éjjeli orgia letűntével – a nyomokból jelek lettek. Reggelre absztrakcióvá tisztult az éj története, ezáltal leírt múlttá. „írott történelemmé” lett az éjszaka.

Persze ez nem a vers „megfejtése” vagy „magyarázata”, minthogy ilyesmi nem is létezik, a modern líra esetében pedig különösen nem, csak töredék abból, azokból az érzésekből és gondolatokból, melyek bennem mint olvasóban ébredtek. Azt, amit ez a négy sor magában foglal, aligha bonthatnám fel; s ez az *elemezhetetlenség* jelzi legjobban Mezei András lírájának művészi erejét.

S ha most a példaként kiragadott egyes költemények helyett mintegy jelképesen az egész kötetet a kezünkbe vesszük, mindekelőtt arra kell felelnünk, hogy mi az, amit a *Május öröke* alapján Mezei András *költői világának* nevezhetünk? Előző köteteivel kapcsolatban nemegyszer szemére vetették kritikusai, hogy az örömről nincs is szava, csak a hideg haragra, az indulatra. A *Gordiuszi* című négy soros erre válaszol: „Szomorú dalosnak / szomorú a hangja / ki vidámat akar / a derűst hallgassa”. Mégis objektívebb, hitelesebb hangon szól a költő, nyilván nem azért, mert feladatul tűzte maga elé a nagyobb fokú tárgyilagosságot, hanem költészetének művészi erejével, gondolati dialektikájának kibontakozásával a szó eredeti értelmében *realistább*, fokozottabb mértékben valóságghú lett, mind inkább a maga összetettségében tükrözve a komplex realitást. S ez közel sincs ellentétben, sőt szoros egységben áll a lírájában most is ott feszülő indulat és makacs hit erejével, aminek sajátos jelleget kölcsönöznek szatirikus versei. Míg az elsőként elemzett esetben érzésem szerint a szatirikus szín megbontja a vers egységét, kitűnőnek érzem az *Új kor* vagy az *Infarktus* következetesen végigvitt, gondolati fogantatású szatirikus hangvételét.

Nemrég megjelent önéletrajzi motívumokból épült kisregénye is tanúsítja, honnan indult Mezei András. Valóban iszonyú külső és belső közegellenállással kellett megküzde-

nie, míg tolla alatt megszületett az otthontalanság remény-verse, a *Bartók*, míg megfogalmazta a „minden magány hazug” sablonszerűsége helyett a magány tragikumát a *Közöttük*-ben. S bár ma is hordozza traumáját (olyan trauma ez, melytől talán sosem szabadulhat meg az ember), képzelgéseivel futva képzelgéseinek elől (*Trauma*), tudja azt is, hogy a „korszakos ködben” az „egyetlen bizonyosságba” kell kapaszkodnia, más-keppen szólva: csak az tud szállni, aki képes megkapaszkodni akkor is, mikor „nem látja, amit láthat” (*Pilóta*). Innen születhet csak meg a „május öröke” lehetetlennel birkózó programja: az örök hevület, az olt-hatatlan lobogás hitvallása.

(*Magvető*, 1968.)

PÁLYI ANDRÁS

Gutai Magda:

ZÁSZLÓ A HÓBAN

Néhány év leforgása után Raffai Sarolta mellett egy másik költőnő, Gutai Magda figyelmet érdemlő jelentkezésének lehettünk tanúi. Első kötete, a *Zászló a hóban*, amely a *Magvető Új Termés*-sorozatában jelent meg néhány héttel ezelőtt (s újra bizonyítva e sorozat fontosságát az új tehetségek felfedezését és útrabocsátását illetően), ígéretes könyv, érdeklődést kiváltó teljesítmény. Egyenletes színvonal, kezdő költőnél meghökkenítően igényes színvonal jellemzi ezt a könyvet, a versek elolvasása után az olvasó újra vágyat érez a kötet ismételt olvasásához, színeinek, ha szabad ezt mondanom: ízeinek élvezéséhez. Gutai Magdának egyéni hangja, karaktere van és ez a kezdő lépések megtételénél talán a legfontosabb. Emlékezetesek metaforái, képei – találmányok csak néhányat:

A város pásztor-tornyaiban
galambok árvult fészke.
Te tereld riadt gondjaim
nyáját nyugodt vidékre!

Aztán egy másikat, mert jellemzőnek érzem és elárul valamit a műhelytitkokból és a szemléletmódból, pontosabban: a világhoz

közelítés módjából, a megjelenítés sajátosságából:

Mi addig élünk, míg az ünnepek
kigyujtanak: hajnali láz a fákat.
Méhék szárnyán átlobbant erezet:
belülről fényesednek föl a tárgyak.

Ez a belülről megvilágosodás, fölfényesedés biztosítja az állandó varázslatot, verseiben a megejtő, lebilincselő líraiságot. Maga vallja „Amikor még színről színre” láttam a világot, arcuk és történetük volt a tárgyaknak, s ez egyben az én arcom és történetem is volt. A fákat, köveket, csillagokat halmoztam el kérdéseimmel, és egészen természetesen tartottam, hogy válaszolnak. „Mint egy eszményi tolmács, aki a finomabb igéket is érzi és érti, fordítja le bonyolult beszédüket – de ez a „közvetítő szerep” azt a veszélyt is jelenti, hogy hűvössé és mozdulatlanná válhat. Mintha az írásokon kívül maradna, mintha már-már személytelenül szólalna meg. Nem hiba ez, csak a költő érdekében szólva, a későbbiekben veszélyes. Az indulatok visszafogottan, megszürtlen jelentkeznek – szenvedéseit, megpróbáltatásait önmagától kissé hátra lépve regisztrálja. Ezért a kötet verseinek túlnyomó része leíró jellegű, elégikus hangulatú, többnyire csak a „summát”, rezdüléseket, megsejtéseket összegét tartalmazza – viszont nagyon szépen, telitalálatokkal. Ahol az élmény melege, a téma ereje áttöri a megszokott, többnyire keresztrimes, félrimes strófaképleteket, a költő hangja átforrósodik, egyszerűbben drámaibbabb lesznek a versek, egy az egyhez kirajzolódik a szerző „födetlen arca”, az eddig megszokott megoldásokat, kötésekét izgalmasabbak váltják fel: súlya lesz a soroknak. A költőnő – írjuk a javára! – nem akar új égtájakat felfedezni; amiről legőszintebben vall: az anyaság, szerelem, a gyógyítás és gyógyulás.

Ha Gutai Magda, aki írásainak első gyűjteményével örvendeztette meg olvasóit, értekeit továbbra is megőrizve nemcsak a „szóra bíró képesség”, hanem az „azonosulás” attitűdjéből írja következő s – kívánom! – elkövetkező köteteit; ha nemcsak a látványokkal kacérkodó világ, hanem a világ szóval meg általa: teljesebb költészetet ígérhet. Kísérjük további pályáját figyelemmel! Megérdemli: tehetsége rá a biztosíték.

ARATÓ KÁROLY

Galgóczi Erzsébet:

FIÚ A KASTÉLYBAN

Az író hatodik könyve öt hosszabb elbeszélést és az *Öt lépcső tetele* kötetből már ismert *Aknamező* TV-játék-változatát tartalmazza. Bevallott szándéka, hogy tágitssa saját horizontját, új területeket hódítson meg művésze számára.

Félúton című regénye, eddigi elbeszélései és riportjai jobbra egy szűknek mondott falusi világból meritik anyagukat. A falu változásait közelítik meg különböző nézőpontokból, de mindig lenyűgöző valóságismerettel, irigylésre méltó biztonsággal. Értethető hát, ha a továbblépést, a mélyebb és szélesebb ölelést a régi biztos alapon állva kísérli meg a szerző, ha az új területeken is felbukkannak a régi alakok, s az új mondanivaló zálogai lesznek.

„Tele van ez a mi nemzedékünk gyógyíthatatlan sebbel” – állapítja meg a bajok forrását Komoródi Miklós főügyész a kötet legjobb és legjellemzőbb elbeszélésében. Ma már élhetnénk emberi módon, szépen, de nem tudunk a sebek miatt. Ez a mostani elbeszélések egyik legsúlyosabb tanulsága. A kötet három darabja foglalkozik más-más oldalról ezzel a problémával (*A főügyész felesége*, *Aknamező*, *Idegen a faluban*).

Galgóczi az emberi sorsokat mindig a társadalmi és történelmi változásokkal való összefüggésükben ragadja meg. Azt kutatja, milyen hatással vannak az utóbbi két évtized történelmi eseményei és változásai az emberi lélekre. Hogyan és mire determinálja a sors az embert? Hogyan reagálnak a különböző egyéniségek és lelkialkatok a kapott sebekre? Gyógyítani próbálják, vagy minduntalan feltépik azokat? Mire használják a világ változásait, hogyan próbálnak eligazodni az új helyzetekben? Galgóczi Erzsébet az orvoshoz hasonlóan mindig a betegséggel, a bajokkal foglalkozik, ezért komor és bánatos műveinek tónusa. A reménytelen helyzetek közepette valamiképp mindig felvillan a kivezető út fénye, amely azonban a realitás törvényeinek engedelmeskedve csak annyi vigasszal szolgálhat, hogy bár pusztul az egy, az egész halad. Csak, mert Galgóczi elbeszéléseiben mindig az egyre, a pusztulóra vagy reménytelenül küzdőre figyelünk, az ő sorsa játszódik szemünk előtt. A szomorú sorsokat az író mindig teljességükben mu-

tatja be, kutatja a történesek mélyebb indítékait is. Kérdéseket vet fel, kérdésekre ad választ.

Miért oly féktelen vágyaiban és szerelmében a főügyész felesége? – „Egyetlen területe maradt az életnek, Miklós, ahol az történt, amit én akartam: a szerelem... Nekem is szükségem volt kárpótlásra...” Imre Luca gyógyíthatatlan sebe. Kítagadta az élet a természetes arányokból, így a sors által eltorzított lélek természetes követelményeként ott akar kárpótlást szerezni, ahol – az élet bármily piciny területén – ő is lehetőségek birtokosa. Hasonló a helyzet Imre esetében, de az ő alakja azt is bizonyítja, hogy Galgóczi nagyobb biztonsággal mozog parasztfigurái körében, mondanivalóját az ő sorsuk súlyosabb érvekkel motiválja. Imre soha nem jutott volna ítélőszék elé, ha a sors oly kegyetlenül arcul nem veri. Akit azonban annyi szerelem ért, egyszer mindenért meg akart fizetni: „Kisempésztem harminchat diplomást az én elsikkasztott diplomámért”... stb. Amikor már lehetne, sem tud emberi módon élni, mert a normalizálódott helyzetben is csak régi sérelmeire figyel: „Sokkal mélyebbek a sebek, semhogy egy-két flastromtól begyógyuljanak.” Amikor sikerül meghódítania a főügyész feleségét, érthető módon az az érzése, hogy most jól kárpótolta magát. (Az viszont motiválatlan, hogy Miklósnak miért ugyanez az érzése mindannyiszor. Neki miért kárpótlás Luca teste?)

A tragédia az, hogy ezek a szerencsétlen emberek a „kárpótlásukkal” bűnössé, szennyessé válnak. A főügyész (a férj és barát) inkább öngyilkos lesz, mintsem Luca és Imre módjára, a velük való kapcsolat miatt bemocskoltan éljen, mert „élni csak tisztán szabad... csak tisztán.” A sérelmek így szülnék újabb gyógyíthatatlan sebeket. A kárpótlást más szférában keresik, nem azt akarják pótolni, amit a sors megtagadott tőlük, hanem „ki akarnak tolni a sorssal”, s közben önmagukat sebzik halálra, és azokat pusztítják el, akiket szeretnek.

Az *Idegen a faluban* Vangyiá-ján éppen azt a bűnhődést láthatjuk, melyet Imre hiányolt. Ő túlságosan serény tanácselnök volt a beszolgáltatások és kilakoltatások idején. A bűnököt bűnhődés, leszámolás követte, a tanácselnök ismét vagongyári munkás lett. Keserves megalázkodása sem hoz eredményt, az alkohol sem segít. A történelem változása nehéz helyre állított egy embert, akit aztán el is söpört, mert nem az emberi normákat,

hanem a paragrafusokat követte. Elkeseredésében felgyújtja a téesz irodáját. A seb fékelyé nőtt, elpusztította az embert.

Imre a tovább-sebzés néhány változata. Mindegyik kilátástalan sötétségbe vezet, mert ezeknek az embereknek nincs erejük ahhoz, hogy eligazodjanak, hogy megújítsák önmagukat a változó világban. Miért? Mert gyöngeék, mert kisserűek? Vagy mert tényleg gyógyíthatatlan sebeket hordanak? Vannak egyáltalán gyógyíthatatlan sebek? Ez lelkiakat kérdése is. Mindenesetre velük szemben a másik oldalon olyan embereket látunk, akik képesek voltak magukat megtisztítani ugyanilyen mély sebektől. Máté Sándort igazságtalanul internálták, jobb kezét bénára verték, élelve mégis az építés, a tökéletesítés, nem pedig a rombolás. Törökné falujának lakói is felismerik, hogy mit kell tenniük, minek van értelme és jövője. Az elbukottak sorsa azért oly megindító, mert örvényező sérüléseiket szándékaik ellenére kapták a történelem nehéz fordulóiban.

A *Budapest egymillió kilométer* egészen riportszerű írás: Szalóki, a semmihez nem értő nőfaló számtalanszor lebukik, de mindig megtalálja a módját annak, hogy ismét a kezébe vegye egy falu, vagy legalább egy téesz vezetését. S ami a legszomorúbb, mindezt az újságíró is csak kollégájának meri elmesélni, sohasem jutott eszébe, hogy megírja. „Pedig ez az életforma előbb eltűnne, ha ő is venné magának a bátorságot, és harcolna ellene.”

A kötet címadó elbeszélésében és *A nagymamá*-ban van egy közös vonás: Galgóczi régi problémája, a társalankok, magányosok és megvetettek küzdelme az életért, az élet-társért.

Tárnok Zoltánt a szerelem-tudat emeli zülött huligánból emberré oly visszavonhatatlanul, hogy keserű csalódása után is képes lesz megőrizni a „tartozni valakinek” érzése által felépített új, morális értékrendjét. A *nagymama* hivalkodóan különös történetét is az a szép gondolat lelkesíti át, hogy a sorsverte emberek egymásra találásában új életerő sejlik föl: ők, akik ártatlanul annyit bűnhődtek, szerelmükkel megszabadíthatják egymást vélt bűneiktől. Otthonra találhatnak végre a világban.

Az elbeszélések mindegyike drámaian feszített, Galgóczi láthatóan vonzódik a különös esetekhez, sorsokhoz. Alakjai azonban – talán fejtegetésünkéből is kiderült – nem romantikus érdekesség-kultusz szüleményei, hanem mindig eleven problémák lírai és

mélyreható boncolásának elemei. Kisiklatott életben kiáltanak tisztaságért. Az írónőnek nemcsak új területek birtokbavétele sikerült, hanem új mélységek, új poklok megjárása is, melyekből azzal az üzenettel tért vissza, hogy a sebeket gyógyítani kell, mert csak tisztán szabad, csak tisztán érdemes élni.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Rákossy Gergely:

ELMARASZTALVA: BRIGITTE BARDOT

Első novelláskötete után csak Garai Gábor ismerte fel határozottan az írói tehetség két legfőbb erényét: a szűkszavú drámai szerkesztést és a gyötrelmes érzékenységet. Enyhítő körülmény, hogy a kritikusoknak nem volt könnyű dolga. Szokatlan volt a novellák szűkre méretezett világa, a didaktikus írások egysíkúsága az 50-es évek sematizmusát idézte. A vegyes visszhang azonban feltámasztott egy ósdi, gyilkos irodalmi legendát is: „megkésgett, öregedő, egykönyves” író szentelt fel. Ez már gyanús volt.

Első kötete óta sok novellát publikált, de személye körül az elhallgatások és félremagyarázások nem szűntek meg. Erről tanúskodik Végh Antal, aki az Új Írás 1967. 8. számában a Gombó kinn van című novelláját elemezve, megkérdezi: „Az író személye lenne a hallgatás oka?... Valaki azt mondta, azért „kellett” elhallgatni, mert egy ponton félreérthető a mű”. A novella az új kötetben is megjelent, ideje hát, hogy az alaptalan gyanakvás és félreolvasás helyébe a tárgyilagos értékelést helyezzük.

Az új kötet első sorban az író-elődök és az írói egyéniség problémáit tisztázhatjuk. Garai Nagy Lajosban és Gelléri Andor Endrében keresi az őseket. Ezzel el is határolja a napjainkig élő és ható mikszáthi és móríczyi ábrázolástól. A második kötet csak a hagyományos ábrázolásmódtól való elkülönítést igazolja. Az író-elődök eszmei rokonság-köre örömdetesen bővült. Az *Ami fáj* szürrealista látomása Kafka szorongásait idézi, az *élet nem játék* finoman munkált lélektani remekelése Kosztolányi szépművészetét és humanizmusát folytatja. A *riport*

szatírája Tolnai Lajos és Szabó Dezső indultatos fegyvelmeztlenségeit, az *állatok és emberek* Csokonai felvilágosult, tanító szenvedélyű energiáit villantják fel. E sokszínűség az irodalmi folyamatosság bizonyítéka csak. Az egyediség és önállóság értékeit novella alakjaiban, írói világképében és szerkesztési módszereiben találjuk meg.

Alakjaiban a háború, forradalmak, személyi kultusz történelmi reflexei munkálkodnak. Ez teszi őket sokszínűvé és bonyolulttá. A gyors, történelmi folyamat sodrásában a vallató keménység bátorságának következményeit: a félelmet és aggodalmat is megosztja velünk az író. Ebben a törekvésben körvonalazódik a modern homo morális írói magatartás, mely az átmenetiség zűrzavarában is igényli a rendteremtés bátorságát önmagától és az olvasótól.

Írói világképe is ehhez az igényéhez alkalmazkodik. A hagyományok nélküli, új életkörülmények közé került emberi sorsok érdeklik elsősorban. Novella szereplői nem hősök, csak alakok. Gyakran nevük sincs, arcuk is nagyon ritkán. A sokszínű létből csak egy pillanatra kerülnek felszínre és többnyire megsemmisítik önmagukat. Ösztön lények. Halvány, bizonytalan múltjuk és robbanó jelenük van, jövőjükkel nem mernek szembenézni. A pillanatnyi léten túl nincs világnézetük sem. A *Gombó kinn van* és *Az élet nem játék* fiú szereplői kivételével nem vagyunk tovább kíváncsiak a sorsukra, mert felnőtt alakjainak nincs energia tartaléka. Egy láthatatlan fonálon kapaszkodnak felfelé, de már az első lépések elárulják a bizonytalanságot. Ahogy emelkednek, egyre ellenszenvesebbek lesznek.

Tipikusak-e ezek az alakok? Sajnos, igen. Az *élet nem játék* férfi szereplője pl. valamilyen hivatalnok. Lelkiismeretes, kötelességtudó ember. Még a fiával is foglalkozik. Hogy szörnyeteg, az csak fokozatosan derül ki. Egyetlen halvány, emberi ízű gesztusa, hogy a fia fejét egyszer megsimogatja. Különben: kihallgat, megbeszél, megmagyaráz, kinyilatkoztat, a Hivatal automatikus reflexeivel szívja el a levegőt fia harmonikus, önkifejező cselekvései elől. Formalizmusa, közhelyei mögül végül kibukkan a lealacsonyító irigység: „Én a te korodban nem is gondolhattam rá. Hogy nekem gözgépem lett volna!... Negyed komencióban kenyeret kerestem. Megjöttek izzadtan a lovak, s mire szárazra csutakoltam őket, rólam folyt a víz.” A *Kikapcsolódás* hivatalnok a Tra-

bantjának egyik alkatrésze. Ezen kívül csak egy erőforrást ismer: a Hatalmat. Ezt még a házmesterben is tiszteli, ezen túl azonban semmilyen kapcsolatban sincs a külső világgal.

Es ezek a furcsa, torz alakok nem szatíra hősök! Cselekedeteik ésszerűek, valószínűtlen kalandjaik nincsenek. Szürke, átlagos emberek. Ilyenek lennének? – döbbenünk meg olvasás közben. Ilyenek lehetnek! – aggodalmaskodik az író. Ezért írja a kritika korábbi és jogos figyelmeztetése ellenére is a didaktikus szándékú írásokat.

Rákossy Gergely írói világa kitágult: a dunántúli polgár-parasztot, a kisvárosi életet, a nagyvárosi embert jól ismeri. Az ipari munka és munkás is jóismerőse, a címadó novella erre a bizonyíték. E sokfajta emberhez lenne szava, és a mondanivaló jellegétől függően nem mindig bízik az intellektuális kifejezés lehetőségeiben. Egyes írásában a mondanivaló egyetemessége ezért tőri át a műfaji ábrázolás határait. A közvetlen agitációs szándék kevésbé sikeres kísérleteit is érdemes figyelmesen megvizsgálni, mert itt érzékelhetjük legszembetűnőbben az írói szándék tisztességét. A hibák vezetnek nyomra.

Feltámadt a mandarin életforma! – döbben meg az író a *Szívzörejek* Klárájának és Bonifácának vergődésén. Gyilkos erejű szatíra születne a felismerésből, hiszen belülről ismeri az életüket. De megértene-e mindenki? A nagyközönség, mely olyan irigy kíváncsisággal szemléli őket, mint hajdan a kastélyok életét! Ilyen aggodalmak sarkallják az író az ellentett kép megszerkesztésére. Ezzel feldarabolja a kitünően induló szatírá, elnyújtja a cselekményt, bűvész mutatványra kényszerül a mezőn, idillé varázsolva a paraszti munkát. Az eredeti kép elbágyad az operációtól: a két hosszútávú unatkozó elpusztíthatatlanul tűri egymást tovább.

Valamivel sikerültebb a *Variációk egy témára* című írása, bár itt is túllépi a novella keret-lehetőségeit. Egy kocsmai mulatásba is belesűrítethetné a mondanivalóját, hiszen szereplői személyes ismerősei: somogyi polgár-parasztok. Ő azonban analizálva akarja bizonyítani, hogy a faluról városba került alakok boldogtalanok és talajtalanok. Ezért utaztatja szereplőit végig a városon, a kocsmái képek részletező naturalizmusa is lélektani háttér, de a sok finom részlet széthull a felaprózással, és megfosztja az olvasót a

tragédia-folyamat intenzív átélésétől. A nemes törekvésből csak az utolsó emberi megnyilvánulások ábrázolása maradandó értékű: a két jóbarát nem megy be részegen a munkásszállóba. Az író szubjektív indulata a *Riport*-ban elsorvasztja szegény Setéth Lenkét, a társadalom nyakába varrt, kallódó energiája éppen áttételeivel és következményeivel lenne kitűnő anyag az átfogó társadalmi szatírához. A felismerés eredetisége torzává lesz az írói indulat hevében. Amikor az erkölcsi szorongás az érzelmi folyamatok szabad kifejlődését nem akadályozzák, maradandó értékű alkotással jutalmaz. Ilyen telitalálat a *Tisztázás*. Az új nyárspolgáriság elembertelenítő forrásait a mai magyar irodalomban ilyen egyetemes érvénnyel alig fogalmazták meg. Tehát nem a didaktikus szándékban, hanem az epikai távlatok belső arányaiban van a hiba.

A kötet nagy novellái (Az élet nem játék, Elmarasztalva: Brigitte Bardot, Kakaskaland, Gombó kinn van, Talizmán) a kiforrott, ereje teljében lévő író mutatójává. A belső monológ és párbeszéd arányos váltása, egy új, eddig csak a Jancsó filmjeiből ismert műfaji módszerrel bővült: a széthúzott konfliktussal. A novella irodalomban ez a szerkesztésmód a téma fajsúly-lehetősége volt és a terjedelemtől, tehetségtől korlátozottan, ösztönösen érvényesült. Rákossy tudatosan alkalmazza. Szörnyű, szorongató feszültségeket teremt, az átmeneti enyhülések csak újabb összeütközéseket készítenek elő. Nem a novellákban robban a konfliktus, hanem az olvasóban! Legképletesebb bizonyíték a modern szerkesztésnek *Az élet nem játék*. Laci, a kisfiú főhős, mozdulatlanul hallgatja apja kinyilatkoztatásait a dolgozó szobában, és a konyhából behallatszik a kedves gőzgép robbanás előtti „gyenge züm-mögéssé szűrt, távoli sziszegése”. De a formális, összkomfortos, embertelen életforma csak az olvasóban robban fel. Kovács Ferencné, betanított gépmunkás franciául motyogja: „la vie”, mert soha nem merte, és nem is ismerte magyarul az igazi jelentéstartalmát. Jobbágyi alázatú szülői álma és áldozata még a lánya közönyét sem oldja fel.

E novellák mindegyike mögött az ösztönös távlatlansága és levegőtlensége feszül. Azt siratja az író, hogy életünk szerény lehetőségeit gyávaságból, önzésből, megalkuvásból, kényelemszeretetből, butaságból önmagunk rontjuk le, mert mindig a könnyebb

megoldást keressük. Írásaival egy okosabb, emberibb életforma igényét kívánja feltámasztani. Felnőttként beszél velünk. Megosztja aggodalmait, hogy egészséges társadalmi energiákat váltson ki.

ISTÓK KÁLMÁN

Jókai Anna:

4447

Jókai Anna első regényének négy számjegyből álló furcsa címe egy helyrajzi számot jelöl; ám igazi jelentése a gyűlölet és a szenvedés, amely úgy tenyészik e szürke helyrajzi szám jelölte területen, mint egy győzhetetlen betegség láthatatlan kórokozó.

A gyűlöletről szól ez a regény és az emberekről, akik megrontva megrontják vele a világot maguk körül.

Ritka pillanat, hogy egy írói bemutatkozás a szenvedély bátorságának ilyen nyílt vállalásával ajándékozzon meg. S még ritkább talán, hogy az írói szenvedély a művészi eszközök ilyen kiforrott skáláján adjon hangot. Jókai Anna ismeri a témáját – szociológiai tényyszerűséggel, de meg az átérző, a szenvedéseiben már megtisztult ember kérelhetetlenségével is. Innen a bátorsága, amellyel ezeknek a félvilági embereknek jellemük, egyéniségük legriasztóbb vonásait is életközelsébe hozza; nem drámai nagyjelenségekben, hanem a hétköznapiak villanásnyi, a rothadás levegőjét szüntelenül árasztó epizódjaiban. Már-már ismerős címkék után nyúlunk: naturalizmus, mélylélektan, ösztönpszichológia – de valójában egyikről sincs szó. Mert az ábrázolás lemeztelenített életközelsége nemcsak az írói szenvedélytől forrósodik, de ott munkál benne az emberi méltóság útjait kereső ember komoly figyelmeltetése, segitleni akarása is.

A regény a helyszín aprólékos rajzával indul – mintha a színpadi díszletezőnek szólna az utasítás. A szín: a Tömlő utca 36. számú földszintes háza. „Az ostrom óta ki-lóg a szürke téglá a vakolat mögül. Udvarán töredezett macskakövek. A repedésekben leülepedett mosogatólé. Középen kicsi kert: néhány igénytelen begónia, egy rózsató és a bejárat két oldalán poros estikék”.

S aztán a bérház lakói: az emberi tisztaság legelemibb alapszabályai iránt is durván közönyös Nusi néni; alkoholba fúlt gyámoltalan férje; szerencsétlen házasságba menekült lánya; a jövőjével tanácstalan, kallódó fia; Jenci, a szolgálatkész örült, aki a kínaiak kezét látja a „dolgokban” és alkalomadtán Nusi szexuális nyomorát „árnyalja”... A „megalázottak és megszorítottak” galériája ez, mintha csakugyan Dosztojevszkij képzelete szülte volna őket. Azzal a döntő különbséggel persze, hogy szenvedésük nem passzív szenvedés; az aktív, cselekvő gyűlölet lázával próbálják enyhíteni súlyát. Nusi az anyját okolja, mert hozzákényszerítette egy részeges, durva fráterhez; Eszter Nusit vádolja, mert éhezettette, nem törődött vele, és így tovább... Ennek a szűk, zárt világnak a fojtott levegőjét éppen ez az önmagát kéjesen kiélő vád táplálja; ezekben az emberekben fel sem merül az önmagukra figyelés kényszere, hiányzik belőlük a sorsváltás, a szakítás lendülete. A két „idegen”, aki gyanútlanul betéved ebbe a világba, végül messze kényszerül menekülni: Iván a Villa Azzurában, Kati egy eldugott tanya csendjében próbálja kiheverni a gyűlölet sokk-ját.

A regény cselekménye a párhuzamos sor-sok, ha úgy tetszik, kettősök pszichológiai-lag gondosan megmunkált bemutatásán keresztül lüktet. A legriasztóbb kettős kétség-kívül Nusi és Szapper úr kettőse, illetve – a csendes örült Jencivel – hármasa. Tőlük az író is megvon minden részvétet: a világról, az egészséges emberi kapcsolatokról tudomást sem vevő alakjuk végérvényesen és riasztó módon az enyészeté, a múlté. Jözi és Mancsi kapcsolata már árnyaltabb, emberibb: a szerző finoman motiválja cselekedeteiket, amelyekkel egymásnak törnek az utat – hogy vád és gyűlölet nélkül lássák be útjaik kettéválásának törvényszerű, természetes voltát. Jani és Eszter a két testvér, a magatartásformát illetően különböző pontokról indulnak: Eszter önmaga ámitásával próbál menekülni egy új kapcsolatba, Jani egyfajta öntörvényű szabadság kiélésében látja a kivezető utat. A regény végén mégis Eszternek sikerül előbb az őszinte le-számolás: ő ugyanis a teljes – még ha szerencsétlen – sorsával vállalta önmagát és így megtisztulása, lehiggadása is hiteles lesz; Jani ugyanakkor elidegeníti magát a saját sorsától, a kívülálló okoskodó pózát veszi fel, s emiatt nem tudja megérteni nővére

elhatározását sem: Eszter lemond festőművészi ambícióiról és rajztanár lesz egy vidéki kisvárosban. Kettőjük beszélgetése a lerombolásra ítélt ház üres udvarán talán a regény legszebb része, végső leszámolásnak is beillik, s egy pszichikailag bravúrosan komponált közvetett nosztalgia is vegyül belé – a tiszta és szép gyermekkor felé, ami lehetett volna és ami mégsem volt sohasem, de amit még így is vállalni kell: az önismertet kényszerének parancsa ez. Mert innen vezet az út egy emberhez méltóbb, igazabb jövő felé.

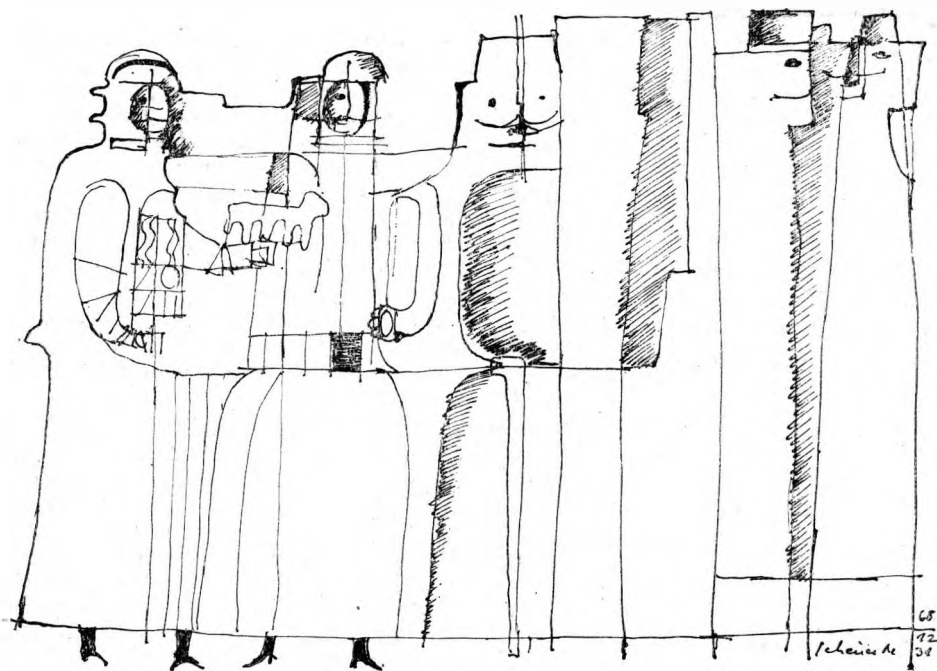
Az író téhetségét jól bizonyítja, hogy finoman kikerüli a témában rejlő, egyfajta szenvedő naturalizmus felé csábító megoldásokat. A leíró, a cselekvés dinamizmusát közvetlenül kifejező próza eszközeit használja; s a morális mondanivaló művészi egységének keretein belül mintázza a sötét tónusú alapszínből az egyéni sorsok egymást

színező kontúrjait. Dialógusai emberi-pszichikai szituációt fejeznek ki – tömören, hitelesen. S hadd említsük még egyszer a szenvedély bátorságát, elhivatott művészi tartalmát. Mert akárhogy is, de ezt a könyvet kötelességünk komolyan venni. Szennvedélye éppen a morális közöny ellen lázít – komoly művészi hitelességgel bizonyítja be, hogy ezek az emberek itt élnek közöttünk, hogy ez az omladozó, 4447-es helyrajzi számú ház igenis létezik – az új lakótelepek, az új élet építésének árnyékában. Lerombolásuk, segítségük az újjáépítésben: közös gond és feladat...

S talán e bátor, kérlelhetetlen hang miatt tekinthetünk leginkább bizakodó várakozással Jókai Anna további művei elé.

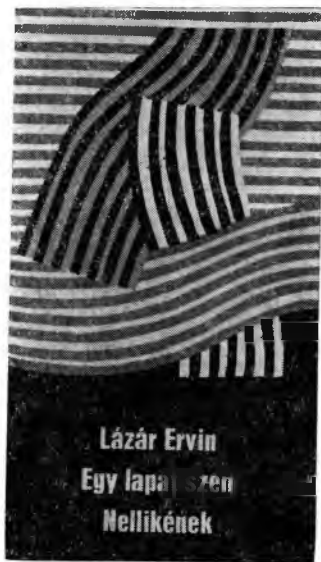
(Magvető 1968)

MAJOROS JÓZSEF



SCHÉNER MIHÁLY rajza

Megjelent...



A Szépirodalmi Könyvkiadó jelentette meg Lázár Ervin második novelláskötetét *Egy lap a szén Nellikének* címmel. A kötetben több olyan novellát találunk, melyeket elsőként folyóiratunk közölt, hiszen Lázár Ervint régi kapcsolat fűzi a Jelenkorhoz. Új kötetéről a szerző a következőket írja:

„A könyv nagyrészt a szerelemről szól. Arról, hogy mennyi tallal áll szemközt az ember, s hogy a szerelem esz-okokkal mennyire nem meghatározható. Eltérhetetlen szálak kapcsolnak a gyermekkorhoz is, innen erednek gyermekről szóló írásaim. S nyilván ezzel magyarázható, hogy nagyon szívesen írok mesét, néhány ezekből is bekerült a könyvbe.”

TV-szemle

A TV GALÉRIÁJA

Hogy a vizuális nevelés terén a televíziónak milyen hatalmas lehetőségei vannak, szinte bizonygatni sem kell. Lehetőségeiből – a vizuális élmény felidézésének megközelítése a képernyőre varázsolt műalkotásokkal – egyenesen fakadnak feladatai is. Semmiféle tömegkommunikációs eszköz nem alkalmas erre a szerepre, még a színes képeslapok sem, terjedelmi és nyomdatechnikai okokból egyaránt, s mindenekelőtt azért nem, mert a papírra merevült képeket, szöveget könnyebb „kikerülni”, mint az otthonok csendjében megszólaló, a nézőt aktivizáló, a mozgással operáló tévét.

Ez a „kikerülési” hajlam fontos kérdés. Népművelői, ismeretterjesztői önáltatás lenne azt gondolni, hogy a tömegekben él a vágy a képzőművészet teljesebb megértésére, a vizuális élmény bensőségeiből megragadására. Sokkal közelebb áll az igazsághoz az a tapasztalati tény, hogy az emberek nagyrésze inkább eleve elutasítóan közeledik a modern képzőművészetekhez, vagy legalábbis fenntartásokkal – a naturalis piktúrán s a fotóművészen nevelkedett hagyománytisztelt fenntartásaival. Ezer és ezer példa igazolja ezt.

A tévé már régóta próbálkozik képzőművészeti műsorokkal. Volt ezek között számos kulturált, olykor színes és izgalmas tudósítás a művészeti élet egy-egy érdekes eseményéről, kísérlet a művészek egyéniségének és egész tevékenységének megragadására, elemzés régi és mai műalkotásokról, precíz riport a műhelytitkok, az alkotási folyamat egy s más kérdéséről. Még az is előadódott, hogy vitás problémákról, azaz port kavart művekről folyt a beszélgetés a nézők előtt. A Képről-képre adásai például többnyire rendkívül érdekesek – a beavatottak és „szimpatizálók” számára. Ezeket az adásokat azonban – ez is tapasztalati tény, nincsenek róla statisztikáim – a nézők többsége lekapcsolja vagy végigalussza. Miért? Bizonyára azért, mert a műsorforma eleve olyan alaphangot üt meg, amely feltételezi az egyenrangú, a tájékozott, az érdeklődő másik felet.

A TV galériája – úgy tűnik az eddigi két adásból – más utat választott. A millió nézőre számít. Mind az egy- vagy kétmillióra. Az ötlet kétségtől nagyszerű: hagyjuk szóhoz jutni a nézőket is, vegyenek részt ők is a játékban, vitatkozzanak, érveljenek, köztözködjének is, ha úgy tetszik, vagy vonják meg gúnyosan a szájukat. Lehet, hogy egyik-másik néző eleinte azért nézi végig az adást, hogy azt élvezze, hogyan dadognak a kamera előtt topogó vállalkozó szellemű többi nézők, vagy esetleg azért, hogy azt lesse: na, lássuk, hogy vágja ki magát ebből a keresztkérdésből a kinpadra vonzolt művész. De ez nem baj. Mindegy, miért nézik meg az emberek a műsort, ha a cél világos. Ha megnézik, máris van esélye a célnak.

H. E.

Folyóirat-szemle

KÖSZÖNTJÜK AZ ÚJ „IRODALOMTÖRTÉNET“-ET



mának problémái keltik fel... elsősorban az irodalomoktatásban dolgozók – egyetemi és középiskolai oktatók – elvi és gyakorlati munkáját szeretnők tömöríteni e lapban” – olvashatjuk a bevezetőben.

A folyóirat kitűnően sikerült első számában a vezető írások közül kiemelkedik Király István: Ady Endre útja a munkásosztályhoz és Keresztury Dezső: A hatvan éves Nyugat című tanulmánya. A Vallomás rovatban Képes Géza írását olvashatjuk a műfordítás problémáiról, a Fórum Nemes Nagy Ágnes, Komlós Aladár és Miklós Pál egy-egy versértelmezését tartalmazza. Öröndetes, hogy a jelek szerint állandó fórumot kap a jövőben az irodalomelméletnek ez a méltatlanul elhanyagolt, de az utóbbi időkben új erőre kapó ága!

A Dokumentum rovat Babits, Móricz, Szabó Lőrinc és József Attila-adalékokat mutat be, a Szemle pedig többek között Németh László, Illyés Gyula, Weöres Sándor és Benjámin László új műveiről közöl elemző kritikát.

A számot az Irodalomtörténeti Társaság hírei zárják, ezúttal hasznos tájékoztatást nyújtva az utóbbi hat esztendő munkájáról.

A felsorolással a folyóiratnak a jövőben bizonyára rendszeressé váló belső struktúrájára is felhívjuk a figyelmet. Köszöntjük a réginél kisebb formátumú, de izléses külsejű, megújult Irodalomtörténet-et, s érdeklődéssel várjuk következő számait.

Sz. E.

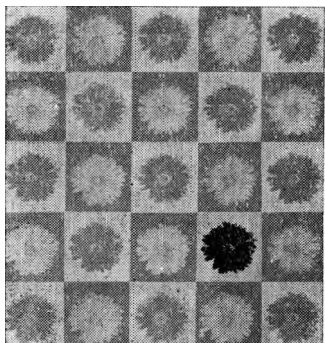
Megkérdeztük...

Hallama Erzsébet elbeszéléseit, irodalmi riportjait, művészportréit évek óta olvashatjuk fővárosi és vidéki folyóiratokban. Polgári foglalkozása: újságíró; a Dunántúli Napoló kulturális rovatának vezetője. – Munkájáról és írói terveiről érdeklődünk:

– Elsősorban újságírónak érzem magam. Ez a választott foglalkozásom, tanult mesterségem, kenyérkereső munkám. Ezt nemcsak azért tartom fontosnak, mert gondjaim is ebből adódnak, hanem azért is, mert csínyján kell bánni az író megjelöléssel – látom, mennyien nevezik magukat annak elegendő fedezet nélkül. Egyébként természetesen író akarok lenni, s tudom, hogy az író egy jó könyvnél kezdődik – de mivel annak a könyvnek elég jónak kell lennie, nem sürgetem túlságosan. Ha írok, egy dolog érdekel, Hemingway-től kölcsönzött kifejezéssel: „mi az, amiről tudom az igazat, és amit igazán a szívemen viselek”.

A legtöbb gondom az időhiány, dehát, gondolom, sokan így vannak ezzel. Semmiképpen nem akarom abbahagyni az újságírást, mert ebben ott-hon érzem magam és az emberek érdekelnek. Kritikát írni nem szeretek, de kell. Van még egy és más, amit kevésbé szeretek írni, de megcsinálom, mert ha az ember a munkája mesterség-voltára koncentrált, talán kevesebb veszély fenyegeti.

ŐSZI SZIVÁRVÁNY



Fiatalok toporognak az előszobákban, hónuk alatt kéziratokkal, festményekkel, alkotásaikkal – hányszor olvashattuk az utóbbi időben ezt a lapok, folyóiratok hasábjain. Volt, aki nem titkolta ellenszenvét, hogy milyen sokan vannak, más jogosnak tartotta a jelentkezésüket, hiszen az utánpótlásról van szó. Pedig mindkét felfogás a kényelmes véleménye, hiszen mennyivel könnyebb szurkolni a tribünről, mint szélesre tárt stadion kapuit. Azért érdemel kétszeresen is figyelmet az a reprezentatív kiállítású könyv, amely nemrég hagyta el a nyomdát. Címe: *Őszi szivárvány*. Pécsi festők, szobrászok, építészek, írók, költők alkotói összefogásának eredménye a kötet, amely a kommunista ifjúsági mozgalom születésének 50. évfordulójára készült. Forradalmi évforduló alkalmából mi másról lehetne vallani, mint egy fiatal nem-

zedék mai forradalmiságáról. „Mindent el akarunk mondani” – vallja a bevezető, s mondja ki-ki a maga nyelvén, versben, szoborban, riportban, s az építész a tér újszerű kiképzésével. Őszinteség, gyanús hársányság és felelőtlenség nélküli őszinteség sugárzik az évkönyvből. Konstruktív célokért indulatos, hamis pátosz ellen felszólaló szenvedély munkál a különféle művészeti ágak képviselőiben. Munkatársai között találjuk a síklósi Symposium fiatal képzőművészeit (Bérczes Gábor, Bocz Gyula, Erdős János, Rétfalvi Sándor), a fiatal pécsi építészeket (Bachman Zoltán, Csaba Gyula, Fortvingler László, Jankovics Tibor, Kistelegdi István), és a nemrég körre szerveződő fiatal írókat, költőket – többségükben a Jelenkor munkatársait – (Arató Károly, Bebesi Károly, Bertók László, Békés Sándor, Galambosi László, Makay Ida, Lombosi Jenő). A kötet Havas Gábor személyében új költőt avat; Bükkösi László koreográfiával szerepel.

Bár az utóbbi években néhány, fiatal költőket és írókat bemutató antológia napvilágot látott, ilyen, a különféle művészeket összefogó és ennyire egységes évkönyv még nem jelent meg. Elismerésre méltó a KISZ Baranya megyei és a Mecseki Szénbányák Bizottságának kezdeményezése és anyagi-erkölcsi támogatása.

M. L.

Vikár Béla születésének 110. évfordulója tiszteletére a Magyar Néprajzi Társaság, az MTA Népzenei és Néprajzi Kutatócsoportja, a Magyar Írók Szövetsége és a Néprajzi Múzeum közreműködésével emlékünnepeket rendez április 19–20-án Somogy megye, a kaposvári járás és Kaposvár város Tanácsa. Az emlékünnepek programjában kétnapos tudományos tanácskozás, emlékműsor, népzene és népdal-est, továbbá Vikár Béla hetesi emléktáblájának megkoszorúzása szerepel.

*

Sárkányölő Sebestyén címen

új kötetet jelentetett meg a Móra Kiadó Berze Nagy János magyar népmesegyűjtéséből. A meséket ifj. Berze Nagy János, Pákolitz István és Szöllősy Kálmán dolgozta át az ifjúság számára.

*

A Baranya megyei Tanács kiadta Pákolitz István Busó farsang c. verses művét, amely a népmondák hagyományai alapján dolgozza fel a Mohács környéki népszokást.

*

Május végén rendezik meg Martyn Ferenc illusztrációinak és írói portréinak kiállítását a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

Tizenhárom somogyi képzőművész címen izléses kiállítású műhelyantológiát adott ki a Somogy megyei Tanács. A könyvecskéhez Takács Gyula költő írt előszót, ezt követi a 13 művész – Bagó Bertalan, Bors István, Csiszár Elek, Gerő Kázmér, Honty Márta, Ruisz György, Szabados János, Szekeres Emil, Szikra János, Ungvári Károly, Weeber Klára, Völgyi Dezső és Zágón Bertalan – fotó-portréja és néhány művének reprodukciója, majd a művészekről és alkotásaikról szóló lexikális összeállítás.

A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA AJÁNlja :

SÁRKÁNYÖLŐ SEBESTYÉN

Berze Nagy János népmesegyűjteménye 25,- Ft

Déry Tibor: A KÉTHANGÚ KIÁLTÁS

Négy ifjúkori regény 34,- Ft

A Vatikáni Magyar Követ Jelenti

Dokumentumok a Vatikán és a fasiszta államok kapcsolatáról 30,- Ft

Molnár Gál P.: OLVASÓPRÓBA

Színészportrék 21,- Ft

Óze Katalin: CSODÁLATOS ETIÓPIA

Színes útirajz 33,- Ft

A XX. sz. KÜLFÖLDI ÍRÓI

93,- Ft

T. Mann: JÓZSEF ES TESTVÉREI

Bibliai tárgyú regény. I-II. kötet vászon 110,- Ft

bőr 160,- Ft

J. Offray de la Mettrie: FILOZÓFIAI MŰVEK

Összegejtött munkák 71,- Ft

József Farkas: ROHANUNK A FORRADALOMBA

A magyar irodalom eszmélése 1914-1919. 27,50 Ft

A felsorolt művek megrendelhetők az alábbi levágható szelvényen

160,- Ft FELETTI VÁSÁRLÁSNÁL 4 HAVI RÉSZLETFIZETÉSI

KEDVEZTMÉNYT BIZTOSÍTVUNK!

- - - - - Itt tessék levágni! - - - - -

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA

Pécs, Kossuth Lajos u. 5.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem utánvétellel, postai szállításra

4 havi részletre az aláhúzott kiadványokat:

.... pld. B. Nagy: Sárkányölő Sebestyén 25,- Ft

.... pld. Déry T.: Kéthangú kiáltás 35,- Ft

.... pld. A vatikáni magyar követ jelenti 30,- Ft

.... pld. Molnár Gál P.: Olvasópróba 21,- Ft

.... pld. Óze Katalin: Csodálatos Etiópia 33,- Ft

.... pld. A XX. sz. külföldi írói 93,- Ft

.... pld. T. Mann: József és testvérei I-II. v. 110,- Ft

b. 160,- Ft

.... pld. La Mettrie: Filozófiai művek 71,- Ft

.... pld. József Farkas: Rohanunk a forradalomba 27,50 Ft

NÉV:

PONTOS LAKCÍM:

SZEMÉLYI IG. SZÁM: (részletrendelés esetén)

A levágható szelvényt kérjük borítékban postára adni.

Magánszemélyeknek 100,- Ft felett a szállítás költségmentes.

NYISSON FOLYÓSZÁMLÁT KÖNYVESBOLTUNKBAN!

L Á T O G A S S A

**AZ ART
KINO
MŰSORAIT**

**M I N D E N
H É T F Ő N E S T E**

M Ű S O R O N :

**a filmművészet legértékesebb
alkotásai**

**B A R A N Y A M E G Y E I
M O Z I Ű Z E M I
V Á L L A L A T**